PETRAS MALDEIKIS

MODERNIOSIOS PAŽANGOS PROBLEMOS

Atspaudas
iš L.K.M. Akademijos *Metraščio* II tomo
1-143 psl.

Roma, 1966

PETRAS MALDEIKIS

MODERNIOSIOS PAŽANGOS PROBLEMOS

Atspaudas
iš L.K.M. Akademijos *Metraščio* II tomo
1-143 psl.

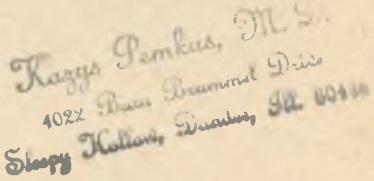

Roma, 1966

KU biblioteka
09300024017O
P 2234

Spausdino « Pliniana » spaustuvė Selci Umbro miestely (Perugia - Italy)

TURINYS

I Bendra pažangos klausimo apžvalga 1

1. Pažangos idėja — šių laikų vyraujanti idėja 1
2. Pažangos doktrinos istorija 3
3. Istorinės pažangos doktrinos kritika 9
4. Pažangos sampratą komentuojant 18
5. Pažanga ir kitimas 20

II Konservatizmas ir liberalizmas 23

1. Konservatizmas 25
2. Liberalizmas 31
3. Skirtingi keliai į pažangą 38
4. Konservatizmas ir liberalizmas Amerikoje 45
5. Tarp dviejų kraštutinumų 50

III Pažanga šių laikų situacijoje 51

1. Tikslių jų mokslų pažanga 52
2. Technikos pažangos vienašališkumas 56
3. Pramoninė visuomenė 67
4. Meniškos kūrybos tendencijos 74
5. Auklėjimo pažanga ir moderniojo auklėjimo tendencijos .. 85

IV Žmogaus, visuomenės ir kultūros sumasėjimas 94

1. Masinė visuomenė 97
2. Masinis žmogus 104
3. Masinė kultūra 108

V Laisvės problema šių laikų pažangoje 117

VI Pažanga ir kultūros krizė dvasinių vertybių požiūriu.. 124

1. Pažangos krizės krikščioniška ir materialistinė interpretacija 124
2. Materializmas reiškia dvasinį išsisėmimą 128
3. Žmogus dabartinių tendencijų šviesoje 130
4. Pažanga ir konservatizmas..... 131
5. Laiko dvasios klausimas..... 132
6. Materializmas nėra tikroji pažanga 133
7. Krikščionybės uždaviniai vakarų kultūroje..... 135

Literatūra..... 140

Summary 143

MODERNIOSIOS PAŽANGOS PROBLEMOS

« Parodė jam visas pasaulio karalystes bei jų garbingumą ir jam tarė : Aš tau visa tai atiduosiu, jei parpuolęs pagarbinsi mane » (Mato 4,8-9).

I. Bendra pažangos klausimo apžvalga

1. *Pažangos idėja — šių laikų vyraujanti idėja.* — Kiekviena epocha turi kurią nors jai būdingą vyraujančią idėją. Viduriniais amžiais vyravo krikščionybė ; jiems besibaigiant, šviesuomenės nuotaikas pavergė klasikinės kūrybos pažinimu pagrįstas humanizmo idealas ; naujųjų laikų vyraujanti idėja yra pažangos idėja. Pažangos principas per paskutiniuosius amžius vyrauja visoje vakarų kultūroje, gaivindamas ir kontroliuodamas visą vakarų mąstymą. Jis yra priimamas kaip savaime aiškus, kaip aksioma, kylanti iš gyvenimo esmės. Pažangos siekimas duoda kryptį pagrindinėms šių laikų minties srovėms ir yra suprantamas kaip kelias į geresnę ateitį. Visų mokslų, meniškosios kūrybos, socialinės veiklos ir net politinių sistemų prasmė labai dažnai suvedama į pažangą. Pažanga labai dažnai yra laikoma keliu į gerovę, į teisingumą, į žinojimą ir į kitų svarbiųjų vertybių realizavimą. Proudonas kitados pažangos idėją pavadino geležinkeliu į laisvę.

Pažangos idėja apjungia visą istorijos sistemą. Istorija daug kur yra laikoma pažangos evoliucijos mokslu, ir ji yra matuojama praeities gyvenimo bei įvykių pažangumu bei jų reikšmingumu pažangai. Į ją patenka tik tie įvykiai, kurie savo metu yra svarbūs savo pažangumu ir prisideda prie pažangos evoliucijos, ir iš jos išbraukiama viskas, kas savo metu neturi ko nors nauja žmonijai praturtinti. Pažangos idėjos šviesoje ir pati istorija pasidaro tuo didingu mechanizmu, kuris per amžius neša palaimą žmonijai, vadovaudamas jai kelyje į gerėjimą.

Gal nėra gyvenimo srities, kurioje pažanga nebūtų teigiamai vertinama ir kurioje pažangos trūkumas nebūtų smerkiamas. Net ir religijai tuo atžvilgiu nepripažįstama išimties: ne pažanga derinasi prie religijos, o religijos dalykai vertinami pagal jų prisiderinimą prie bendrosios pažangos. Ir pati pažanga nureligėjusiai vakarų visuomenės daliai yra pavirtusi savotiška religija: joje pažangos idealas daug kam užėmė religijos vietą. Daugelio 18-jo ir 19-jo amžių mąstytojų sukurta bei išplėtota pažangos doktrina, siekianti išspręsti tobulėjimo ryšius tarp visatos, gamtos ir žmogaus, turėjo iš dalies atlikti ir religijos vaidmenį: be antgamtinės religijos pagalbos ji turėjo tobulinti žmogų ir tuo būdu vesti žmoniją vis į geresnį gyvenimą, į laimingumą.

Šiais laikais ne be pagrindo didžiuojamasi, kad pažanga niekada taip sparčiai nedidėjo kaip dabar. Tiksliuosiuose moksluose, technikoje ir medicinoje išrandama tiek daug, kad didelėse tyrimų laboratorijose neretai yra laikoma negera ta diena, kurioje nieko nauja neįregistruojama. Mokslas žengia pirmyn taip greitai, jog net sakoma, kad mokslininkas, gavęs daktaro laipsnį už darbą naujuosiuose tyrimuose, tą dieną, kada jis ateina į universitetą atsiimti doktorato diplomo, yra jau savo specialybėje atsilikęs.

Tačiau, nežiūrint labai didelio pažangos vertinimo, nežiūrint jos idėjos sukelto labai didelio susižavėjimo, pati pažangos sąvoka dar ir šiandieną nėra aiški. Jau per daug dalykų pažangos vardu yra vadinama ir pateisinama. Ir visos mados, ir moralinis pakrikimas, ir šeimos palaidumas, ir daug kitų panašių dalykų yra dažnai suvedama į pažangumą. Neretai yra sunku atskirti pažangą nuo reklamos. O dar sunkiau skirti, kur pasibaigia pažanga ir kur prasideda degeneracija.

Pažangos idėja, nagrinėta ir aiškinta daugelio praėjusių amžių mąstytojų, ir šiandieną nėra daug paaiškėjusi ir yra pavirtusi tikėjimu: vieni tiki į gyvenime pastoviai vykstančią labai didelę pažangą, kiti ja beveik nebetiki. Ir vieni ir kiti turi labai svarių argumentų, kuriuose yra ir vienašališkumo, ir klaidų, kaip ir pačioje pažangoje. Anglų istorikas J. B. Bury, gana išsamiai išstudijavęs pažangos idėjos evoliuciją bei jos padėtį šiame amžiuje ir su aiškiu palankumu ją traktuodamas, savo labai svaraus

veikalo [1] įžangoje pažangą pavadino mitu, kuris yra pagrįstas tikėjimu, tuo primindamas, kad daugelis savo tikėjimą laiko tiksliųjų mokslų faktu.

Toks savo gyvenimo bei vilčių jungimas su pažanga ir jos iškėlimas iki tikėjimo daug kam sukėlė paskatinimų savo sroves bei sąjūdžius pavadinti ir laikyti pažangiaisiais. Taip į didesnį pažangumą pretenduoja ir dažnai pažangiaisiais pasivadina įvairūs radikalai, sekuliaristai, liberalai, masonai ir apskritai įvairių krypčių materialistai, atsisakę tradicinių vertybių. Tokiu pagrindu dažnai kalbama apie pažangiuosius rašytojus, pažangiuosius veikėjus ir pažangų auklėjimą. Tačiau toks jų pasivadinimas nevisada reiškia jų pasiektą kūrybos, veikimo ar išauklėjimo aukštesnį lygį. Labai dažnai tai tereiškia tik jų pažangos pavertimą savo tikėjimu. Greta to, pažangiaisiais titulavimasis gali reikšti ir neretai reiškia tik idėjinę propagandą, reklamą ir demagogiją.

2. *Pažangos doktrinos istorija.* — Nors žmonės ir tolimoje praeityje žinojo ir suprato įvairių pagerinimų bei patobulinimų galimumus ir buvo patyrę bendro gyvenimo gerėjimo laikotarpius, bet pažangos, kaip nuolatinio ir viską apimančio proceso, teorija nei senovės, nei vidurinių amžių mąstytojų veikaluose nebuvo pilnai išvystyta. Pažangos doktrina su geresnės ateities ir nuolatinio tobulėjimo viltimis yra laikoma naujųjų laikų vakarų kultūros padaru.

Senovės graikų filosofijoje užtinkama gerėjimo ir nykimo ciklų teorija. Platonas aiškino, kad kiekviena visuomenė, panašiai kaip ir kiti organizmai, pereina natūralų kitimo kelią, kuriame augimo ir nykimo fazės kartojasi per amžius [2]. Tokios pat ciklinės visuomenės kilimo ir nykimo teorijos laikėsi ir romėnai (Liukrecijus, Ciceronas, Seneka). Šv. Augustinas, sekdamas Platonu, žmonijos augimo ir menkėjimo laikotarpius prilygino atskiro individo tokiems pat laikotarpiams. Silpnėjant ir menkėjant Romos valstybei, įsigalėjo įsitikinimas, kad žmonija, kitados pergyvenusi gražiausius laikus — aukso amžių, — tuo metu buvo perėjusi į nykimo periodą.

---

[1] John B. Bury, *The Idea of Progress*, New Yorkas, 1955, 7 psl.

[2] Fr. J. Teggart, *The Idea of Progress*, Berkeley, 1949, 7 psl.

O viduriniams amžiams senovės Graikijos ir Romos laikai, kuriuos jie pažino iš išlikusių anų laikų kūrybos fragmentų, tikrai atrodė kaip žydėjimo laikai, kaip aukso amžius. Ypač panaši pažiūra sustiprėjo renesanso laikais, kada buvo giliau susipažinta su senovės laikų kultūra bei kūryba. Senovės raštų pažinimas atskleidė tiems laikams didingą antikinę kultūrą, kuria jie žavėjosi ir prieš kurią iki 17 amžiaus nebuvo kuo didžiuotis. Todėl ir aukso amžius iki Shakespearo ir literatūrinio sužydėjimo Prancūzijoje septynioliktame amžiuje vis dar tebebuvo tolimoje praeityje. Vienas paskutiniųjų panašaus nusiteikimo mąstytojų buvo Rousseau, idealizavęs primityvių laikų žmonių santykius ir kaltinęs civilizaciją, kad ji sugadinusi žmogų.

Persilaužimas iš ciklinio į progresyvų istorijos vertinimą įvyko palaipsniui 16-17 amžiais. Pažangos idėjos tyrinėtojai jos pradmenų suranda įvairiuose to meto mąstytojų raštuose. Svarbiausiais jų yra laikomi filosofai Fr. Baconas ir Descartes, įvedę pažangos idėją į žmonijos svarbiųjų problemų tarpą. Tiesa, jų nė vienas dar pilnai neišvystė pažangos teorijos ir nesukūrė pažangos dogmos, bet, labai rimtai svarstydami mokslinės pažangos galimumus, numatydami prasidedančią naują žinojimo erą ir žavėdamiesi jos perspektyvomis, jie paruošė nuotaiką būsimai pažangos doktrinai gimti ir prigyti.

Septynioliktąjį amžių Whiteheadas vadina genijų amžiumi [3]. Tikslieji mokslai tuo metu padarė nepaprastai didelę pažangą, atskleisdami daug svarbių matematikos ir gamtos dėsnių. Jais pasiremiant, buvo padaryta daug svarbių išradimų bei pritaikymų. Liudviko XIV laikai Prancūzijoje ir Elzbietos laikai Anglijoje pergyveno tam tikrą literatūrinį žydėjimą. Didelė to meto mokslo ir literatūros pažanga sukėlė abejojimų antikinių laikų pranašumu. Supratus savo laikų pažangą, pradėta įsitikinti, kad to meto kultūra su savo kūryba jau nebėra atsilikusi nuo graikų ir romėnų kultūros, o yra gal net ją ir pralenkusi. Su tuo prilei-

[3] Tam pavadinimui pateisinti Whiteheadas išskaičiuoja to amžiaus genijus : Newtoną, Baconą, Descartes, Galileo, Keplerį, Spinozą, Leibnizą, Boyle, Pascalį, Harvey, Huighensą, Cervantesą, Shakespearą (A. N. WHITEHEAD, *Science and the Modern World*, New Yorkas, 1962, 3 sk.).

dimu pradėta kitaip vertinti ir pati istorija. Bacono, Pascalio, Fontenelle'o ir kitų mąstytojų bei pažangos teoretikų buvo išplėtota idėja, kad galėjimas progresuoti yra ypatinga žmogiškosios prigimties savybė, pasireiškianti atminties ir komunikacijos jėga. Pamažu plito įstitikinimas, kad pažangūs pakitimai praeityje yra buvę natūralūs ir būtini ir kad jie garantuoja vis didėjantį ir neribotą žinojimo ir gerovės augimą ateityje. Tuo būdu istorija buvo palenkta gamtos dėsningumo principui, kitaip tariant, determinizmui, kurio pripažinimas vedė į Apvaizdos įtakos paneigimą. Žmogiškieji dalykai su visu savo įvairumu buvo priskirti į pastovių dėsnių kontroliuojamą gamtos mokslų sritį. Remiantis gamtos dėsnių pastovumu, to meto mąstyme prigijo mintis, kad kiekvienas laikotarpis žmonijai duoda tam tikrą skaičių didelių žmonių, kurie pastoviai didina jos pažangą. O pati pažanga buvo suprantama, kad tai yra normali žmogiškųjų dalykų tendencija laipsniškai išvystyti vidinius žmonijos galimumus. To meto mokslų įtakoje išsivysčiusi pažangos teorija pažangą išaiškino kaip nuolatinę kitimų grandinę, vykstančią visur pagal vienodai besireiškiančius gamtos dėsnius, pagal kuriuos žmonija nors ir lėtai, bet tikrai ir neišvengiamai eina pirmyn į bendrą ir visas gyvenimo sritis apimantį tobulumą. To nuolatinio tobulėjimo pagrindu Turgot laikė mokslą. Pasak jo, pagrindinė visokios pažangos (moralėje, mene, socialinėse institucijose) priežastis yra žinojimo progresavimas. Didėjant žinojimui, « visa žmonių masė visą laiką nors ir lėtai žengia į didesnį tobulumą » [4]. Būdingiausiu aštuonioliktojo amžiaus paskutinio ketvirčio pažangos teoretiku yra laikomas Condorset, kuris aiškino, kad pažanga yra neišvengiamas mokslo ėjimas pirmyn, žmonijos išaugimas iš klaidų ir prietarų ir jos atsipalaidavimas nuo pasenusių institucijų. Kaip pastovaus ir visur vienodai veikiančio gamtos dėsnio išsiskleidimas, pažanga esanti neišvengiama, būtina ir neribota. Iš tokio pažangos būtinumo prileidimo sekė, kad ir žmogus turi neribotai tobulėti: « Gamta nėra nubrėžusi ribų žmogaus sugebėjimų tobulėjimui, ir žmogaus patobulinamumas yra iš tikrųjų begalinis » [5]. Ir tas tobulėjimas galįs būti tik laikinai nepalankių aplinkybių sutrukdytas.

---

[4] F. J. Teggart, *The Idea of Progress*, 243 psl.

[5] Ten pat, 324 psl.

Panašiai ir Comte, suvesdamas pažangą į žinojimo ir socialinės organizacijos kilimo dėsnius, ją laikė absoliutine būtinybe. Pati gamta užtikrinusi lėtą, pastovų ir neišvengiamą žmonijos ėjimą pirmyn. Condorset, Comte, Millis ir kiti žymūs 18-19 amžių mąstytojai tikėjo, kad yra tam tikri istorijos pažangos dėsniai, ir jų formulavimą jie laikė svarbiausiu mokslo uždaviniu, nes, žinant tuos dėsnius, būsią galima numatyti žmonijos ir atskirų jos dalių ateitį ir jai vadovauti. Marksas tokiu istorijos dėsniu laikė klasių kovą, kurios jėga turėjo nulemti tolimesnę pažangą. Lamarckui suformulavus organinės evoliucijos teoriją ir ypač Darvinui paskelbus *Rūšių kilmę*, biologinės evoliucijos principas buvo pritaikytas ir socialinei pažangai : ir ji buvo aiškinama būvio kovos ir natūraliosios stipriųjų atrankos principais.

Daugumai aštuoniolikto ir devyniolikto amžių mąstytojų bendra buvo tai, kad jie stengėsi aptarti abstraktų nuolatinio kitimo vyksmą ir iš jo išvesti atitinkamus dėsnius, kurie kontroliuoja istorijos eigą bet kurioje visuomenėje. Tas pažangą pagrindžiąs kitimas rėmėsi prielaida, kad žmogiškieji dalykai yra bendro, visa apimančio, visoje visatoje nepaliaujamai vykstančio ir laipsniškai kylančio išsivystymo proceso dalis.

Bendra pažangos idėjos svarstymų tendencija Prancūzijoje ir Anglijoje buvo daugiausia materialistinė, ką galima spręsti ir iš eilės čia jau suminėtų pavardžių. Jie daugiausia orientavosi į laisvę, vienaip ar kitaip nepalankiai pasisakydami prieš religiją. Morale jie daug nesidomėjo, tikėdami, kad ji savaime kyla iš tiksliųjų mokslų pažangos. Bendrajai pažangai įsivyravus, turėjo susidaryti padėtis, kad gėris galutinai turėjo triumfuoti prieš blogį. Bet netrūko ir tikinčių pažangos teoretikų, kurie pažangos idėjoje rado daug bendra su krikščionybe : ji, kaip ir krikščionybė, siekė gėrio, kilo ir išsiplėtojo krikščioniškoje kultūroje, vadinasi, jos įtakoje. Bet lygiai yra teisinga, kad pažangos doktrina pasaulėžiūriniu atžvilgiu išsivystė aštuonioliktojo amžiaus deizmo įtakoje ir kad dauguma jos teoretikų buvo krikščionybei nepalankūs. Ir žmogaus tobulumo idėja buvo ano meto liberalų išvystyta, siekiant vakarų visuomenės etiką atpalaiduoti nuo antgamtinių sankcijų [6]. Jie tikėjo pažanga, kuri turėjo pakeisti religiją.

---

[6] Charles Frankel, *The Case For Modern Man*, Bostonas, 1960, 110 psl.

Kiek kitaip pažangos idėja vystėsi Vokietijoje, kur ji rado sau atramą idealistinėje filosofijoje; čia ir pažangos doktrina turėjo idealistiškai mistišką pobūdį.

Devynioliktame amžiuje pažangos idėja pasiekė aukščiausią savo išsivystymą ir vyravo trijose pagrindinėse to amžiaus Europos minties srovėse: racionalistiniame liberalizme, revoliuciniame socializme ir transcendentiniame idealizme.

Iš tikėjimo nuolatine pažanga ir nuolatine evoliucija kilo ir ano meto optimizmas, kuris apskritai vyravo vadinamoje švietimo epochoje, kada buvo pasidarę labai populiarūs tokie teigimai: pažanga yra neišvengiama; pažanga yra ne atsitiktinumas, o būtinybė; pažanga yra gyvenimo įstatymas; žmogus ateityje pasidarys tobulas; ir panašūs. Buvo tikima, kad pažanga su visa mokslų, išradimų ir socialinio gyvenimo formų evoliucija veda žmoniją į laimingumą. Žymiausių aštuonioliktojo amžiaus pažangos idėjos teoretikų (Locko, Heartlio, Priestlio, Helvetiuso, Godwino) raštuose atsispindi didelis ano amžiaus tikėjimas, kad žmonija darosi pastoviai vis laimingesnė ir laimingesnė ir kad tas procesas tęsis neribotai. Visi domėjosi tik pažanga, visiškai ignoruodami vienur ar kitur besireiškiančią degeneraciją. Ir biologinės evoliucijos teorija, išvedanti žmogaus kilmę iš gyvulių, buvo sutikta su optimizmu, nes ji patvirtino, kad žmogus tobulėja ir gali toliau tobulėti.

Spenceris biologinės evoliucijos principą pratęsė į etiką ir sociologiją, įrodinėdamas, kad visa žmogiškoji prigimtis kinta kartu su visata, kas sudaro jai galimumų neribotai tobulėti. Blogis kyląs iš organizmo neprisitaikymo prie aplinkos sąlygų, ir, tą prisitaikymą pagerinus, jis turėsiąs išnykti. Būdama kosminės evoliucijos dalis ir tuo pačiu gyvenimo būtinybė, pažanga turėjo vesti į didžiausią laimingumą, į aukščiausio gyvenimo džiaugsmo patyrimą. Iš susižavėjimo pažanga ir jos ateitimi Tenysonas ir Hugo rašė jai himnus. Žmonės didžiavosi savo pasiektu tokiu aukštu evoliucijos laipsniu ir iškilmingomis progomis kits kitą sveikino, pabrėždami jų pasiektą tobulėjimo pažangą.

Tą optimizmą drumstė tik nedaugelio atskirų mąstytojų (E. Hartmanno, Th. Huxlio) pesimistinės pažiūros, kad, viską suvedant į neišvengiamą ir savaime vykstančią evoliuciją, yra nuvertinamas žmogus ir jo sąmoningos pastangos.

Antroje devynioliktojo amžiaus pusėje pažangos idėja buvo pasidariusi bendru tikėjimu. Buvo priimta kaip aksiomos, kad istorija turi savo pastovų, tvarkingą ir jai privalomą kelią, kad tas kelias yra determinuotas tvarkingai veikiančio priežastingumo dėsnio ir kad tas evoliucijos bei nuolatinių kitimų kelias, iki tol gerinęs žmonijos gyvenimo sąlygas, ir toliau garantuoja nuolatinį tų sąlygų gerėjimą. Vieni tą tikėjimą pasisavino kaip fatalistinę išeitį, kiti gi pažangą laikė pareinančią nuo didžiųjų asmenybių sąmoningų pastangų. Ir vieniems ir kitiems ji atrodė vis kylanti ir neišvengiama.

Pereinant į dvidešimtąjį amžių, pažanga ir socialiniuose moksluose buvo pasidariusi aksioma. Vyravo įsitikinimas, kad su mokslo pažanga kartu su tokia pat sparta turi kilti ir žmonių gerovė. Blogio šaknys buvo suvedamos į ignoranciją, o žmonijos išganymo paslaptis glūdėjo žinojime ir jo pažangoje.

Taip pažangos idėja su vis didėjančio laimingumo perspektyva vyravo Europos mąstyme iki pirmojo pasaulinio karo ; o populiarioje J. A. V. viešojoje nuomonėje panaši pažangos samprata ir dabar tebeturi labai didelį respektą. Bet Europos mąstyme, tam karui besibaigiant, susižavėjimą pažanga aptemdė iškilusi kultūros krizės problema. Karo metu pasirodęs žmogaus sužvėrėjimas ir šimtmečiais kurtų vertybių beatodairiškas naikinimas sukėlė didelį nusivylimą pačia pažanga. Po karo žmonija pasijuto neinanti nuolatinio tobulėjimo keliu. Pati žmogaus egzistencija pasirodė nebetikra. Ana anksčiau labai entuziastiškai vertinta pažanga pasirodė nesanti vispusiška ir tikroji pažanga ir turinti labai didelių spragų. Jau pats karas parodė, kad ji nebuvo tokia, kaip ji buvo formuluojama ir kaip ja buvo tikima. Ir tas karas nebuvo iškilusios kultūros krizės priežastis, o tik vienas jos simptomų, parodžiusių, kad žmonija dvasiškai nėra teisingame kelyje. Spengleriui, tada paskelbusiam *Vakarų žuvimo* du tomus, šiandieną daroma daug priekaištų, ir jo patiektos išvados buvo vėliau sukritikuotos [7]. Tačiau dabar netvirtinama, kad jo apibūdinta vakarų kultūros krizė būtų buvusi tik jo fantazija ir prasimanymas.

---

[7] Christopher Dawson, *Progress and Religion*, New Yorkas, 1960, 33-34 psl.

Juk bolševizmas, fašizmas ir nacionalsocializmas, kurių visuotinis įsigalėjimas reikštų ir pačios vakarų kultūros galą, yra kilę iš vakarų pažangos tendencijų ir savo filosofinius pagrindus yra pasiėmę iš vakarų filosofijos. Jų atsiradimas yra didelis smūgis nuolatinės, vis didėjančios ir viską apimančios pažangos teorijai. Didelių socialinių iškrypimų pasirodymas aukščiausios kultūros zonoje pasirodė kaip labai plataus regreso simptomas. Dėl to Spengleris, Ortega y Gassetas, Toynbee, Sorokinas, Nieburas ir kai kurie kiti mąstytojai rašo nebe apie nuolatinę pažangą, o apie kultūros evoliucijos ciklus, iškeldami dabartinės jos fazės nykimo pobūdį, ypač jos dezintegraciją. Vakarų kultūra yra dažnai vertinama kaip nepasisekusi ir patekusi į krizę, ir nebetikima, kad ir didelė mokslo pažanga galėtų tą krizę išlyginti. Taip vietoje anksčiau vyravusio didelio optimizmo pažanga nebeteko tikrumo ir daug kur yra vertinama pesimistiškai. Beveik tris šimtus metų Europos mąstyme vyravusi idėja, žadėjusi žmonijai vis didėjantį tobulumą ir laimingumą, šiais laikais kritikuojama.

Greta kultūros krizės problemos, pažangos idėja naujausiais laikais susidūrė dar ir su kitais sunkumais. Ji yra pagrįsta daugiau racionalistiniu mąstymu ir įsivyravo daugiausia racionalistiniais laikais. Bet nuo devynioliktojo amžiaus pabaigos atskiruose moksluose pradėjo rodytis tendencijų bei faktų, priešingų racionalistiškai pagrįstai pažangos sampratai arba, kaip Dawsonas aptaria [8], prasidėjo antiracionalistinė ir antiintelektualistinė reakcija: filosofijoje iškilo pragmatizmas, vitalizmas ir egzistencializmas, psichologijoje tokios antiintelektualistiškos srovės, kaip psichoanalizė, individualinė psichologija ir behaviorizmas, sociologijoje neracionalių socialinio gyvenimo faktų, kaip minios psichologija, studijavimas, mene modernizmas ir kiti panašūs moderniojo gyvenimo reiškiniai, kurie apsunkino racionalistinį gyvenimo išaiškinimą ir darė juo pagrįstą pažangos doktriną kalbamose srityse sunkiau įtikinamą. Racionalizmas išliko prigijęs tik tiksliuosiuose moksluose ir mokslinėje kultūroje.

3. *Istorinės pažangos doktrinos kritika.* — Pripažįstant šių

[8] Ten pat, 27 psl.

laikų kultūros krizę, netiesioginiai pripažįstama ir pažangos krizė. Ir tuose visuomenės sluogsniuose, kur ja buvo labiausia žavimasi, ji vertinama kritiškiau. Jei susižavėjimas pažanga sutapo su sekuliarizmo išplitimu, ir jos doktrinos teoretikai buvo žymiausi pozityvizmo atstovai, tai šiais laikais ir pozytivistinės krypties mąstytojai ją vertina jau be didelio entuziazmo. Garsus antropologas Julijonas Huxlis pagrindines aštuonioliktojo ir devynioliktojo amžių pažangos doktrinos tezes vadina mitais [9]. Mitu jis laiko pažangos visuotinumo tezę, nes nesą tokio dalyko, kaip kosminis ir viską apimąs visuotinės pažangos procesas. Huxlis pripažįsta, kad evoliucijos procesas vyksta negyvoje ir gyvoje gamtoje ir socialiniame gyvenime. Bet tai nėra vieningas ir visais atžvilgiais žmogų apimąs procesas. Ir siauriau imant, biologinis pasaulis nėra vienodai palenktas evoliucijos vyksmui. Kai kuriose siaurose srityse dėl dar nežinomų priežasčių pradedama toliau vystytis, kada tuo pat metu kitose srityse jokio evoliucinio vyksmo neužtinkama. O kai kuriose srityse tuo pat metu vyksta ir degeneracija. Daug gyvių rūšių yra išnykusių. Pasak biologų, praeityje vykusi evoliucija nevisada yra buvusi progresyvi: yra buvę pažangių ir atslūgimo laikotarpių; o kai kada ji sklaidėsi į daugelį krypčių; ir tik vertinant ją, kaip visumą, ji vyko «pirmyn» [10]. Didžiojoje biologinio pasaulio dalyje nematyti nei pažangos nei degeneracijos. Jo evoliucija yra sąlygojama atsitiktinumo. Kitimo laikotarpius kartais pakeičia pastovumo laikotarpiai. Pavyzdžiui, žmogus nebekinta nuo ledlaikio aurignacinio laikotarpio. Nuo to meto evoliucija žmogiškame sektoriuje daugiau pasireiškia visuomeninio gyvenimo formų kitimu, naujų įrankių bei mašinų vartojimu, naujų idėjų pasisavinimu, senųjų, įgimtų galimumų pritaikymu. Bet žmonėse nebekinta tų galimumų prigimtis, kaip ji kartais kinta biologiniame sektoriuje [11].

Nei kultūros istorija, nei antropologija nepatvirtino teigimo, kad žmonija nuosaikiai ir vienodai progresuoja. Kaip istorijoje

---

[9] JULIAN HUXLEY, *Knowledge, Morality and Destiny*, New Yorkas, 1961, 18-19 psl.

[10] E. G. CONKLIN, *Intellectual Freedom*, išspausd. ANSHEN, *Freedom, Its* Meaning, New Yorkas, 1940.

[11] J. HUXLEY, *Knowledge, Morality and Destiny*, 25 psl.

matome, vienu metu iškyla vienos tautos, kitu gi metu jos sunyksta, o jų vietoje pagrindinį vaidmenį istorijoje vaidina kitos. Įvairiose pasaulio dalyse esančių tautų gyvenimas ir kultūra nekyla pagal visiems bendrus išsivystymo dėsnius, o daugiau pagal istorines ir gamtines sąlygas bei įvykius. Kultūrų pakitimai dažniausia vyksta ne nuosekliai joms evoliucionuojant, o įvairioms kultūroms susiduriant, joms susiliejant ir jų tarpusavio įtakoms veikiant [12].

Berdiajevas mano [13], kad biologiniu atžvilgiu žmogus daugiau regresuoja, negu progresuoja, nes jo sąmoningumas sumažinęs jo instinktų jėgą ir biologiškai padaręs jį beginkliu, praradusiu savo pirminį atsparumą. Apie žmogaus pažangą, jo nuomone, galima kalbėti tik kaip apie jo sąmonės jėgos didėjimą, vertybių kūrimą, socialinius ir techninius laimėjimus. Bet negali būti kalbos apie vieningą ir visas gyvenimo sritis apimančią pažangą.

Neišsipildė ir anas Condorset tikėjimas, kad, didėjant žinojimui ir vykstant tiksliųjų mokslų pažangai, kartu žmogus progresuos ir morališkai. Šiais laikais rūpestis dažniausia kyla kaip tik dėl to, kad moralinė išmintis nekyla ta pačia sparta, kaip techniškieji mokslai. Europos nesenai išgyventi, o kai kur ir dabar išgyvenami baisumai rodo, kad sunku rasti bet kurį ryšį tarp mokslo ir moralės pažangos. Turime daug pavyzdžių, rodančių, kad, švietimui kylant, gausėja ir nusikaltimai. Šiais laikais nereikia nė įrodinėti, kad blogis nekyla vien iš nežinojimo ir kad žinojimas savaime dar neišsprendžia blogio problemos. Dabar labai kyla bendrasis ir profesinis žinojimas. Bet niekas gal netvirtintume, kad kartu kyla ir moralė. Daugybė išradimų pagerina žmogui galimumus valdyti savo likimą. Bet tie išradimai ir nauji galimumai morališkai dažniausia yra neutralūs. Spaudą, paraką ir automobilį galima panaudoti lygiai ir geram ir blogam tikslui. Ir pats naujų jėgų įsigijimas ar užvaldymas dar nevisada reiškia pažangą, žmogaus gerovę ir saugumą, nes bet kuri jėga gali būti panaudota ir geram ir blogam — ir kūrybai ir naikinimui. Bet kuri jėga be atitinkamo ją valdančio žmogaus atsakingumo gali būti pražūtinga. O tas atsakingumas, kaip matėme, nekyla drau-

---

[12] Chr. Dawson, *Progress and Religion*, 45 psl.

[13] Nicolas Berdiajev, *The Destiny of Man*, New Yorkas, 1960, 48 psl.

ge su naujais techniškais galimumais. Įvairių sričių pažanga neina drauge ir nesudaro vieningo ir viską apimančio proceso, kaip kad tikėjo aštuonioliktojo ir devynioliktojo amžiaus pažangos teoretikai.

Šių laikų technikos pažangoje jau sunku beįžiūrėti kuriuos nors žmogaus tobulėjimo tikslus, nes didžiausi šių laikų technikos išradimai yra padaromi ne tose srityse, kur jie didintų gerovę didžiausiam žmonių skaičiui ir neštų palaimą visai žmonijai, o ten, kur tie išradimai yra skirti veiksmingesniam žmonių naikinimui, didžiųjų bendrovių pelno didinimui ir žmones mulkinančiai reklamai. Garsus anglų istorikas Dawsonas mano, kad šiuo metu jau labai maža mąstytojų tegalėtų būti tokie optimistai, kurie materialinę moderniosios Europos pažangą identifikuotų su pažanga absoliutine prasme [14].

Lygiai nebuvo pagrįsta ir ana prielaida, kad pažanga, kaip gamtinio vyksmo dalis, yra neišvengiama. Huxlis sako, kad biologinėje evoliucijoje pažanga yra tik kai kuria prasme neišvengiama [15]. Neišvengiama ji yra ta prasme, kad per milijonus metų vykusi kova dėl būvio ir natūrali atranka sudarė sąlygas neišvengiamai kai kuria prasme progresuoti. Bet tai nebuvo visuotinai neišvengiama, nes didžioji biologinio pasaulio dalis tuo pat metu jokios pažangos nedarė. Ir pirmųjų pažanga nekilo iš bendros taisyklės, o daugiau priklausė nuo atsitiktinumų. Jos negalima laikyti visiškai neišvengiama, nes ji nebuvo nuolatinė ir pastovi, o su regreso laikotarpiais ir nevisuotinė.

Apie žmogiškosios pažangos neišvengiamumą gal galima kalbėti tik ta prasme, kad žmogaus žinojimo bei pegerinimų alkis ir susitelkusios tradicijos ir artimoje ateityje neleis žmogui sustoti dabartinės pažangos lygyje ir vers jį siekti tolimesnės pažangos. Bet toji jo pažanga pareis ne nuo fatališko jos neišvengiamumo, o nuo sąmoningų pastangų, nuo jo dideliu darbu ir kūrybingumu pasiektų laimėjimų.

Nors pažangos doktrina yra dažnai bandoma pagrįsti biologijos mokslo duomenimis, ir biologinė evoliucija yra laikoma pagrin-

---

[14] Chr. Dawson, *Progress and Religion*, 17 psl.

[15] J. Huxley, *Konwledge, Morality and Destiny*, 21 psl.

diniu jos ramsčiu, tačiau istoriškai jos išsivystymas neturėjo ryšio su evoliucijos teorija, nes ji buvo sukurta ir išplėtota dar aštuonioliktame amžiuje, taigi, daug anksčiau, negu biologinė evoliucija buvo Lamarcko ir Darvino devynioliktame amžiuje išaiškinta. Ir pati evoliucijos idėja pirmiau atsirado filosofijoje ir tik vėliau buvo pratęsta į biologiją.

Evoliucija, pasak Baillie [16], yra galima tik ten, kur vyksmas prasitęsia nesąmonigai ir nevalingai. Bet kur jis patenka į inteligencijos kontrolę, ten evoliucija sustoja. Todėl ir kultūros išsivystyme evoliucijos principą galima pritaikyti tik iš dalies, būtent, techniškai kultūrai, kur išradimai kyla iš išradimų. Bet jis netinka dvasinei kultūrai, pavyzdžiui, kūrybai, kurios procesas yra pagrįstas spontaniškumu ir originalumu. Didžiosios kūrybinės asmenybės sunkiai duodasi įrikiuojamos į meno evoliuciją bei pažangos laipsnį. Genialių kūrėjų užtinkama visuose kultūros lapsniuose, ir jų kūryba tolimesnei pažangai kilti padeda dažniausia tik ribota prasme. Jie iškyla daugiau atsitiktinai, lieka vieniši, nepakartojami ir nepasekami.

Šiais laikais nebegalioja ir ana pažangos doktrinos tezė, kad žmogiškoji prigimtis tobulėja iš kartos į kartą ir kad paties žmogaus pažanga yra nuolatinė ir neišvengiama. Iš istorijos žinome, kad vienais laikotarpiais moraliniai standartai kiek pakyla, o kitais moralė menkėja. Sakoma, kad žmogaus charakterio pagerėjimas vyksta iš lėto, o degeneracija vyksta greitai [17].

Taip pat šiais laikais neturime argumentų įrodyti, kad pažanga kyla nuolat ir pastoviai. Visų sričių pažangoje yra tam tikrų svyravimų. Įvairios doktrinos, kūrybiniai užsimojimai ir vertybės vienu metu labiau kyla, kitu gi metu net sumenkėja. Tai tinka visoms kultūroms. Pasak Dawsono, gyvename laikotarpį, kada intelektualų sluogsniuose daug daugiau kalbama apie mūsų kultūros dekadensą, negu apie renesansą. Net ir tuo atveju, kai kurioje nors srityje pasiekiama didesnė pažanga, nevisada ji teigiamai atsiliepia bendrai viso gyvenimo pažangai. Vis labiau įsigalint kultūrinei dezintegracijai, ir, vienoms gyvenimo sri-

---

[16] John Baillie, *The Belief in Progress*, New Yorkas, 1951, 159 psl.

[17] W. McGovern and D. S. Colier, *Radicals and Conservatives*, Chicaga, 1957, 83 psl.

tims progresuojant, o kitoms atsiliekant, pati pažanga darosi vienašališka.

Kaltinant šių laikų pažangą vienašališkumu, dažniausia jai prikišama jos per didelė specializacija ir joje medžiagos vyravimas prieš dvasią.

Vakarų gyvenimas yra pasiekęs tą stadiją, kad tolimesnė pažanga vyksta daugiausia specializacijos keliu. Specializacija, paviršutiniškai ją aptariant, yra siekimas žinoti vis daugiau ir daugiau apie vis mažiau ir mažiau. Besispecializuodamas žmogus labai padidina savo žinojimą, įgyja didelį patyrimą ir išlavina savo sugebėjimus tik vienoje siauroje srityje. Tuo būdu specializacija žmogų susiaurina, tarsi uždaro jį vienoje siauroje srityje — apriboja jį tik labai siauros gyvenimo iškarpos pažinimu. Besispecializuojant žmogaus žinojimas gilėja, jo sugebėjimai savo srityje didėja, bet kartu ir siaurėja. Šiais laikais stiprėja tendencija siaurinti bendrąjį lavinimą ir anksčiau pradėti specializavimąsi. Bet ansktyvas specializavimasis, žmogui dar neturint platesnio bendrojo išsilavinimo, užsidarymas vienoje srityje tikslu žinoti daug apie nedaugelį dalykų veda į tą vienašališkumą, kad žmogus visus klausimus sprendžia tik savo siauros specialybės požiūriu. Ir tas vienašališkumas dar daugiau didėja, kai kuri nors pelninga sritis, pavyzdžiui, technika ar medicina, sutelkia daug specialistų, įsigyja didelį prestižą ir pradeda duoti toną visam gyvenimui, taigi, ir toms gyvenimo sritims, kurios nebepriklauso jų kompetencijai. Tuo tarpu niekam daug praktinės naudos nežadą humanistiniai mokslai mažiau tepatraukia gyvenimui besiruošiančius žmones, maža teparuošia specialistų, mažiau težengia pirmyn ir darosi mažiau reikšmingi gyvenime.

Specializavimasis vienoje siauroje srityje žmogui nepadeda orientuotis kitose srityse. Mumfordas tai vadina žmogaus luošinimu, kuris kyla ne dėl organų trūkumo, o dėl jų padidinimo [18]. Jis specializacijai prikiša, kad ji kultūrą paverčia mechanistine, išskiria emocinius pergyvenimus, žmogų suautomatina ir jo asmenybę daro vienašališką. Panašiai neigiamai apie specializaciją pasisako ir eilė kitų mąstytojų. Tvirtinama, kad su žinojimo

---

[18] Lewis Mumford, *The Conduct of Life*, New Yorkas, 1951, 158 psl.

specializacija drauge eina ir asmenybės dezintegracija. Maritainas mano [19], kad žmonių siaurėjimas į specialius, tik siauros srities uždavinius padaro juos nepajėgiais tose srityse, kurios neįeina į jų siaurą specialybę, veda į progresyvų žmogaus psichikos ir gyvenimo sugyvulinimą. Perdėtas specializacijos kultas nužmogina gyvenimą. Joadas taip pat primena [20], kad specializacija reiškia apribojimą; ir juo anksčiau ji pradedama, juo didesnis apribojimas. Pasak jo, specializuotų bendruomenių nariai yra linkę į metafizinį ir teologinį skepticizmą ir turi tendenciją subjektyviai analyzuoti bei spręsti metafizines, moralines ir estetines problemas [21]. Schroedingeris specializaciją laiko neišvengiama blogybe [22], o Ortega y Gassetas tiesiog kalba apie specializacijos barbarybę [23].

Kad šiais laikais medžiaginė gyvenimo pusė vyrauja prieš dvasinę, su tuo sutinka ir kai kurie pozityvistinės krypties mąstytojai. J. Huxlis sutinka, kad mūsų laikų pažangoje daug kur per daug pabrėžiama medžiaginė gyvenimo pusė: kiekybė vyrauja prieš kokybę, per daug siekiama naujumų dėl pačių naujumų, siekiama kontrolės tik prieš gamtos jėgas, o ne prieš savo pačių prigimtį, per daug yra įsigalėjęs daugiariopumas, pamirštant vieningumo reikalingumą, medžiaga vyrauja prieš dvasią, technika prieš meną, priemonės prieš tikslą [24]. Pozityvistinių laikų pažangos doktrina tas tendencijas vertino teigiamai ir sukūrė utopiją, kurioje medžiaginė pažanga ir tikėjimas ja turėjo pakeisti religinį tikėjimą.

Greta kitų priekaištų pažangos doktrinai, ji yra kaltinama dar ir tuo, kad, dievindama pažangą, ji nuvertinusi žmogų. Jo gyvenimo tikslu buvo padaryta tik tolimesnė pažanga. Kiekvienas individas, kiekviena epocha padaroma tik priemone ir keliu siekti pažangos galutiniam tikslui — įsivaizduotam žmonijos tobulumui, jėgai ir naudingumui, kurių ši karta dar neturi. Bet

---

[19] Jacques Maritain, *Education at Crossroads*, New Haven, 1949, 19 psl.
[20] C. E. M. Joad, *Decadence*, Londonas, 1947, 357 psl.
[21] Ten pat, 382 psl.
[22] Ervin Schroedinger, *What is Life*, New Yorkas, 1956, 114 psl.
[23] Jose Ortega y Gasset, *The Revolt of Masses*, New Yorkas, 1932.
[24] J. Huxley, *Knowledge, Morality and Destiny*, 32 psl.

morališkai tai nėra pateisinama, nes žmonija padaroma tik priemone kitų laimingumui įgyvendinti. To gi siekiant ir drauge didėjant tiksliųjų mokslų pažangai, visas gyvenimas vis labiau suracionalinamas ir sumechaninamas, o žmogus, atsiliekant jo dvasinei pažangai, yra tuo pačiu nužmoginamas. Pažangos doktrina padarė žmogaus idealu nebe dvasines (religines, etines, estetines, socialines) vertybes, o medžiaginę gerovę nešančias techniką ir pramonę. Tos doktrinos teoretikams, pavyzdžiui, Buckliui ir Spenceriui, kultūra pirmiausia reiškė medžiaginę gerovę, o istoriją ir praeities kultūras formavę dvasiniai reiškiniai bei įvykiai buvo jų vertinami neigiamai ir laikomi tokiais, kurie trukdę ir iškraipę normalų visuomenės vystymąsi.

Prie didžiausių pažangos doktrinos kritikų priklauso rusų filosofas Berdiajevas, sociologas Sorokinas ir anglų rašytojas Aldous Huxlis. Nesutikdamas su savo brolio Juliono Huxlio pažiūromis pažangos klausimais, A. Huxlis netiki, kad šiuos laikus galima būtų pavadinti didelės pažangos laikais. Jo nuomone, pažangos vardu vienais atžvilgiais yra laimima, kitais gi pralaimima. Savo romane, pavadintame *Naujasis gražusis pasaulis*, jis satyriškai parodė, į kokį gyvenimo sumechaninimą veda šių laikų pažangos tendencijos. Trisdešimt metų praėjus nuo ano romano išleidimo, jis su tam tikru kartumu prisipažįsta, kad jis, jį rašydamas, visiškai netikėjo, kad ten jo aprašomi šių laikų pažangos skatinami gyvenimo pakitimai įvyks neigiama kryptimi tokia sparta, kaip jie dabar vyksta [25]. Jis mano kad visi šių dienų pažangos laimėjimai yra labai brangiai apmokami ir neveda į tikrąją pažangą. Ekonominis žmogaus saugumas supramonintoje visuomenėje yra pasiekiamas, tik jį apmokant asmenine laisve; plečiantis technikai, žmogus darosi paviršutiniškas ir nudvasinamas; kalbant tik apie žmonių laimingumo pažangą, yra skleidžiama hedonistinė filosofija, daranti asmeninį laimingumą pagrindiniu žmogaus tikslu, tačiau to laimingumo jam neduodanti. Bet kurio dalyko pažanga yra apmokama kito dalyko nuostoliais. Nieko likimas mums veltui neduodąs, jis tik parduodąs. Viskas, ką galima padaryti, tai siekti ko daugiausia

---

[25] Aldous Huxley, *Brave New World Revisited*, New Yorkas, 1960.

išsiderėti. Tikroji žmogaus pažanga, pasak jo, yra dvasinė pažanga [26].

Kalbamos nuomonės pacitavimo nereikėtų laikyti įtaigojimu suprasti, kad šiais laikais pažanga yra iš viso sustojus arba kad siūloma jos atsisakyti. Bet lygiai būtų klaidinga ignoruoti anų mąstytojų jai daromus priekaištus ir jos klaidų nurodymus, nes tuo atveju mes pasidarytume patys jos klaidų sekėjais ir dalyviais.

Ir savo gyvenamoje aplinkoje mes matome vykstančią didesnę ar mažesnę pažangą. Tačiau negalėtume tvirtinti, kad ji lygiai vyksta visose gyvenimo srityse. Ji pasirodo labai efektingai tik kai kuriose srityse. Todėl būtų klaida tokią atskirų sričių pažangą laikyti visuotine. Kultūra kyla ir kinta, bet nelygiai. Tai rodo, kad nėra nuolatinio, pastovaus ir vienodo jos kilimo — ano bendro visai žmonių giminei privalomo ir universalaus gamtos dėsnio, kurio buvimu kitados buvo tikima. To nebetvirtina nė dabartiniai jos entuziastai. Vienas iškiliausių vadinamos progresyviosios pedagogikos vadų ir jos teoretikų Kilpatrickas šių laikų pažiūrą sutraukia į sakinį, kad pažanga, nors ir neįrašyta į daiktų prigimtį, vis tik yra galima ; tik jai pasiekti yra reikalinga nuolatinių ir pastovių pastangų [27].

Pasisakydamas prieš pažangos doktrinos žadamą laimingumą, Berdiajevas sako, kad nėra tokio dalyko, kaip paprasta laimingumo pažanga [28].

Svarstant netolimoje praeityje vyravusios pažangos doktrinos istoriją, beveik vieningai sutinkama, kad aštuoniolikto ir devyniolikto amžių pažangos samprata su savo pagrindiniais principais nepasitvirtino ir šiame amžiuje pergyveno krizę, nors kai kurias jos klaidingas tezes šiame krašte populiari literatūra ir dabar tebekartoja. Apskritai ji laikoma tikėjimu, kuris neišlaikė kritikos. Tačiau masinėje visuomenėje ir jai skirtuose populiariuose leidiniuose ji tebėra pagrindinė idėja, vyraujanti vidutinio lygio žmonių mąstyme ir duodanti jų siekimams kryptį. Bury pažangos idėją laiko būdinga tam tikrai žmogiškosios sąmonės vystymosi stadijai, ir ji galinti būti pakeista kita geresne idėja [29].

---

[26] C. Isherwood, *Vedante for Modern Man*, New Yorkas, 1962, 63-64 psl.
[27] W. H. Kilpatrick, *Philosophy of Education*, New Yorkas, 1951, 162 psl.
[28] N. Berdiajev, *The Meaning of History*, New Yorkas, 1962, 166 psl.
[29] J. B. Bury, *The Idea of Progress*, 105 psl.

O pati pažangos idėja, Ortegos y Gasseto manymu, visose srityse, kur tik ji taikoma nekritiškai, gali būti labai pragaištinga [30].

4. *Pažangos sampratą komentuojant.* — Populiariai pažangą suprantame kaip ėjimą pirmyn. Kitados *progresavimas* reiškė tik keliavimą — tiesioginį ėjimą pirmyn, pavyzdžiui, karalius progresavo per savo valstybę. Vėliau tas žodis pradėtas vartoti perkelta prasme — gerėjimo prasme eiti pirmyn. Tačiau ne kiekvienas ėjimas pirmyn reiškia pažangą [31]. Pažangą reiškia ėjimas pirmyn tik tam tikra kryptimi, ėjimas į tam tikrą tikslą, artėjimas į visų siekiamą bendrą tikslą. Chestertonas atkreipia dėmesį į tai, kad jau pats pažangos pavadinimas reiškia kryptį; ir jei bent kiek suabejojame pažangos kryptimi, tuo pačiu mes suabejojame ir pačia pažanga. Carras pažangą aptaria kaip sąmoningą ėjimą į tikslą, kuris yra visų jaučiamas, kaip vertas žmogaus tikėjimo ir jo pastangų [32]. Apskritai vakarų pasaulyje pažanga yra suprantama, kaip ėjimas pirmyn į pilnesnį pagrindinių vertybių įgyvendinimą: į medžiaginę gerovę ir dvasinių vertybių visumą, kaip aukščiausią tikslą [33]. Dar kiti pažangą laiko idealu, kuris remiasi tikėjimu [34]. Pažanga gali būti suprantama, tik tikint, kad pasaulis kiekvienu metu ir kiekvienu atžvilgiu eina geryn ir geryn. Taigi, ji reiškia bendrą nuolatinį pasaulio gerėjimą, bendrą artėjimą į didesnį tobulumą ar bent tikėjimą, kad mes pastoviai artėjame į tobulumo utopiją.

Tačiau, ir sutariant dėl panašaus pažangos aptarimo, sunkiau sutarti dėl tobulumo sampratos, kuri atitinka individo turimą vertybių sistemą bei jo pasaulėžiūrą. Be to, mūsų laikų kultūra yra taip jau išsiplėtojusi, pasidariusi taip sudėtinga ir dezintegruota, kad įvairios gyvenimo sritys jau nebeturi vieno bendro visų siekiamo idealo. Žmonių mąstymą ir jų siekimus yra suskaldę daug kits kitam prieštaraujančių tikslų. Tuo pačiu ir pažangos

---

[30] J. Ortega y Gasset, *Betrachtungen über die Technik*, Stuttgartas, 1949, 35 psl.

[31] Žiūr. Joad, *Decadence*, 230 psl.

[32] Edward H. Carr, *The New Society*, Bostonas, 1959, 117 psl.

[33] S. B. Clough, *Basic Values of Western Civilization*, New Yorkas, 1960, 89 psl.

[34] H. M. Kallen, *Patterns of Progress*, New Yorkas, 1950, 5 psl.

supratimas, nebeturint nei vienos visiems bendros krypties, nei vieno bendro ir visiems priimtino tobulumo idealo, patenka į subjektyviai traktuojamų dalykų tarpą. Ir pati pažanga darosi sunkiau įrodoma, kai vienos srities pažanga neretai yra priešinga kitų sričių pažangai. Jau beveik neįmanoma visas gyvenimo sritis ir įvairias vertybių sistemas suvesti į vieną ir vieningą sistemą. Vieniems pagrindinis pažangos faktorius yra laisvės idealo įgyvendinimas ; kitiems tobuliausią pažangą reikštų tautų, klasių ir žmonių lygybė ; dar kitiems pagrindinis pažangos tikslas yra socialinių santykių gerinimas ; tikintiems viena svarbiausių pažangos sričių yra religinis ir moralinis tobulėjimas, kada tuo tarpu netikintieji siekia pažangos, kovodami prieš religiją. Modernioji vakarų visuomenė neturi vieno siektino pažangos idealo. Jos pažangos samprata neturi aiškios krypties. Ji turi tendencijų remtis viena kuria nors gyvenimo sritimi ar viena ideologija. Kai šiais laikais kalbama apie pažangą, nevisada galima būti tikram, kad tai kalbama apie pažangą absoliutine prasme.

Visus praeities pažangos principų formulavimus galima suvesti į tris grupes. Viena pažangos teorijų formulavimo kryptis yra mechanistinė, kuri remiasi materialistiškai mechanistine filosofija ir kuri mechanistiniais gamtos dėsniais ir mechaniniais terminais išaiškina bei aptaria pasaulį, žmogų, jo laikymąsi ir jo socialinius santykius. Antra pažangos aiškinimo kryptis yra buvusi dialektinė, pažangą bei tobulėjimą išaiškinanti visą visatą apimančiu nuolatiniu kitimu, kuriame iš tezės ir antitezės principų gaunasi naujas ir tobulesnis principas — sintezė. Tačiau daugiausia pažangos teoretikų pažangą yra aiškinę biologinės evoliucijos principu, būtent, kad biologinė ir socialinė evoliucija vyksta, nesudėtingiems ir netobuliems organizmams evoliucijos keliu išsivystant į sudėtingesnius ir tobulesnius.

Daugumoje pažangos teorijų centrinę vietą užima žinojimo pažanga, kuri efektingiausia kyla tiksliuosiuose moksluose, medicinoje, technologijoje ir švietime. Tačiau mokslinis žinojimas bei jo pažanga išsprendžia tik nedidelę žmogaus gyvenimo problemų dalį. Susižavėjimas labai efektinga mokslo pažanga yra atsakingas už labai dažnai pasitaikantį vienašališką pažangos traktavimą.

Pažanga yra visą žmogaus patyrimą apibendrinanti sąvoka,

ir ji gali būti išvesta tik iš visų ar bent svarbiausių gyvenimo sričių naujausių laimėjimų ir pralaimėjimų. Ją svarstant, reikia matyti ne tik tai, kur einama pirmyn, bet ir tai, kur pirmyn neinama ir net kur einama atgal. Bet bandymas visas pažangos atžvilgiu teigiamai ir neigiamai besireiškiančias gyvenimo sritis suvesti į vieną pažangos apskaičiavimą arba, kalbant matematiškais terminais, į vieną bendrą vardiklį, esant gyvenimui labai sudėtingam, šiandieną jau nebūtų įmanomas. Nors pažanga daugiausia remiasi tiksliaisiais mokslais, tačiau ir tų pačių tiksliųjų mokslų pagalba vargu ar kada bus galima ją objektyviai apskaičiuoti ir teisingai įvertinti. Ji priklauso prie kokybinių sąvokų, ir kiekybėmis ji negali būti nei tiksliai įvertinta, nei išreikšta.

Vertinant iki šių laikų pasiektą pažangą įvairiose gyvenimo srityse, beveik neįmanoma susilaikyti nuo susižavėjimo jos pasiektais rezultatais. Žmogus atsipalaidavo nuo daug ko, kas jį varžė. Išsivystė įvairūs mokslai, padėdami jam suprasti įvairiausias gamtos paslaptis ir ją užvaldyti. Išsivystė technika ir pramonė, kurios iškėlė žmogaus gyvenimo lygį iki kitados nė nesvajoto laipsnio. Ištobulintos susisiekimo bei susižinojimo priemonės, įgalinančios žmogų trumpiausiu laiku nuvykti, kur tik jis nori, ir tuojau sužinoti viską, kas tik įvyksta pasaulyje. Susikūrė politinės sistemos, kuriose yra apsaugotos visų žmonių teisės ir kur individas yra apsaugotas nuo valstybės prievartos. Sumažėjo darbo laikas, padidėjo dirbančiojo uždarbis, pailgėjo laisvalaikis, skirtas poilsiui ir malonumui. Išaugo švietimas, įgalinąs žmogų naudotis visais pažangos laimėjimais. Išsivystė ekonominis gyvenimas, sudaręs sąlygas visiems kraštams keistis ekonominėmis gėrybėmis ir užtikrinąs visiems gerą gyvenimą ir apsaugą nuo skurdo.

Bet ta pati pažanga įjungė žmogų į mašinos mechaninį ir žmogiškai jam svetimą darbą, sunaikino jame dvasinius siekimus bei polėkius, palikdama jam, anot Tillicho, tik absoliutinės tinginystės idealą, nukreipė jį į hedonizmą, į religinį paviršutiniškumą, į moralinį reliatyvizmą, į politines korupcijas, į nemoralumą ekonominiuose santykiuose ir į gyvenimo beprasmiškumo sąmonę. Sociališkai žmogus jau niekur nėra vergas, bet, darbą vis labiau suautomatinant, jis darosi robotu.

5. *Pažanga ir kitimas.* — Atpuolus teorijai, kad pažanga

vyksta pagal būtinus ir neišvengiamus gamtos dėsnius, šiais laikais ji dažnai išaiškinama paprastu dalykų bei gyvenimo kitimu. Ji turi tą pagrindą, kad kiekvienas artėjimas į kuri nors bendrą tikslą įjungia savyje ir kurį nors kitimo procesą ir kad be jokių pasikeitimų bei atmainų negali būti nė pažangos. Gyvenimo pažanga kyla naujomis ir geresnėmis socialinio gyvenimo formomis, naujais mokslo atradimais, naujais mokslo žinių praktiniais pritaikymais, moralinio gyvenimo pakilimu, nauja meniška kūryba ir kitais naujais vertingais dalykais, kurie pralenkia ankstesniuosius.

Tačiau dažnai ta kitimo svarba labai perdedama. Materialistinės krypties mąstytojai, nepripažindami dvasinių principų, visą gyvenimą laiko tik nuolatiniu, materiališkai sąlygotu kitimu, kuriame nelieka vietos nei pastovioms idėjoms, nei pastovioms vertybėms. Kaip Kilpatrickas sako, pripažinimas bet kurių pastovių dalykų yra priešingas progresyvaus civilizacijos gerėjimo idėjai [35].

Nesunku įžvelgti, kad toks nepastovumo gynimas yra priešingas pats sau, nes tas pats nepastovumo idėjos gynėjas niekada nesutiks, kad ta jo ginama idėja yra taip pat nepastovi, nes tada nebeliktų nė ko ginti. Pažanga remiasi kitimu, bet ne pripuolamu ar mechaniškai sąlygotu kitimu. Ne kiekvienas pasikeitimas gali būti pažangos atžvilgiu teigiamai vertinamas, ir ne visos naujybės reiškia pažangą. Labai didelė dauguma visokių naujybių nereiškia jokios pažangos. Dawsonas mano, kad kitimai turi ryšį su civilizacijos pažanga tik tada, kai jie atitinka visuomenės vidinį vitališkumą ir kai jie yra pačios visuomenės spontaniška savęs išraiška ; bet kai tik išsibaigia vidinis jos plėtojimasis ir kai kitimai nebeturi vidinių organinių tikslų, jie reiškia jai mirtį. Per dažnas kitimas stiprina laikinumo tendenciją ir sudaro nuotaiką, kad negali būti siekiama ko nors pastovesnio. Nepastovumas užvaldo žmonių sąmonę, ir nebeatrodo, kad ir tiesa gali būti pastovi. Amžinai besikeičiančios mados, manieros ir daug kitų naujybių neturi nieko bendra su pažanga ir neretai jie reiškia net atžangą. Šeimos santykių kitimas eina daugiausia palaidumo ir šeimos degeneracijos kryptimi, nes čia paneigiama

---

[35] W. H. Kilpatrick, *Philosophy of Education*, 164 psl.

žmogaus asmenybė ir sugriaunama pagrindinė augančiam žmogui dvasiškai subręsti reikalinga visuomenės celė. Nepatarnauja pažangai ir tie socialinių santykių pakitimai, kada nuo gerai išvystytų ir pagarba žmogui pagrįstų socialinio santykiavimo formų vis daugiau nusileidžiama į vertelgišką ir primityvų santykiavimą be jokios pagarbos žmogui ir be jokio jam nuoširdumo, siekiant tik savo interesų. Meno kūryba amžinai kinta, amžinai ji yra kitoniška ir originali, bet ne visa, kas joje yra nauja, yra kūrybinga ir pasitarnaus tolimesnei pažangai. Kaip jau matėme, ir organinėje evoliucijoje nevisi pakitimai padeda organizmui vystytis tobulėjimo kryptimi. Labai didelė dauguma žmogaus organizme įvykstančių mutacijų yra laikomos degeneraciniais reiškiniais. Todėl ir pažiūrą, kad visi kitimai atneša naujumų, o naujumai neša naują pažangą, reikia laikyti per daug optimistiška.

Ir pripažįstant labai didelę kitimų reikšmę pažangai, tenka kartu prisiminti, kad ne greitai besikeičią dalykai sudaro pažangos pagrindą, o pastovieji. Dawsonas įrodinėja, kad kultūros, suprantant jas kaip gyvenimo būdą, kinta labai lėtai. Jos yra ilgų amžių tradicijų padaras, ir jų šaknys gali siekti labai tolimus praeities laikus [36]. Ir jos kinta ne naujybėmis, o susidurdamos bei susimaišydamos viena su kita arba darydamos viena kitai įtakas.

Žmogus yra pajėgus pasisavinti ir asimiliuoti tik tam tikrą naujų faktų kiekį. Bet, kai jo aplinkoje kitimas vyksta greičiau, negu jis gali asimiliuoti, jis tada atsilieka. Į pažangą žmogus įauga ne naujumus patirdamas, o juos asimiliuodamas bei integruodamas į savo ankstesnį žinojimo bei patyrimo lobyną. Panašiai ir žmonija naujumus priima, tik juos asimiliuodama į savo iš anksčiau turimą kultūrinį sluogsnį. Ir pati istorija, anot Dawsono [37], yra tik nuolatinis integracijos procesas. Ir joje begalės naujybių lieka neįregistruota, kai jos nesiduoda integruojamos į bendrą pažangos procesą.

---

[36] Chr. Dawson, *The Dynamics of World History*, New Yorkas, 1962, 18 psl.

[37] Ten pat, 21 psl.

II. Konservatizmas ir liberalizmas

Kultūros pažanga remiasi dviem žmogiškosios prigimties tendencijom : ieškoti bei siekti naujumų ir išlaikyti tai, kas vertinga.

Stengdamasis padidinti savo saugumą ir prestižą, tenkindamas savo polinkinį ir intelektinį smalsumą, stengdamasis išreikšti savo idėjas bei pergyvenimus kūrybinėmis formomis ir daugelio kitų biologiškai pagrįstų ir iš jo dvasinės prigimties kylančių motyvų veikiamas, žmogus normaliai nepasitenkina tuo, kas yra, o siekia ko nors nauja — naujų pergyvenimų, naujų faktų, naujų idėjų, naujos kūrybos, naujų įrankių, naujų socialinių santykių, prileisdamas, kad tie naujumai bus kuriuo nors atžvilgiu vertingesni ar bent įdomesni už senuosius, jau turimus, žinomus, patirtus, pergyventus. Bet lygiai tais pačiais saugumo ir prestižo motyvais iš dalies galima pagrįsti ir žmogaus linkimą pasilaikyti ir saugoti tai, ką jis turi įsigijęs, pasidaręs ar sukūręs. Ką žmogus daro, jis dažniausia nedaro tik tam momentui, o prileidžia, kad tai jam bus ir ateityje vertinga ar reikalinga. Ką darydamas, jis siekia pastovumo, pastovaus vertingumo. Žmogus siekia darbų ir kūrybos, kurie jį patį pergyventų, tarsi jo gyvenimą pratęstų po jo mirties. Kūryboje žmogus siekia amžinumo, filosofijoje visuotinumo, politikoje nepralenkiamo prestižo.

Abi kalbamos tendencijos, drauge veikdamos, sudaro pagrindą kultūrinei pažangai. Be naujumų nebūtų pažangos, o be praeityje sukurtų ir dabar sukuriamų vertybių išlaikymo nebūtų nė kultūros. Todėl kultūrinei pažangai pragaištingi yra tie atvejai, kai pradedama laikytis tik vienos kalbamų tendencijų, visiškai išskiriant antrąją. Per didelis naujumų ieškojimas ir linkimas vien tik jais gyventi veda į paviršutiniškumą, neleidžia nė tų pačių paviršutiniškai pasisavintų naujumų tinkamai asimiliuoti ir integruoti į jau turimą kultūrinį sluogsnį, neleidžia jam suprasti bei įvertinti praeityje sukurtų vertybių ir visos istorinės perspektyvos. Per daug naujybėmis gyvenančiam žmogui lengvai susidaro pažiūra, kad šie modernūs, dinamiški ir pažangūs laikai visais atžvilgiais pralenkia praeitį su visa jos kūryba, kad šių laikų rašytojai savo kūryba pralenkia Homerą, Shakespearą ir Goethę, o džazo muzika Bachą ir Bethoveną. Toks pat pa-

vujus pažangai grėsia, kada tikima tik praeityje sukurtomis vertybėmis ir bandoma ignoruoti visa tai, kas vertinga kyla iš šių laikų gyvenimo, naujų ieškojimų ir tyrimų.

Skirtingų temperamentų ir nusiteikimų, skirtingų pažiūrų ir skirtingo išauklėjimo žmonės, žinoma, ir negali turėti visiškai vienodas pažiūras į praeitį, į dabarties kūrybą ir pažangą. Atsižvelgiant į jų prisirišimą prie praeities vertybių ir jų linkimą ieškoti naujos pažangos ir siekti reformų gyvenime, žmonės skirstomi į keletą grupių. Populiariausias ir grubiausias paskirstymas pasitenkina dviem grupėm: į konservatorius priskiria visus tuos, kurie yra linkę išlaikyti *status quo*, o į liberalus visus kitus, siekiančius reformų. Tačiau toks paskirstymas nėra patenkinamas, nes ir praeities vertybių respektavimas ir reformų siekimas dar gali būti įvairių laipsnių. O, be to, ir praeities nuopelnų pripažinimas dar neišskiria galimumo tiksliai bei teisingai įvertinti dabarties gyvenimo teigiamybes ir neigiamybes ir siekti reikalingų reformų. Todėl pagal žmonių nusiteikimą pažangos atžvilgiu teisingesnis yra šis paskirstymas: reakcingumas — konservatyvumas — nuosaikus konservatyvumas — liberalumas — radikalumas — revoliucinis radikalumas. Reakcingumu yra vadinamas toks konservatyvumo laipsnis, kur ne tik vengiama naujumų ir reformų, bet dar ir siekiama atstatyti jau senai pakitusią padėtį, kur jau yra įvykdytos ir gyvenime prigijusios įvairių sričių reformos. Paprastas arba *status quo* konservatizmas stengiasi išlaikyti esamą padėtį, vengia naujybių ir yra nepalankiai nusiteikęs reformų atžvilgiu. Nuosaikusis konservatizmas laikosi pastovumo tik vertybių ir principų srityje ir gina vertingas tradicijas, bet šiaip gyvenime nevengia naujumų, linkęs į nuosaikias reformas ir siekia socialinės ir kultūrinės pažangos. Liberalizmas nepripažįsta nieko pastovaus ir siekia reformų bei pažangos visose srityse. Radikalizmas yra nusiteikęs jau ne tiek reformuoti, o iš pagrindų pakeisti esamas institucijas bei socialinę santvarką. O revoliucinis radikalizmas siekia revoliucijos keliu sunaikinti bei sugriauti esamą tvarką, kad jos vietoje būtų galima sukurti naują gyvenimą ir įgyvendinti naujas idėjas.

Tarp dviejų kraštutinumų — reakcingumo ir revoliucinio radikalumo — telpa konservatyvumas, nuosaikusis konservatyvumas, liberalumas ir radikalumas. Tarp jų, einant iš eilės nuo vieno prie kito, aiškios ribos nėra. Negalima atriboti nuosai-

kųjį konservatizmą nuo tikrojo arba *status quo* konservatizmo, lygiai kaip nėra ribos tarp liberalizmo ir radikalizmo. Aiškiau atsiriboja tik abiejų rūšių konservatizmas nuo liberalizmo ir radikalizmo, kur juos skiria nevienodas pasaulėžiūrinių dalykų traktavimas.

1. *Konservatizmas.* — Konservatoriaus terminą pirmą kartą pavartojo prancūzų rašytojas Chateaubriand 1818 m. Netrukus tas žodis pateko į politinį žodyną, vartojamą politiniuose ginčuose. Konservatizmo, kaip politinės srovės, pradžia vedama nuo anglų politiko Ed. Burke'o *Mąstymų apie Prancūzijos revoliuciją* pasirodymo 1790 metais. Kalbamame veikale jis suformulavo nuosaikaus konservatizmo principus, tuo pačiu pasidarydamas tos srovės pradininku ir didžiausiu jos autoritetu iki šių laikų. Greta Burke'o nuosaikaus konservatizmo, Europoje daug kur plito prancūzo J. de Maistre vadovaujamas kraštutinis konservatizmas, kovojąs prieš politines reformas.

Sociologas K. Manheimas skiria dvejopos prigimties konservatizmą [38]. Vieną jo rūšį jis vadina universaliu arba natūraliuoju konservatizmu. Tai esąs visiems žmonėms bendras nesąmoningas linkimas laikytis esamų vegetatyvinių gyvenimo būdų. Iki tam tikro laipsnio esąs visiems bendras psichologinis bruožas priešintis naujumui, kaip galimam pavojui. M. Weberis jį vadina tradicionalizmu. Nuo ano nesąmoningo natūraliojo konservatizmo skiriasi modernusis arba doktrininis konservatizmas, kur pagal sąmoningai bei planingai formuluotus konservatyvius principus tvarkomas gyvenimas ir kuriamos socialinės bei politinės sistemos.

Konservatyvumo terminas yra mišriai taikomas visiems konservatyvumo laipsniams. Gyvenime jis dažniausia atitinka nuosaikųjį konservatyvumą. Pavyzdžiui, anglų konservatorių partija yra iš tiesų nuosaikios politinės krypties, pravedusi nemaža svarbių reformų, kartais pralenkdama net ir liberalus. Rečiau konservatyvumo terminas yra vartojamas apibūdinti kieno nors nepažangumui ar atsilikimui. Todėl didžioje daugumoje atvejų, kur spaudoje sutinkamas konservatoriaus pavadinimas, jis savo

---

[38] Karl Manheim, *Essays on Sociology and Social Psychology*, New Yorkas, 1953, 94-99 psl.

prasme paprastai atitinka nuosaikųjį konservatizmą ir tik rečiau tikrą atsilikimą ar nusistatymą prieš bet kurias reformas. Bet to termino konvencinę prasmę dažnai aptemdo jo emocingai nuspalvintas vartojimas. Politinėse ir pasaulėžiūrinėse kovose, siekiant labiau sukompromituoti savo priešininkus, konservatizmui priešingų srovių dažnai tam pavadinimui yra priskiriama bei įtaigojama atsilikimo, nepažangumo ir tamsumo prasmė. Dėl to dar labai neseniai pasivadinimas konservatorium čia pat Amerikoje reiškė labai blogą skonį, net skandalą. Ir tik per paskutiniuosius dešimtmečius konservatizmas yra vėl atgavęs čia gerą, ar bent toleruojamą vardą. Paskutiniais laikais jau nebijoma pasivadinti konservatorium, ginti konservatizmo principus ir moksliškai apie jį prirašyti ištisus tomus, nors liberalinės srovės ir dabar tebesistengia apie jį kalbėti tik neigiama prasme ir jo pavadinimą laikyti pažeminančiu žodžiu. Visuomenėje gi prigyja supratimas, kad konservatizmas, nors ir nepopuliarus, bet yra reikalingas, ir jo pavadinimas jungiamas su tokiomis sąvokomis, kaip *pastovumas*, *pusiausvyra*, *vieningumas*, *ištikimumas*, *harmonija*. Pats konservatyvumas pamažu įsipilietina kaip nuosaiki pažiūra į gyvenimą su konstruktyviomis tendencijomis. Jau nebebijoma jo vardu stoti į politines varžybas, ir *konservatoriaus* epitetas jau nėra kuo nors blogesnis už *liberalą* ar *radikalą*.

Žodine savo prasme *konservatyvumas* reiškia turėjimą pastovių, t. y. iš praeities užkonservuotų vertybių bei principų. Kas pripažįsta tiesos pastovumą, gėrio ir blogio idėjos nekintamumą, moralės objektyvumą, tuo pačiu jis prisipažįsta besilaikąs *užkonservuotų* vertybių ir tuo pačiu jis save įrikiuoja į vienos ar kitos rūšies konservatorius. Kas brangina ir bando išlaikyti praeityje sukurtas tautines, religines ar kultūrines tradicijas bei institucijas, kas vertina visuomenės santykių harmoningumą daugiau už individualizmą ir bando pastovumą ir amžinų principų turėjimą derinti su pažanga, tas yra konservatorius, nes jis pripažįsta praeityje užkonservuotas vertybes bei idėjas ir bando jas dar ir toliau išlaikyti bei apsaugoti.

Konservatizmas nėra vien politinė doktrina, o daugiau tam tikras pažiūrų tonas, tam tikra gyvenimo nuotaika, gyvenimo būdas ir būdas spręsti apie gyvenimą; jis kartu yra ir tam tikra tradicinė idėjų sistema, priešinga liberalizmui ir radikalizmui. Nuosaikiai konservatyvus nusiteikimas yra kažkas panašu į

tvarkos, kilnumo, tradicionalizmo, materializmo nemėgimo, aukštos moralės, ramumo, nuosaikumo ir aristokratinės dvasios sintezę.

Aiškiau konservatyvumui apibūdinti tenka sustoti prie kai kurių jo būdingiausių bruožų.

Teigiamas religijos ir religinių institucijų vertinimas. Religijos klausimas yra vienas tų dalykų, kurie labiausia konservatyvius žmones skiria nuo liberalų. Konservatyvūs žmonės dažniausia yra religingi, ir jiems religija yra tas centras, iš kurio jie išveda teises ir pareigas, moralę, laisvės sampratą ir socialinių santykių pagrindus. Rossiteris religiją laiko tomis kalkėmis, kurios sujungia visus konservatizmo elementus [39]. Religinio gyvenimo apraiškos jame iš dalies susilieja su tautiniais ir kultūriniais momentais. Net ir netikintieji konservatoriai krikščionybei pripažįsta didelį respektą, vertindami ją, kaip didingą tradiciją, sukūrusią vakarų kultūrą.

Nepasitikėjimas žmogaus prigimtimi. Apibūdinant konservatizmą, vienu jo pažymiu paprastai nurodoma tai, kad jo žmogaus samprata yra jungiama su gimtąja nuodėme [40]. Žmogus joje laikomas gėrio ir blogio, kilnumo ir puolimo pradų nešiotoju, racionalumo ir iracionalumo mišiniu, slepiančiu savyje ne vien kūrybinius ir pasiaukojimo, bet kartu ir egoizmo, puikybės, žiaurumo ir sugedimo pradus. Bet ši samprata nelaiko žmogaus prigimties iš viso bloga. Konservatyvieji mano, kad, tinkamai auklėjant žmogų ir laikant jį palankiose aplinkos sąlygose, veikiant jį geromis tradicijomis ir palenkiant autoritetui, galima jame išplėtoti teigiamus pradus ir nustelbti neigiamuosius. Dėl to jie labai didelę reikšmę skiria auklėjimui ir smerkia natūralistines auklėjimo teorijas, rekomenduojančias leisti vaikui pačiam pagal savo linkimus išsiskleisti. Jie nepasitiki politinėmis ar ekonominėmis priemonėmis žmogui pataisyti, nes blogumą laiko ne politine ar ekonomine, o moraline problema. Laikydami žmones iš prigimties nelygiais, jie nepritaria visiškos lygybės principui; nepritaria jie ir dideliam individualizmui. Bet, laikydamiesi principo, kad žmogus negali

---

[39] CLINTON ROSSITER, *Conservatism in America*, New Yorkas, 1962, 42 psl.

[40] « Kaip politinė jėga gimtosios nuodėmės doktrina yra giliai antirevoliucinė » (T. MOLNAR, *The Decline of the Intellectuals*, 175 psl.).

būti traktuojamas kaip priemonė, o turi būti laikomas pats sau tikslu, konservatoriai pripažįsta galimybių lygybę, teisę kiekvienam išnaudoti savo gabumus, lygybę prieš įstatymus ir politinę lygybę. Jie nesiekia panaikinti socialines klases, o tik jas suderinti bei sutaikyti įvairių nuosaikių reformų keliu.

Vertybių objektyvumo pripažinimas. Vienas konservatizmo pagrindinių principų yra tikėjimas dvasinių vertybių objektyvumu ir pastovumu. Konservatyvių žmonių pažiūros dažniausia yra pagrįstos įsitikinimu, kad tiesa yra amžina, kad moralė nėra vien tik kurio nors laikotarpio ir kurios nors visuomenės papročių standartai, o yra pagrįsta Kūrėjo žmogui įdiegtu objektyviu gėrio ir blogio supratimu. Nesutikdami su moderniais laikais daug kur populiarinamu vertybių reliatyvumu, jie griežtai skiria pastoviąsias vertybes nuo laikinųjų : išmintį nuo gudrumo, laimingumą nuo hedonizmo, pagarbą nuo pasisekimų garbinimo, vertę nuo kainos, asmenybę nuo individualybės. Konservatyvusis geriau sutinka būti nepopuliarus, negu neteisingas ar nekilnus ; geriau netekti populiarumo visuomenėje, negu būti jos pataikūnu ; geriau sakyti amžiną tiesą ir pralaimėti, negu laimėti su strateginiu melu. Jo vertybių sistemoje praktinės ir ekonominės vertybės yra visada palenktos dvasinėms vertybėms, kurių gradacijos viršūnėje yra religinės vertybės. Jie tiki principais, laikydami juos išmintimi, išreikšta pastovia forma.

Pagarba praeičiai. Konservatyvi pažiūra remiasi principu, kad kultūra yra ne kas kita, kaip užkonservuotas ir išlaikytas ilgų praeities amžių patyrimas ir kad be didžiųjų praeities kultūrinių laimėjimų bei kultūrinės kūrybos išlaikymo negali būti nė kultūros. Konservatyvūs žmonės brangina praeities kultūrinį paveldėjimą ir stengiasi jį auklėjimo bei tradicijų keliu perduoti priaugančioms kartoms. Jie domisi istorinėmis asmenybėmis bei jų darbais, išlaiko pagarbą mirusioms kartoms, labai brangina tradicijas, laikydami jas praeities amžių kūryba ir išmintimi, stengiasi praeities išmintį suderinti su dabarties gyvenimo besikeičiančiomis aplinkybėmis. Kirkas įspėja, kad žmonės, nežinodami praeities, negali suprasti, kas jų gyvenime yra pastovu ir kas praeinama [41]. « Žmonės, kurie neatsižvelgia į savo protėvius, neatsižvelgs nė į savo ainių ateitį » (Burke) [42].

[41] Russel Kirk, *Prospects for Conservatives*, Chicaga, 1956, 263 psl.
[42] Cituota iš Kirko, Ten pat, 99 psl.

Tautiškumas. Būdami daugiau susigyvenę su praeitimi ir žeme, labai vertindami savo tautos praeities paveldėjimą, konservatyvūs žmonės stipriau jaučia tautinį ryšį, stipriau išgyvena savo tautos problemas ir pareigas savo tautai laiko daug svarbesnėmis už individo reikalus. To nusiteikimo menininkai savo kūrybai medžiagą dažnai imasi iš savo tautos praeities. Dažniau ieškoma ryšio tarp tautybės ir religijos, tarp šeimos pastovumo ir tautos tvirtybės. Ir didelis prisirišimas prie tautinių tradicijų konservatyviajam turi tautiškai patriotinį charakterį. Tradicijas jis laiko savo tautos dvasiniu turtu, savo tautos praeities kūryba, išreiškiančia jos dvasią ir protėvių išmintį.

Privatinės nuosavybės neliečiamumo gynimas. Gindamas žmogaus teises, konservatyvus žmogus į jų tarpą įskaito ir nuosavybės teisę, kurią jis laiko būtina žmogui išsivystyti, vispusiškai subręsti ir progresuoti. Nuosavybę jis laiko priemone būti laisvam, saugiam ir nepriklausomam. Jis ją brangina, laikydamas ją savo šeimos egzistencijos pagrindu ir darbštumui palaikyti priemone. Nuosavybės instituciją konservatyvioji mintis gynė daug anksčiau, negu iškilo modernusis kapitalizmas, ir nemanoma, kad ta pažiūra pasikeistų kapitalizmui nuėjus į praeitį.

Valdžios ribotumas. Konservatoriai vienu sveikos politikos principu laiko reikalavimą išlaikyti nuosaikią pusiausvyrą tarp valdžios ir atskirų individų bei jų grupių, apribojant valstybės valdžios kompetenciją ir apsaugant asmens laisvę ir įstatymais reguliuojamas varžybas.

Šie visi principai yra daugiau ar mažiau bendri ir tikriesiems ir nuosaikiesiems konservatoriams. Skirtumas tarp jų yra tik tas, kad pirmieji, vengdami tų principų pažeidimo, vengia ir naujybių, pakeitimų ir reformų, o antrieji tų naujybių nebijo ir teigiamai vertina pagerinimus bei reformas visur, kur tik jos nėra priešingos jų pagrindinėms idėjoms bei pažiūroms.

Konservatizmas, kaip žmogaus nusiteikimas ieškoti pastovių principų ir teigiamai vertinti bei branginti žmonijos « sutaupytas » vertybes, atsispindi visose žmogaus veiklos srityse : jo pasaulėžiūroje, kūryboje, politikoje, ekonominiame gyvenime ir t. t. Pasaulėžiūroje, kaip matėme, jis pasirodo palankumu religijai, priklausymu tai ar kitai konfesijai, laikymusi religiškai sankcionuotos moralės, linkimu socialinį ir politinį gyvenimą derinti

su religiniais principais ir branginimu religinių institucijų bei tradicijų. Meniškoje kūryboje konservatyvumas pasireiškia ieškojimu ne tiek formos naujumų, kiek gilesnių kūrybingumo pradų, išreiškiančių žmogaus vidinę kūrybingumo galią. Meną konservatyvieji laiko dvasine vertybe ir jį pagrindžia estetiniu pergyvenimu, turinčiu uždavinį žmogų dvasiškai tobulinti. Konservatyvūs politikai siekia pusiausvyros bei harmonijos tarp individo ir visuomenės, tarp atskirų visuomenės sluogsnių ir socialinių klasių. Jie yra linkę palaikyti tradicines institucijas ir, reikalui esant, jas reformuoti pagal laiko ir pažangos reikalavimus. Tačiau jie yra priešingi reformoms, daromoms tik dėl pačių reformų, ir naujiems šūkiams, skirtiems tik visuomenei paveikti. Pagrindiniai konservatyviosios politikos principai yra laikymasis konstitucijos ir politinių tradicijų, pastovumas, vienybė ir lojalumas, kuris čia yra vadinamas patriotizmu. Tačiau konservatoriai netiki, kad politinėmis priemonėmis galima būtų pakeisti žmogų. Geros valstybės tvarkos pagrindu jie laiko ne įstatymus, o žmonių moralę. Ir klasių kovos sprendimui atsakymo jie ieško ne pačių klasių panaikinime, o moralinėje tvarkoje ir jų interesų suderinime. Konservatoriai, ypač Amerikoje, stipriai pasisako už laisvę, bet nutyli lygybės reikalą. Politiką konservatyvieji bando pagrįsti etikos principais ir ją laiko etikos dalimi [43]. Ekonominiame gyvenime Amerikos konservatoriai gina nesikišimo principą (*laissez faire*), kurį kitados yra sukūręs liberalizmas ir nuo kurio jis yra jau senai nutolęs.

Pagrindinės konservatyviosios idėjos veda į socialinių principų pastovumą, kaip istorinį kelią į tvarką ir pažangą. Sutrauktai jas pravartu dar kartą suminėti: tikėjimas religine ir moraline žmogaus prigimtimi, nuosavybės gynimas, reikalavimas apriboti politinę valdžią, tikėjimas laisve ir asmenybės autonomiškumu, saugumas, rėmimas vidurinės visuomenės klasės, rėmimasis dauguma, nuosaikumas visuose dalykuose, priešinimasis revoliucijoms, didelis viešosios tvarkos pastovumo vertinimas, kartu laikantis principo, kad pastovumas nėra nekintamumas. Visais kalbamais klausimais jie skiriasi nuo liberalų. Vienur tie skirtin-

---

[43] Jacques Maritain, *Man and State*, *Chicaga*, 1957, 62 psl.

gumai atrodo, palyginti, nežymūs, kitur gi jie yra iš viso nesuderinami.

Daugumoje kraštų konservatizmas anksčiau buvo siejamas su aristokratija. Šiandieną jis nebeturi ryšio su aristokratija, tačiau siekia aristokratinės dvasios: viešo pareigingumo, aukštos kokybės standartų, kilnumo ir vidinės etinės kontrolės, išreiškiamos principu *noblesse oblige*. Radikalūs arba *status quo* konservatoriai tebesilaiko pažiūros, kad tik nedaugelis žmonių gali būti auklėjimo keliu paruošti tikram žmogiškam kilnumui. Vietoje kilmės aristokratijos šių laikų konservatoriai pripažįsta asmeninio iškilimo aristokratiją, kurią sudaro pramoninkai, iškilesnė šviesuomenė ir šiaip kūrybingi žmonės. Jiems ir demokratizmas atrodo dirbtinė sistema, kurioje bandoma įgyvendinti politinę lygybę iš prigimties labai nelygioje visuomenėje. Nuosaikusis konservatizmas yra nuo šios pažiūros nutolęs ir pripažįsta politinę lygybę ir demokratiją, kurią jis tikisi patobulinti auklėjimo ir bendros pažangos keliu.

Susipažinus su konservatizmo pagrindiniais principais, tenka suminėti ir iš jo tendencijų iškylančius kai kuriuos neigiamumus, kuriuos jo kritikai jam dažniausia prikiša. Konservatizmui prikišama, kad jam trūksta iniciatyvos bei užsimojimų, nes jis nesiekia nieko nauja ir pasitenkina tuo, kas yra. Prikišama jam ir savanaudiškumas, kurį jis parodo, nesirūpindamas žmonių gerovės kėlimu ir socialinio teisingumo idėją laikydamas tik sentimentalizmu. Kartais įrodinėjama, kad konservatizmas prieštarauja pats sau, gindamas tradicijas ir kartu kalbėdamas apie pažangą. Panašiai jam prikišama, kad jis yra nehumaniškas, antidemokratiškas, antiintelektualistiškas, viskam abejingas ir statiškas. Kritikuojamas ir jo linkimas į pastovumą, kuris vienais požiūriais gali būti labai teigiamai vertinamas, tačiau kitais požiūriais, ypač kintant gyvenimui, gali sukelti visą priekaištų kompleksą.

2. *Liberalizmas.* — Liberalizmas nėra lengvai aptariamas. Įvairiuose kraštuose jis vystėsi skirtingai, ir pačių liberalų teoretikų jis kartais yra nevienodai aiškinamas. Jis yra laikomas ir politine filosofija, ir ekonomine sistema, ir pasaulėžiūra, ir srove, ir gyvenimo būdu, ir metodu, ir tam tikra nuotaika.

Dawsonas, nagrinėdamas liberalizmo kilmę bei jo tendencijas, skiria tris jo kryptis, atsiradusias trijose skirtingose šalyse, būtent, politinį, ideologinį ir tradicinį liberalizmą. Pirmoji liberalų partija įsikūrė Ispanijoje, iš kur politinis liberalizmas pasklido po visą Europą, kiekviename krašte prisitaikydamas prie politinių ir socialinių sąlygų ir tuo pačiu skirtinguose kraštuose įgydamas skirtingą pobūdį, daug kur su stipria tendencija kovoti prieš krikščioniškas įtakas viešajame gyvenime. Pasaulėžiūrinis liberalizmas, sutapęs su renesanso laikais prasidėjusiu ir vėliau vis didėjančiu sekuliarizmu, stipriausia išsivystė Prancūzijoje, kur jis buvo daugiau intelektualinis ir doktrininis negu politinis ir kur žymiausi liberalai buvo daugiau filosofai negu politikai. Ši liberalizmo kryptis per jakobinizmą išsivystė į radikalizmą ir nuo 1848 metų revoliucinio periodo pradėjo kovoti prieš patį liberalizmą. Anglijoje laisvės siekimas sutapo su utilitariniu pietizmu, išsivysčiusiu iš krikščioniško dvasinės laisvės idealo ir senos anglų politinės laisvės tradicijos. Todėl ir Anglijos liberalizmas per du šimtus metų vyravo kaip liberalinės tradicijos palaikomas gyvenimo būdas [44].

Apskritai liberalizmas visur turi aiškų ideologinį charakterį. Išskyrus Anglijos ankstesnių laikų liberalizmą, jis visur sutapo su sekuliarizmu. Pagrindine jo tendencija yra laikomas jo opozicinis nusiteikimas krikščionybės atžvilgiu. Laskis, nagrinėdamas europinio liberalizmo kilmę bei jo istoriją, jo pagrindiniu bruožu laiko vakarų visuomenės emancipavimąsi iš krikščionybės įtakos ir kovą dėl liberalistinių idėjų[45]. Dauguma žymiųjų liberalų yra kartu buvę ir dideli krikščionybės priešai. Ir ta sekuliaristiškai liberalistinė ideologija naujaisiais laikais turėjo labai didelę įtaką visai vakarų kultūrai, ją gerokai nukrikščionindama.

Vis didėjąs įvairių kraštų bei srovių politinis, kultūrinis ir ideologinis bendradarbiavimas bei vienų kitų pažinimas yra gerokai aplyginęs įvairių kraštų liberalizmo skirtingumus, nors tų skirtingumų ir dabar dar daug esama. Be to, dar esama didelių

---

[44] Chr. Dawson, *The Failure of Liberalism*, išspausd. A. Pegis *The Wisdom of Catholicism*, 862-873 psl., New Yorkas, 1949 m.

[45] Harold J. Laski, *The Rise of European Liberalism*, New Yorkas, 1962.

skirtingumų tarp kairiųjų ir dešiniųjų liberalų. Visiems jiems bendra gal tik liberalistinė dvasia, kurią, remiantis liberalizmo istorija ir šių laikų liberalizmo tendencijomis, galima suvesti į keletą ryškiausių ir dažniausia pasitaikančių principų.

Laisvės vertinimas. Centriniu liberalizmo elementu yra laikoma laisvė, arba, kaip Ruggiero sako [46], laisvės idealo pripažinimas. Laisvė yra pagrindinė liberalizmo vertybė, kuri yra sąlyga žmogaus individualybei išplėtoti. Gindamas laisvę, liberalizmas kovoja su visais žmogų varžančiais absoliutiniais autoritetais, nežiūrint, kas jie bebūtų — absoliutinės valdžios, institucijos ar tradicijos. Jis yra priešingas bet kurioms nelygybę reiškiančioms privilegijoms ir kovoja dėl galimybių lygybės visiems. Iš visų civilinių laisvių liberalizmas labiausia gina intelektinę laisvę, t. y. minties ir jos pareiškimo laisvę.

Mokslinis pažinimo metodas. Liberalizmas pripažįsta tik tokios objektyvios tiesos buvimą, kuri yra protui prieinama moksliniais tyrimų, eksperimentų ir patikrinimų metodais. Tuo atžvilgiu jis nepripažįsta išimties jokiai gyvenimo sričiai, net ir religijos dalykams. Visa, kas nėra prieinama moksliniams eksperimentiniams metodams, liberalizmas laiko neįrodyta. Tuo būdu ir visos dvasinės vertybės, išskyrus gal individualią laisvę, liberalizmo požiūriu, neturi objektyvaus pagrindo ir priklauso subjektyvių nuomonių sričiai. Liberalai tiki, kad, tiksliesiems mokslams progresuojant, ateityje bus išvystyta tų mokslų duomenimis pagrįsta socialinė technika, kurios pagalba bus galima pakeisti ir pačią visuomenę. Tuo būdu tikslieji mokslai, kaip tiki liberalų intelektualai, darosi ta centralizuojančia modernios visuomenės agentūra — ta dinamiška institucija, kuri neleis niekam pasilikti nesikeičiant. Ne amžių išmintis ir ne kultūrinių tradicijų išlaikymas bei perdavimas nulems žmonijos ateitį, o kitimas ir mokslinis metodas.

Racionalizmas ir sekuliarizmas. Pasitikėdamas tik moksliniais metodais ir nepripažindamas kitų pažinimo būdų, liberalizmas darosi iš esmės racionalistiškas. O būdami racionalistai, liberalai kartu yra ir sekuliaristai. Teorijoje gindami tikėjimo ir neti-

---

[46] Guido de Ruggiero, *The History of European Liberalism*, Bostonas, 1959, 357 psl.

kėjimo laisvę, praktikoje jie yra netikėjimo šalininkai ir nevisada išlieka tolerantiški tikėjimo atžvilgiu. Absoliutinės religinės laisvės vardu jie reikalauja susekuliarinti viešąjį gyvenimą, ypač auklėjimą, Bažnyčią palikdami tik privatine institucija ir išjungdami bet kokias jos įtakas iš viešojo gyvenimo. Istoriškai sekuliarizmas kartu plėtojosi su liberalistine dvasia. Per paskutinius du šimtmečius pasaulėžiūrinis liberalizmas reiškė ne ką kita, kaip sekuliarizmą. Jis kartais yra aptariamas pasaulėžiūriniu neužsiangažavimu. Praktiškai pasaulėžiūrinis liberalizmas svyruoja nuo religinio indiferentizmo iki prieš religiją kovojančio ateizmo. Ir jo pasisakymas prieš žmogų varžančius autoritetus pirmoje eilėje yra nukreiptas prieš religinius autoritetus ir organizuotą religiją. Kalbant apie pozityvizmą, materializmą ir scientizmą, nuo jų negalima griežtai atriboti ir liberalizmo.

Natūralizmas. Nuo konservatizmo liberalizmas skiriasi ir savo pažiūra į žmogaus prigimtį. Liberalizmas laiko žmogų iš prigimties natūraliai linkusiu į gerą, jei tik jis nėra kurių nors prietarų sugadintas. Žmogus gimsta ne blogas, o tik ignorantas. Didinant jo žinojimą, jis kartu yra tobulinamas. Taip švietimo keliu galima sukurti geros valios visuomenę, taiką ir gerovę. Tuo būdu, greta racionalizmo, susiduriame su kitu liberalizmui būdingu bruožu — natūralizmu, kuriuo šio amžiaus garsus liberalas Dewey bandė pagrįsti modernųjį auklėjimą.

Reliatyvizmas. Liberalizmas, kaip matėme, nepripažįsta jokių pastovių ir nekintamų vertybių bei principų, jokių absoliutinių sąvokų, tikėdamas, kad viskas, kas yra, yra reliatyvu. Tas liberalų reliatyvizmas yra labai stiprus motyvas tikėti, kad, nesant žemėje nieko absoliutaus, nėra tokių dalykų, kurių negalima būtų atsižadėti, siekiant didesnės pažangos.

Kitimo ir pažangos idealas. Greta laisvės, antras savo svarbumu liberalizmo siekimas yra pažanga, kurios pagalba jis siekia pagerinti žmonijos gyvenimą, išlaisvinti žmogų iš skurdo, ligų ir tamsumo blogybių. Būti liberalu — tai tikėti pažanga, tikėti, kad žmonija nepaliaujamai ir neišvengiamai eina pirmyn. Todėl liberalas visada palankiai priima gyvenime vykstančius pakitimus ir pats stengiasi prisidėti, palaikydamas įvairius reformų sumanymus. Nuo Voltero iki Russelio ir Dewey liberalizmas yra reformų sąjūdis. Reformomis jie tikisi sukurti geresnę ateities visuomenę.

Savo istorijoje liberalizmas yra pergyvenęs keletą stadijų. Savo ankstenėje stadijoje jis sutapo su miestiečių klase, kurios interesus atstovaudamas, jis gynė nesikišimo *laissez faire* principą. Tada buvo įrodinėjama, kad iš viršaus valdžios nekontroliuojama ūkinio gyvenimo laisvė pati savaime veda į ekonominio gyvenimo gerovę. Ano meto liberalizmas yra dar vadinamas buržuaziniu liberalizmu. Vėliau jis nutolo nuo nesikišimo principo ir, nebeatstovaudamas stambiosios buržuazijos, išsivystė į demokratinį liberalizmą, bene daugiausia pagelbėjusį naujųjų laikų domokratijos išsivystymui. Po pirmojo Pasaulinio karo liberalizmas įgijo daugiau socialinį pobūdį. Dėl jo tendencijos kovoti dėl socialinio saugumo, lygybės ir gerovės jis yra vadinamas socialiniu liberalizmu. Šioje savo stadijoje jis jau griežtai smerkia nesikišimo principą, kuris kapitalistinėje santvarkoje gali būti naudingas tik darbdaviams bei gamintojams, bet nenaudingas darbininkams ir vartotojams.

Bet, pasmerkdamas nesikišimo principą, liberalizmas susiaurino savo pagrindinį principą, būtent, laisvę, kurią anksčiau gynė visose gyvenimo srityse. Devynioliktojo amžiaus paskutiniame ketvirtyje laisvės principą pradėjo siaurinti tendencijos, siekiančios ūkinio ir visuomenės planavimo. Siekdamas visų piliečių lygybės ir gerovės, liberalizmas visoje eilėje gyvenimo sričių palaipsniui atsisako neribotos laisvės ir gina valstybės įsikišimą į darbo santykius, auklėjimą, kainas ir kita. Tą jo persiorientavimą Ruggiero apibūdina posakiu, kad iš liberalų partijų dingo liberalinė dvasia [47]. Filosofas Santayana tą liberalizmo pasikeitimą laiko labai ryškiu jo posūkiu, nes, kitados skelbęsis laisvės gynėju, dabar jis reikalauja kontroliuoti nuosavybę, prekybą, darbą, pasilinksminimus, auklėjimą ir religiją; vien tik vedybiniai ryšiai esą moderniųjų liberalų atpalaiduoti [48]. Dėl to liberalas Ruggiero, svarstydamas šių laikų liberalizmo padėtį, randa, kad jis yra patekęs į gilią krizę tiek ekonominės teorijos, tiek ir politiniu atžvilgiu [49]. Abiem tais atžvilgiais liberalizmo įtaka yra sumažėjusi. Ypač jo padėtį susilpnino praėjusiame amžiuje ketvirtojo luomo

---

[47] Ten pat, 360 psl.

[48] Cituota iš *R. Kirk, Conservative Mind,* Chicaga, 1960, 509 psl.

[49] G. Ruggiero, *The History of European Liberalism,* 417-433 psl.

iškilimas ir jo posūkis į radikalizmą ir padidėjęs katalikų politinis aktyvumas. Tų dviejų varžovų spaudimas iš abiejų pusių siaurina liberalizmo pasireiškimo plotmę. Iš vienos pusės braunasi į jo buvusias pozicijas padidėjęs nuosaikiųjų konservatorių linkimas į reformas, jų demokratizmo principo pasisavinimas ir jų kruopštus savo pastoviųjų principų derinimas su bendra gyvenimo pažanga, o iš antros pusės liberalų pozicijas užima kai kurių kraštų socialistai, sumažindami savo programų radikalumą.

Apskritai po pirmojo Pasaulinio karo sumažėjo kalbos apie laisvę, ir ją skelbęs liberalizmas dėl savo principų neaiškumo pasidarė mažiau aktualus ir mažiau patrauklus.

Dewey šių laikų liberalizmo krizę išveda iš anksteniųjų laikų liberalų idėjų bei principų nevieningumo ir jų kitimo tendencijos susilpnėjimo [50]. Ir tai krizei nugalėti jis siūlo kiek tik galima išvystyti liberalizmo kitimo bei reformų tendenciją ir tuo būdu atgauti pažangos vadovavimo iniciatyvą. Tačiau Maritainas jau nemato liberalizmui ateities [51] ne tik dėl to, kad jis yra pagrįstas klaidinga teorija, bet ir dėl to, kad jis yra jau gyvenimo įvykių pralenktas. Politiniai bei socialiniai įvykiai bei revoliucijos iš abiejų pusių liberalizmą išskiria. Šių laikų tendencijose stiprėja prileidimas, kad liberalizmas lyg ir nebepatenkina šių laikų gyvenimo reikalavimų, kad liberalinis priėjimas prie žmogiškųjų problemų yra nebepatenkinamas, atgyvenęs savo amžių ir kaltas dėl daugelio šių laikų negerovių. Eliotas mano, kad liberalizmui skirta išnykti, nes ir iš jo kilusios filosofijos jį jau neigia [52]. Pagrindiniam liberalizmo ramsčiui — demokratizmui — išplitus į kitas sroves, liberalizmas reprezentuojasi nebe savo esminėmis, o daugiau atsitiktinėmis apraiškomis : kitimo bei reformų užsidegimu, artėjimu į radikalizmą bei socializmą, sekuliarizmu, antiklerikalizmu ir savo priklausomumu nuo tiksliųjų mokslų bei technologijos. Bet tais dalykais jis jau negali užimponuoti, kaip jis anksčiau imponavo jo atstovaujama laisvės vertybe ir demokratizmu. Po antrojo pasaulinio karo daugelio kraštų inte-

---

[50] John Dewey, *Liberalism and Social Action*, New Yorkas, 1963, 1 sk.

[51] Jacques Maritain, *Freedom in the Modern World*, New Yorkas, 1936, 63-65 psl.

[52] T. S. Eliot, *Christianity and Culture*, New Yorkas, 1949, 14 psl.

lektualų tarpe buvo jaučiama daugiau susidomėjimo komunizmu negu liberalizmu. Pats liberalizmas nebeteko veržlumo iš vidaus ir yra užėmęs daugiau gynimosi poziciją. Dawsonas mano [53], kad liberalizmas yra nebetekęs įtakos intelektualuose daugiausia dėl to, kad jo pažangos ir žmogaus bei visuomenės patobulinimo doktrina yra jau nebeįtikinama ir nepriimtina šių dienų mąstytojams ir rašytojams.

Laisvės doktrina, pagrįsta tiksliųjų mokslų pažanga, liberalizmui neatnešė tų laimėjimų, kurių jis iš jos laukė. Iš sekuliaristiškai liberalistinės dvasios ir tiksliųjų mokslų pažangos gimęs pozityvizmas, pasireiškęs kaip pažangiosios technikos vyravimo filosofija ir pripažinęs tik daiktinį objektyvumą, racionalizavęs ne tik techniką ir susisiekimą, bet ir žmonių santykius ir net jų intymų gyvenimą, Jasperso priekaištavimu [54], individą pavertęs vien funkcija, kur individuali sąmonė buvo absorbuota į socialinę sąmonę. Individas su visais savo siekimais, darbu, poilsiu, malonumais ir laimėjimais traktuojamas tik kaip visuomenės ląstelė. Individualūs momentai, kaip amžiaus ir lyčių skirtingumai, sulyginami, tepaisant vien biologinių atžvilgių. Individas pasidaro tik daugelio milijonų masės ląstele, netekusia jokios svarbos, ką jis mano ir ko jis siekia. Jis pasidaro tik didžiulės mašinos rateliu, kuris veikia, tik jos jėgų varomas ir nebegali būti laisva asmenybe. Tuo būdu liberalizmo pagimdytas pozityvizmas sunaikino jo pagrindinį principą — individualizmą — ir pakreipė jį į žmogaus asmenybę sunaikinantį kolektyvizmą.

Liberalizmas, atstovaudamas kitimo filosofiją, yra kaltinamas dėl vakarų visuomenėje įvykusių visos eilės neigiamai vertinamų pakitimų. Jam prikišama, kad jis, su savo pažangos doktrina vyravęs vakarų mąstyme ir davęs jam kryptį, yra padaręs tą įtaką, dėl kurios vakarų krikščioniškas žmogus daug kur evoliucionavo į natūralistinį žmogų, o šis į ekonominį žmogų, kuris savo keliu išvirsta į masės žmogų, kuris dėl savo beidėjiškumo yra abejingas ir laisvės idėjai. Iš dešinės liberalizmui prikišama, kad jis sugriovė moralinio autoriteto pagrindus, sunaikino

---

[53] Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 172 psl.

[54] Karl Jaspers, *Man in the Modern Age*, New Yorkas, 1957, 47-49 psl.

gyvenimo tikslus, pastūmėjo žmoniją į anarchiją ir mąstymą į nihilizmą. Iš kairės liberalizmui prikišama, kad jis, atstovaudamas tik vidurinę klasę ir gindamas jos privilegijas, nesiekia socialinio teisingumo, tuo pačiu netekdamas liberalinės dvasios ir sugriaudamas savo pačios doktrinos pagrindus [55]. O Manheimas įtaria, kad liberalų lygybės principas yra tik teorinis propagandinis postulatas, niekados nebandytas paversti empiriniu faktu [56].

Dėl šių laikų liberalizmo susilpnėjimo daug kas prileidžia, kad jis, nutolęs nuo laisvės ir individualizmo idealų, toliau vis silpnės ir nebeteks įtakos visuomenėje. Tačiau, nežiūrint daugelio jam daromų ir čia suminėtų priekaištų, toks prileidimas atrodo labai perdėtas. Nors liberalizmas, kaip politinis sąjūdis, Europoje yra gerokai susilpnėjęs, tačiau ideologiškai liberalistinė dvasia vargu ar silpnėja. Laisvės idealą pakeitęs sekuliarizmas nerodo tendencijos sumažėti. Dawsono nuomone, liberalinė tradicija, nors ji ir nebeišlaiko tos vyraujančios pozicijos, kokią ji yra turėjusi devynioliktame amžiuje, tebėra galinga praktinė jėga humaniškumo, socialinių reformų ir politikos srityse, nors jai tenka vesti nuolatines pralaimėjimo kovas su dešine ir kaire [57].

3. *Skirtingi keliai į pažangą.* — Tradicijos, auklėjimas, temparamentas ir daug kitų faktorių nulemia tai, kad vieni žmonės daugiau vertina pastovumą, kiti gi kintamumą. Vieni daugiau įžvelgia dvasinių dalykų amžinumą, kiti gi tikisi ateityje pralenkti viską, kas tik yra šiandieną. Vieni daugiau gyvena idėjomis, kiti gi visus savo įsitikinmus grindžia tik eksperimentams prieinama ir jų pagalba patikrinama realybe. Tie skirtingi nusiteikimai, skirtingos pažiūros su skirtingomis vertybių sistemomis suformuoja skirtingus žmones su skirtingais keliais bei metodais spręsti įvairiems gyvenimo klausimams.

Tuo būdu konservatizmas ir liberalizmas yra lyg du priešingumai, daugiau ar mažiau padalinę visuomenę į dvi skirtingas sroves su skirtingomis ideologijomis ir skirtingomis gyvenimo filosofijomis. Tačiau tie du skirtingumai visuomenėje aiškiau

---

[55] H. J. Laski, *The Rise of European Liberalism*, 167-171 psl.
[56] K. Manheim, *Essays on Sociology and Social Psychology*, 106 psl.
[57] Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 172 psl.

jaučiami tik toliau nuo « centro », sparnuose, kur jie yra aptariami ir formuluojami, drauge nurodant ir antros pusės priešingumus. Bet tie du priešingumai tarp savęs susisiekia, ir net aiškios ribos tarp jų pravesti negalima. Tarp jų nėra neutralios zonos. Kalbėdami apie konservatyvumą ir liberalumą, niekas neužsimena apie tarp jų esantį nešališką vidurį. Dėl to ir tam tikras neaiškus pereinamumas tarp tų dviejų krypčių vienur priskiriamas vienai pusei, kitur kitai, žiūrint kas kokiais vardais ką vadina. Pavyzdžiui, vieni nevisada aiškią Amerikos politikos pagrindinę kryptį ir gyvenimo tendencijas suveda į konservatyvią tradiciją, kiti gi tvirtina, kad čia vyrauja liberalinė tradicija. Panašiai nevienodai sprendžiama ir apie kitų kraštų ar visuomenių konservatyvumą ar liberalumą. Pagal prigijusią konservatizmo ir liberalizmo sampratą katalikų politika, pagrįsta krikščioniškąja pasaulėžiūra, yra laikoma nuosaikiai konservatyvia ; tačiau prof. Schapiro, kiek skirtingai liberalizmą komentuodamas, į jį priskiria ir Europos krikščioniškąją demokratiją, patį Adenauerį vadindamas tikrai liberaliu valstybininku [58].

Nors tarp konservatizmo ir liberalizmo nėra aiškios skiriamosios linijos, nėra tarp jų nė sutarimo. Kai devynioliktojo amžiaus pirmoje pusėje prancūzų katalikų kunigas Lamennais bandė katalikybę sutaikinti bei suderinti su liberalizmu, jam nepavyko, nes liberalai liko abejingi jo idėjai dėl savo priešingo nusistatymo religijos atžvilgiu, o katalikams negalėjo būti priimtinas kompromisas su tuo metu karingu liberalų sekuliarizmu. Tas tarp konservatorių ir liberalų skirtingumas nėra išlyginamas ir šiais laikais. Tarp jų kovojama, savo principus ginant ir antrosios pusės smerkiant. Visuomenės daugumos nuomonė svyruoja, kartais palaikydama vieną pusę, kartais pasirinkdama antrąją. Kartais įrodinėjama, kad per paskutinius pusantro šimto metų viešoji nuomonė taisyklingais tarpais svyravusi nuo konservatyvaus nusiteikimo į liberalų ir atgal. Kai viena kuri įsigalėjusi srovė pradeda dezintegruotis, atsigauna ir įsigali antroji [59]. Taip kartojasi vienos ir kitos pusės pralaimėjimai ir atgimimai, kurie turi ry-

---

[58] J. Salvin Shapiro, *Liberalism*, Princeton, 1958, 77 psl.

[59] Hanah Arendt, *Between Past and Future*, Clevelandas, 1961, 100-101 psl.

šio su naujais prisitaikymais prie naujų gyvenimo sąlygų. Kaip Wilsonas pastebi, su kiekvienu tokiu atveju liberalizmas yra nuolat sukrečiamas konservatyviosios dvasios išlikimo, atgimimo ir atsigavimo jėgos [60]. Panašiai ir liberalizmas su radikalizmu kiekvieną kartą atsigauna, persiorientuodami savo principuose ir juos pritaikydami prie pakitusių sąlygų. Toje dviejų krypčių kovoje liberalizmas ir radikalizmas turi tą pirmumą, kad jie gali operuoti utopiniais ateities galimumais ir nepaprastais ateities pažangos laimėjimais. Konservatizmas, netikėdamas, kad ateityje bus galima sukurti tobulą visuomenę, negali pažadėti to, ką žada liberalizmas ir su kokia šviesios ateities vizija vilioja radikalizmas. Bet jo pusėje yra dvasinės jėgos, kurių kita pusė neturi. Jų tarpusavio kovoje konservatizmas paviršutiniškai nėra patrauklus, ir jis daugiausia tik ginasi, operuodamas liberalų pažangos planų neišsipildymu praeityje ir jų utopijų netikrumu ateičiai.

Politikoje nuosaikus konservatizmas ir nuosaikus liberalizmas nėra kitas nuo kito labai tolimi. Sakoma, kad jie dažniau sutaria, negu nesutaria. Jie abu kovoja tiek prieš kraštutinį kairumą, tiek ir prieš kraštutinį dešinumą — prieš abiejų kraštutinumų totalizmą. Tik liberalams priekaištaujama, kad jie yra per švelnūs komunizmo atžvilgiu, o konservatoriams lygiai prikišama, kad jie yra per nuolaidūs kitam totalizmui — fašizmui. Nuosaikiai konservatyvaus nusiteikimo žmonės apskritai nėra nusistatę prieš naujumus ir reformas, tik jie dažnai yra priešingi liberalų siūlomoms dar nepribrendusioms reformoms. Liberalizmas iš principo yra linkęs į reformas, tikėdamas, kad kitimas vis tiek neša pažangą, nors bebandant ir suklystama. Su tuo savo linkimu siekti reformų bei pažangos liberalizmas yra daugiau gera pasiekęs ir įgiję inciatyvos pirmumą prieš konservatorius. Bet jo silpnoji pusė yra ta, kad jis gyvena įsitikinimu, kad jis ir morališkai yra pageidaujamas tik dėl to, kad jis yra pagrįstas kintamumu. Konservatizmas, nelaikydamas žmonių lygiais iš prigimties, pateisina socialinių klasių buvimą ir esamą ekonominę nelygybę. Liberalizmas siekia ekonominės lygybės ir smerkia visas

---

[60] F. G. Wilson, *The Case for Conservatives*, Seatle, 1954, 36 psl.

klasines privilegijas. Valstybėje jis siekia didesnės centralizacijos, ir jame įžiūrima kolektyvistinių tendencijų.

Jei tie skirtingumai nėra labai dideli politikoje, tai jie yra daug didesni kultūrinėje ir pasaulėžiūrinėje srityje. Konservatyvusis yra dažniausia tikintis, o liberalas dažniausia yra indiferentas ar materialistas. Pirmasis pasaulio išgelbėjimą mato daugiau dvasinėje pažangoje, o antrasis jo ieško ekonominėje gerovėje. Konservatyvusis yra linkęs pripažinti autoritetą, kuris jam reiškia pagarbą tradicijoms, įstatymams, teisėtumui ir asmenybei. Liberalusis, daugiau kovodamas dėl asmens laisvės, atmeta visus jį varžančius autoritetus. Apie laisvę kalba ir konservatyvusis, tik jis daugiau kalba apie vidinę laisvę. Liberalusis laisvę supranta daugiau kaip išsilaisvinimą nuo autoritetų įtakos ir nebuvimą kliūčių laisvai veikti. Konservatyvusis stengiasi laisvę išlaikyti bei apginti, liberalusis stengiasi ją išplėsti.

Liberalizmas yra didžiųjų miestų sąjūdis; konservatizmas geriausia išsilaiko natūralioje žemės ūkio aplinkoje. Konservatyvusis yra giliau suaugęs su savo aplinka, giliau prigijęs tradicijose, pastovus savo vertybėmis ir pažiūromis. Liberalas, o tuo labiau radikalas tradicijų nemėgsta, nesijaučia nepajudinamai įaugęs į savo laiko ir aplinkos vertybes ir nėra nusistatęs jų nepakeisti. Jis yra daugiau racionalistas, kuris sąmoningai kuria ateities planus ir daugiau orientuojasi į ateitį. Tuo tarpu konservatyvusis nėra labai nusiteikęs kurti ateities teorijas ir daugiau nesąmoningai įgyvendina konkrečias tradicijas, ateinančias iš praeities.

Bene aiškiausia konservatizmo ir liberalizmo skirtingumai atsispindi, lyginant jų nusistatymą auklėjimo klausimais. Konservatizmas laikosi pamažu reformuojamo tradicinio auklėjimo, o liberalizmas nori jauną žmogų auklėti jau kitais pagrindais. Jie čia nesutaria, nei kokį žmogų reikia išauklėti, nei kokias vertybes jame įskiepyti, nei kokiu būdu jį auklėti. Konservatyvieji, nelaikydami žmogaus iš prigimties tobulu, nori jį išauklėti ir tobulinti, išvystant jo prigimtyje esamus teigiamuosius pradus ir neleidžiant išsiplėtoti neigiamiesiems; pagal jo dualistinę prigimtį jie auklėjimo uždaviniais laiko ruošti jį ir šiam ir kitam gyvenimui. Liberalizmas, pripažindamas, kad žmogus yra iš prigimties geras, nori jauną žmogų ne tiek auklėti, kiek sudaryti jam sąlygas pačiam

išsiskleisti; pagal jo monistinę žmogaus prigimties sampratą, žmogus auklėjimo keliu turi būti ruošiamas tik šiam gyvenimui.

Tradicinė pedagogika auklėjimą supranta kaip suaugusiųjų bei auklėjimo institucijų planingai daromas įtakas augančiam žmogui. Pagrindinėmis auklėjimo institucijomis tradiciniame auklėjime yra laikoma šeima, Bažnyčia, mokykla, visuomenė.

Liberalioji pedagogika, kaip ji yra amerikiečių progresyviosios pedagogikos atstovaujama, auklėjimą apibūdina kaip augančio žmogaus daugiau savarankišką ir nuo kitų nepriklausomą įvairiose srityse daromą pažangą («augimą»). Jo savarankiškam vispusiškam augimui užtikrinti ji stengiasi vaikus bei mokinius išlaisvinti iš tėvų, mokytojų ir socialinių institucijų autoritetų.

Konservatyvioji pedagogika auklėjimą laiko konservuojančiu bei civilizuojančiu procesu, kuriuo siekiama kiekvienam priaugančiam žmogui duoti savo tautos išminties dalį, išlavinti kiekvieną augantį bei bręstantį berniuką ir mergaitę, kad jie vėliau pajėgtų morališkai save drausminti, įdiegti tvarkos meilę ir pagarbą autoritetui. Auklėjimą plačia prasme jie supranta kaip augančio žmogaus įvedimą į žmonijos kultūrinį paveldėjimą ir stengiasi jį supažindinti su žmonijos kultūros kūryba bei jos evoliucija. Tuo atžvilgiu jie labai vertina humanistinį auklėjimą. Liberalizmas nevertina praeities kultūros evoliucijos pažinimo ir pasitenkina tik nedaugelio jos esminių dalykų pertiekimu, o daug daugiau rūpinasi supažindinti jauną žmogų su tiksliaisiais mokslais ir orientuoti jį į ateities pažangą. Jų auklėjimas yra realistinis; Amerikos liberalų auklėjimas yra socialinės krypties.

Konservatyvioji pedagogika, siekdama išauklėti vispusišką ir vieningą asmenybę, labai vertina auklėjimo vieningumą, siekia sukurti vieningą, visas gyvenimo sritis apimančią auklėjimo sistemą, pagrįstą vispusiškai atrinktų žinių perteikimu ir vertybių sistema, kurioje aukščiausią vietą vertybių hierarchijoje užima religinės vertybės. Liberalai skeptiškai žiūri į auklėjimo vieningumo reikalavimą ir reikalauja mokyti daugiau gyvenime naudingų dalykų. Jų auklėjime religija išskiriama iš mokomųjų dalykų skaičiaus, mokykla visiškai sekuliarinė, be jokio religinio auklėjimo.

Konservatoriai labai rūpinasi augančio žmogaus charakterio ugdymu. Charakteris, jų supratimu, yra žmogaus proto, jausmų ir valios vienybė, sudaranti jo moralinio gyvenimo pagrindą. Rūpindamiesi jo ugymu, jie labai vertina drausmę, suprasdami

ją ne kaip neprasmingą rutiną, o kaip tvarką, kurioje intelektinė, moralinė ir kitokios drausmės susilieja, išplėtodamos harmoningą asmenybę. Liberalizmas charakterio ugdymui tokios didelės reikšmės nepripažįsta. Tradicinė charakterio samprata neatitinka materialistinės žmogaus sampratos.

Konservatizmas auklėjimą pirmoje eilėje laiko tėvų pareiga ir jų natūralia teise. Jie yra laikomi atsakingais už savo vaikų išauklėjimą, ir jiems pripažįstama laisvė pasirinkti mokyklos kryptį. Dėl to, greta valstybinių mokyklų, konservatoriai remia ir privačias mokyklas. Liberalai auklėjimą laiko valstybės reikalu ir yra linkę pripažinti tik valdines sekuliarines mokyklas. Privatinių, ypač su religiniu auklėjimu, mokyklų jie yra nelinkę toleruoti.

Palaikydami tradicinį auklėjimą, konservatoriai siekia išlaikyti visuomenėje teisingumą, tvarką, harmoniją ir vienybę. Liberalai gi auklėjimo keliu siekia pakeisti visuomenę, kad ji atitiktų jų gyvenimo sampratą. Amerikos liberalai auklėjimo socialiniu uždaviniu laiko išauklėti visuomenėje antikapitalistinę pažiūrą, kad tuo būdu, be didesnių sukrėtimų, ji iš kapitalistinės pasidarytų kolektyvistinė.

Nors pažangos problemomis labiau suinteresuoti pasirodo liberalai, tačiau būtų vienašališka ją laikyti tik liberalų monopoliu. Nuosaikus konservatizmas taip pat labai vertina pažangą, tik jos problemas svarsto atsargiau negu liberalizmas. Jei liberalizmas pažangos daugiausia laukia iš tiksliųjų mokslų, tai konservatyvieji jos siekia platesniuose baruose, kur tiksliųjų mokslų įtakos mažai bejaučiamos ar net nebejaučiamos. Tą patį pažangos procesą kiekvienas jų traktuoja kitaip. Konservatizmas jam patarnauja, padėdamas institucijoms išaugti, o liberalizmas — joms pasikeisti bei prisitaikyti prie pakitusių sąlygų. Konservatizmas palaiko daugiau gyvenimo augimą, liberalizmas jį daugiau suracionalina. Liberalus nusiteikimas parūpina racionalius planus, konservatyvus nusiteikimas nesąmoningai įgyvendina laiko iškeltus reikalavimus, paversdamas juos tradicijomis. Liberalai formuluoja bei aptaria laisvę, o konservatyvios tradicijos ją įgyvendina [61].

---

[61] Peter Viereck, *The Philosophical New Conservatives*, išsp. D. Bell, *The Radical Right*, New Yorkas, 1964.

Liberalizmas pažangos ieško kitimo procese ir yra linkęs tą kitimą skatinti. Konservatizmas gi siekia pažangos, vengdamas prarasti ką nors vertinga, vengdamas atsisakyti žmonijos praeityje įgytų patyrimo bei kūrybos lobių. Konservatyviu supratimu, pažanga pareina ne vien nuo naujų išradimų bei reformų, o dar daugiau nuo jų tvirto prigijimo, nuo jų suderinimo su tuo, kas yra, nesugriaunant visuomenės pagrindų. Kada konservatyvūs žmonės priešinasi naujybėms, kurios griaudamos tradicinius visuomenės pagrindus, veda į moralinį reliatyvumą, kultūrinį vidutiniškumą, gero skonio nupiginimą ir charakterio suvulgarinimą, būtų labai šališka tokį pastovumo reikalavimą aiškinti atsilikimu. Neišlaikant žmonijos genijaus sukurtos kultūros ir nerūpestingai ją keičiant vis į naujus dalykus, dažnai neinama į pažangą. Didelėmis ir didžiai kūrybingomis asmenybėmis žmonija nėra labai turtinga. Genijai negimsta kiekvienais metais, kad galėtų pakeisti ankstesniuosius, juos pamirštant. Tikrai didelių kūrinių nėra labai daug, ir jie sudaro žmonijos pažangos atramos taškus, kuriais remiantis galima toliau eiti pirmyn. Dailės, muzikos, literatūros, filosofijos ir įvairių mokslų bei socialinio gyvenimo istoriją užpildo eilė kūrybingų asmenybių, savo kūryba bei darbais sudariusių tarsi naujas pakopas tolimesnei pažangai. Juos papildo daug nežinomų asmenybių su anonimine kūryba su nežinomų žmonių iškeltomis idėjomis, kurios pasidarė kūrybine, minties bei gyvenimo tradicija, einančia iš kartos į kartą. Nusigręžimas nuo praeities genijaus kūrybos ir nuo nežinomo kolektyvaus genijaus sukurtų tradicijų tikslu atsipalaiduoti nuo užkonservuotos praeities ir atpalaiduoti dvasią suprasti ateičiai ir įsibėgėti ateities pažangai — dažniausia dar neveda į tikrą pažangą. Atsisakant praeities genijaus, susidaro tuštuma, ir einama žemyn. Labai judrus šių laikų gyvenimas ir begalinė daugybė chaotiškai kits kitą sekančių įvykių neveda savaime į pažangą, o greičiau į masės chaosą. Atitrūkimas nuo praeities kultūros palieka žmogų aformiškam hedonizmui, be tolimesnės perspektyvos ir idealų.

Šių laikų žmogiškųjų problemų didelis susikomplikavimas ir kultūrinė dezintegracija yra kilę daugiausia iš to, kad pasaulis turi per daug naujų dalykų, kurių vakarų kultūra nebepajėgia asimiliuoti. Nauji socialiniai pakitimai, naujos kultūrinės tendencijos, naujų auklėjimo pagrindų išbandymas ir ypač techno-

logijos pažangos sukurtos naujos sąlygos yra per daug patraukę žmonijos dėmesį į naujybes bei jų sudaromus galimumus, kad visas praeities kultūrinis įnašas yra vis labiau ignoruojamas, žmoniją maitinant vien tik technikos naujybėmis ir minių riaušių sensacijomis. Gyvenama ne tiek gyvenimo realybe pagrįsta, kiek padėties pateisinimui puoselėjama viltimi, kad, viskam nevaržomai vykstant, savaime viskas išeina į gera. Dėl to nėra be pagrindo ir ta konservatyvi pažiūra, kad šių dienų pažangos chaotiškumui bei vienašališkumui išlyginti, nėra kito kelio, kaip grąžinti didžiosioms vertybėms atitinkamą vietą, rasti tinkamą santykį tarp to, kas pastovu ir kas kintama, ir atstatyti įsitikinimą, kad žmogiškosios prigimties esmę sudaro ne jo geriausias prisitaikymas prie nuolatinio kaleidoskopiško kitimo, o kūrybinė žmogaus dvasia.

4. *Konservatizmas ir liberalizmas Amerikoje.* — Amerikos konservatizmas ir liberalizmas yra gerokai skirtingi nuo tų pačių srovių Europoje. Jei Europoje jos sudaro daugiau du priešingumus, tai Amerikoje jos atitiktų tik nuosaikų konservatizmą ir nuosaikų liberalizmą. Čia jų principai yra gerokai sumaišyti, ir kartais net sunku nustatyti, kas čia priklauso vienai ar kitai srovei. Dėl to čia yra daug prirašyta, diskutuojant, kas J. A. V-se vyrauja — konservatizmas ar liberalizmas arba, kaip sakoma, konservatyvioji ar liberalioji tradicija. Žymiausias Amerikos konservatizmo teoretikas Kirkas tvirtina, kad amerikiečiai nuo pat pradžios yra buvę žmonės konservatyvaus nusistatymo, giliai paveikti pagarbos religinei dvasiai, tvirti tradicinėje moralėje, visada karštai gynęsi centralizacijos, prisirišę prie įstatymų, įsitikinę nuosavybės institucijos reikalingumu ir jos palaima [62]. Tačiau liberalizmo sekėjai dažnai tvirtina priešingai. Istorinė ir filosofinė Amerikos gyvenimo analizė rodanti, kad čia tikro konservatizmo niekada nėra buvę, nes jos patyrimas visada yra buvęs dinamiškas, revoliucinis, pragmatiškas ir kinetiškas [63].

Analizuodamas Amerikos politinės minties evoliuciją, Rossi-

---

[62] R. Kirk, *Prospects for Conservatives*, 31 psl.

[63] Cituota iš W. F. Buckley, *Up From Liberalism*, New Yorkas, 1961, 77 psl.

teris randa, kad pagrindinės idėjos, formavusios Amerikos viešąjį gyvenimą, buvo pažanga, laisvė, lygybė, demokratija ir individualizmas, t. y., liberalizmo idėjos. Čia nėra ir anos pesimistiškos pažiūros apie žmogų. Amerika esanti kraštas, kurio aukso amžius yra dar ateityje. Čia viskas kyla — gyvenimo lygis, gamyba, laisvalaikio valandos, technika, žmogaus amžiaus ilgumas. Čia daug kur dar tebemąstoma pažangos neišvengiamumo terminais. Čia dauguma yra apsėsti laisvės idėjos: laisvė aukščiau autoriteto, laisvė aukščiau atsakingumo, laisvė aukščiau pareigų. Nuo revoliucijos laikų iki šių dienų amerikiečiai apie nieką kitą tiek nekalba, kaip apie laisvę. Ne tautinė garbė, o individuali laisvė yra visų politikų pažadas. Amerika nėra turėjusi kilmės aristokratijos, ir joje vyrauja vidutinis žmogus ir jo saugumo reikalai. Čia niekas nekovoja dėl valstybės garbės ar jos autoriteto padidinimo, o priešingai — ji dažnai puolama, ginant individualizmą.

Tik ta liberalistinė tendencija čia neišsivystė į radikalizmą, nuo ko ją sulaiko čia esanti gana stipri konservatyvi tendencija. Tos tendencijos pagrindiniai principai yra prisirišimas prie tradicijų ir konstitucijos, vienybė ir lojalumas, giliai prigiję amerikiečių masėse. Jei liberalizmas vyrauja amerikiečių mąstyme, tai praktinėje amerikiečių politikoje vyrauja konservatizmas. Abi didžiosios J. A. Valstybių partijos, su nedidelėmis išimtimis, yra konservatyvios. Išskyrus technologiją ir ekonomiją, kur amerikiečiai eksperimentuoja, nebodami jokių tradicijų, kitose gyvenimo srityse, kaip mene, įstatymuose, socialiniuose santykiuose ir politinėse institucijose, Amerika eksperimentuoja mažiau, negu kiti kraštai. Amerikos liberalai labai retai teparodo kurio nors radikalumo, o pasitenkina dalinėmis reformomis. Tuo jie pasirodo nesą tikri, o tik konservatyvūs liberalai.

Panašiai yra ir su konservatoriais. Jie čia gina nemaža labai konservatyvių principų, bet jie turi jų, ir pasiimtų iš liberalų. Pavyzdžiui, dar šiais laikais jie labai karštai gina nesikišimo (*laissez faire*) principą, kurio liberalai yra jau senai atsisakę. Niekur kitur nėra įsigalėjęs vadinamas *laissez faire* konservatizmas, o tik Amerikoje. Jis čia stiprėjo jau per paskutinį praėjusio amžiaus ketvirtį, vyravo tarp 1920 ir 1930 metų, ir nėra jo atsisakyta iki šiol. Jį atpažįstame H. Hooverio, Maniono, Kirko ir kitų konservatorių pasisakymuose. Pasiremdami konstitucija, jie priešinasi bet kokiam valdžios įsikišimui į ekonominį gyvenimą.

Toks liberalizmo principų pasisavinimas rodo, kad Amerikos konservatizmui trūksta aiškių ideologinių pagrindų. Millsas mano, kad ir pati Amerika yra konservatyvus kraštas be konservatyvios ideologijos [64].

Radikalų arba ultrakonservatizmą Amerikos politikoje atstovauja B. Goldwateris, S. Bridges, C. Manionas, J. Sokolskis, gen. McArturas. Jo žymiausi teoretikai yra R. Kirkas ir W. R. Bucklis. Spaudoje jį atstovauja *Chicago Tribune* ir W. R. Hearsto leidiniai. Ultrakonservatoriai yra priešingi socialinėms reformoms, labai nepatenkinti socialinio saugumo įstatymu, laikydami jį žmonių laisvės varžymu, privačios iniciatyvos žlugdymu ir įžanga į tolimesnį valstybės rūpinimąsi žmonių gerove ir jų sulyginimu. Valstybės rūpinimąsi socialiniu saugumu jie laiko didele blogybe, kuri ją paverčia gerovės institucija ir kurią jie norėtų kiek galima daugiau apriboti. Rūpinimąsi žmonių gerove jie laiko privačios labdarybės reikalu, įvairias socialines reformas jie laiko atsilinančiu socializmu, o demokratinę lygybę jie smerkia, vadindami ją dirbtiniu ir žalingu žmonių sulyginimu. Tautiniu atžvilgiu jie yra ultranacionalistai ir izoliacininkai, vadindami internacionalistais visus tuos politikus, kurie palaiko Amerikos tarptautinius įsipareigojimus.

Dauguma amerikiečių konservatorių priklauso nuosaikiam konservatizmui, kuris eina su gyvenimu, pripažįsta reformų reikalingumą, tačiau griežtai vengia kuriomis nors reformomis pažeisti pastoviuosius vertybių principus. Jie yra nuosaikūs nacionalistai, palaiką Amerikos tarptautinius įsipareigojimus. Į šią konservatyvumo skalę įtelpa ir Eisenhoweris su Niksonu, profesoriai Viereckas, Wilsonas ir dauguma kitų intelektualų, savo raštuose svarsčiusių konservatizmo klausimus.

Trečią Amerikos konservatorių grupę sudaro liberalai konservatoriai, tai yra tokie liberalai, kurie yra kur nors gynę vertybių pastovumo principus bei jų išlaikymo reikalą. Į šią grupę įskaitomi Stevensonas, Lipmanas, Roosevelteas, Trumanas, Harimanas ir kt. Jie jau nėra tikri konservatoriai, o tik liberalai su kai kuriais konservatyviais principais.

Išskyrus Kirką, Bucklį, Taftą, Goldwaterį ir kai kuriuos

---

[64] C. W. Mills, *The Power Elite*, New Yorkas, 1957, 335 psl.

kitus, principiškai apsisprendusius už konservatizmą ir kovojančius prieš socialines reformas, didelė dauguma visų niuansų konservatorių nėra visiškai ištikimi konservatizmui, dėl to negalima jų laikyti tikrais konservatoriais, nes jie pasisako ir už vienokius ar kitokius liberalizmo principus. Dėl to Rossiteris Amerikos tradiciją laiko giliai liberalia ir giliai konservatyvia. Tai esąs paradoksas, kaip ir pati Amerika [65].

Toks liberalizmas ir konservatizmas yra būdingi vyraujančiai Amerikos visuomenės daliai, kurioje nėra nei visiško konservatizmo, nei visiško liberalizmo. Tačiau, greta to, yra dar du mažumos konservatizmo šaltiniai, kur jis yra tikras, ne vien teoretiškas. Tai J.A.V. pietinės valstybės ir Amerikos katalikai.

Pietiečių konservatizmas daugiausia atkreipia dėmesį savo vengimu reformų rasių santykių klausimais. Bet jis ten yra daug gilesnis, negu tik rasių nelygybės laikymasis. Jis ten yra stipriai prigijęs politiniame, socialiniame ir kultūriniame gyvenime. Žemės ūkio vyravimas, klasinės visuomenės struktūros išlikimas, šeimos pastovumas, pagarba religijai ir tvirtas savo tradicijų bei gyvenimo būdo laikymasis daro tą kraštą konservatyviausiu visoje Amerikoje. Nei ultramodernus menas, nei liberalių pažiūrų profesorius, nei socialinės lygybės bei gerovės teorijos ten neranda pritarimo. Rasės klausimų spaudžiami ir į ten besibraunančios pramonės erzinami, pietiečiai su savo konservatyviu nusistatymu darosi vis atkaklesni. Pietų konservatizmui ginti išleidžiama knygų, prirašoma daug straipsnių, kurie ten turi daug pritarimo. Tvirtinama, kad per paskutinius trisdešimt metų jų konservatizmas stiprėja, ir nėra duomenų, kurie rodytų, kad artimoje ateityje jis atslūgtų.

Amerikos katalikai, kurių čia yra apie 45 milijonus, yra sunkiai iš šalies paveikiama konservatyvi jėga. Būdami antiliberališki, antisekuliariški ir antimaterialistiški, jie daug kuo atsiriboja nuo čia vyraujančios dvasios. Nekintamų religinių principų išpažinimas ir iš jo kylanti pastovi vertybių filosofija, religiškai sankcionuota moralė, laisvės palenkimas religiniam autoritetui, žmogaus prigimties ir nuodėmės samprata, žmogaus natūraliųjų teisių

---

[65] C. ROSSITER, *Conservatism in America*, 96 psl.

gynimas, visuomeninio gyvenimo grindimas moraliniais dėsniais, gynimas visuomenės pastovumo, moralumo, vieningumo ir tvarkingumo principų, šeimos nesuardomumas, pareigos ir atsakomybės statymas aukščiau teisės, katalikiškojo auklėjimo principai, religinių ir tautinių tradicijų branginimas ir daugelis kitų katalikų branginamų gyvenimo atžvilgių bei problemų juos prilygina tai nuotaikai, kuri yra laikoma konservatyvumu. Tačiau jų pasaulėžiūrinių principų laikymasis neverčia jų vengti reformų ar pagerinimų kitose srityse. Priešingai, socialiniame ir politiniame gyvenime katalikai savo reformų užsimojimus motyvuoja kaip tik krikščioniškai pagrįstu socialiniu teisingumu. Katalikai vengia reformų tik dėl pačių reformų, vengia socialinių eksperimentų, kurie nebūtų pateisinami socialinės etikos požiūriu, yra priešingi revoliucijoms, kurios yra smurto aktas, yra dažniausia apmokamos žmonių gyvybėmis, teisingumo paniekinimu ir vienos tiranijos pakeitimas kita. Pasiekę lemiamos įtakos valdžioje, katalikai nuosaikiai vykdo socialinį teisingumą, užimdami vidurio liniją tarp radikalaus konservatyvumo ir radikalaus kairumo. Dėl to krikščionių demokratų srovė kai kur yra vadinama centru. Dėl praeityje tam terminui priskirtos neigiamos atsilikėlio reikšmės katalikai kratosi bei vengia konservatoriaus pavadinimo. Bet, ieškodami visiems klausimams nuosaikaus sprendimo ir drauge brangindami užkonservuotą didįjį žmonijos patyrimą ir nekintamas dvasines vertybes, katalikai, vartojant tokiai padėčiai apibūdinti prigijusius terminus, yra nuosaikiai konservatyvūs. Kitokie jie nė negali būti. Jei jie pasiliktų *status quo* konservatoriais, jie būtų pasmerkti atsilikti nuo gyvenimo, netekti savo svorio pažangoje ir įtakos gyvenime. Lygiai jie negali susilieti ir su liberalizmu. Liberalizmo pasaulėžiūrinis neužsiangažavimas, jo vertybių reliatyvumas bei jų pastovumo paneigimas ir kiti jo principai jį atriboja nuo katalikybės. Per paskutinius du šimtus metų daug liberalų buvo Bažnyčios priešai ir jai pakenkė be galo daug. Liberalų pažangos beveik sureliginimas jau nėra tai, ką katalikai laikytų teisingu ar bent neperdėtu principu. Katalikai nemano, kad į eksperimentines reformas linkęs liberalumas būtų teisingesnis kelias į pažangą negu nuosaikumas. Tiesa, pasisakydamas už nuosaikias reformas, katalikas daug kur sutinka su liberalu. Tačiau jo pagrindinė linija, atitinkanti nuosaikų konservatyvumą, niekada negali susilieti su liberalizmu.

5. *Tarp dviejų kraštutinumų.* — Greta nuosaikaus konservatyvumo ir nuosaikaus liberalumo, kurie abu skirtingai, bet pozityviai siekia pažangos, yra dar radikalus arba nepažangus konservatyvumas ir radikalus liberalumas, paprastai vadinamas radikalizmu. Pirmasis jų yra daugumos neigiamai vertinamas dėl jo pažangos nesupratimo, o antrasis taip pat daugumos neigiamai vertinamas dėl jo utopiškumo ir užsimojimo viską pakeisti.

Napažangus arba *status quo* konservatizmas yra per daug prisirišęs prie praeityje sukurtų institucijų bei tradicijų ir dėl to kratosi bet kurių naujumų, pakeitimų bei reformų. Kraštutiniai konservatoriai iš viso nemato gyvenime pažangos, nevertina pasiektų pagerinimų, priešinasi naujai įvedamiems dalykams ir neretai kovoja, siekdami panaikinti jau įgyvendintas reformas, dėl ko jie kartais yra vadinami reakcininkais.

Radikalizmas pasireiškia jau nebe noru reformuoti tradicines institucijas, o nusiteikimu viską pakeisti pagal kurią nors utopiją : pašalinti viską, kas sena, ir kurti iš naujo. Jiems būdinga yra neigiamas praeities vertinimas. Kas buvo praeityje, viskas bloga, ir nėra nieko, ant ko būtų galima kurti ateities gyvenimą : « pasaulį seną suardysim iš pačių pamatų, pasaulį naują pastatysim ... ».

Radikalizmas taip pat neina su nuosaikiai besiplėtojančiu pažangos procesu. Pažangos kilimas paprastai sutampa su vienos ar kitos kultūros išsiplėtojimu, kuris tęsiasi šimtus ar net tūkstančius metų. Kiekviena kultūra yra ilgos evoliucijos padaras. Jokia kultūra iš karto nesukuriama. Atsisakius praeities ir joje išaugusios kultūros, sunaikinus istoriškai sąlygotas institucijas, atsiranda tuštuma, kurioje tenka pradėti viską iš nauja. Praeities atsisakymas sunaikina pagrindą pažangai. Romos valstybę sunaikinus, grįžo barbariškumas, ir reikėjo ilgų amžių jos kitados pasiektai pažangai pasivyti. Įvairios radikaliai nusiteikusių žmonių įvykdytos revoliucijos siekė įgyvendinti utopiškas laisvės bei gerovės idėjas. Tačiau, jas įvykdę, tie patys radikalai nebegerbdavo laisvės idealo, griebdavosi didžiausių jos suvaržymų ir kitaip manančių persekiojimo iki barbariškiausių masinių žudynių, o vietoje utopinės gerovės įsigalėdavo teroras ir ilgalaikis skurdas. Savo siekimus laimėjęs ir tuos laimėjimus užkonservavęs, radikalizmas pažangos atžvilgiu nepasirodo pranašesnis už radikalų konserva-

tizmą. Jei konservatizmas pažangos nesupranta ir jos nesiekia, tai antrasis taip pat neteisingai ją supranta ir ją naikina.

Tokie radikalizmo pažangos naikinimai nėra būdingi vien tik moderniems laikams ir tik marksizmo praktikai. Revoliucijų su naikinančiu griovimu yra buvę visais amžiais, pradedant dar mažai teištirta Egypto senove ir baigiant mūsų dienomis. Nors jos kartais ir sudaro sąlygas įgyvendinti kai kuriems tikrai pažangiems principams, tačiau per jas nukenčia daug taip pat pažangą reiškiančių vertybių bei principų, ir jos pareikalauja begalės kančių ir žmonių aukų tik tai ar kitai utopijai pateisinti.

III. Pažanga šių laikų situacijoje

Savo gyvenamus laikus yra įprasta vadinti moderniais, tuo išskiriant juos nuo praeities. Taip vakarykštis modernumas šiandieną jau nueina į praeitį ir yra pralenkiamas naujesnio modernumo. Bet dabartis yra tik praeities tęsinys, todėl bet kuri riba tarp praeities ir dabarties nėra įmanoma. Lygiai negalima kalbėti ir apie ateitį, nesiremiant dabartimi ir praeitimi. Visos šių laikų tendencijos yra artimesnės ar tolimesnės praeities gyvenimo bei įvykių sąlygotos ir dabar vienaip ar kitaip toliau besiplėtoja ar nyksta. Todėl ir į šiuos laikus tenka žiūreti kaip į tam tikrą praeities palikimą, kaip praeityje veikusių įvykių bei priežasčių padarą, kurį mes tęsiame, papildome, eikvojame ar praturtiname, iškraipome ar patobuliname, kitaip nuspalviname ir dažnai jaučiamės visą praeitį toli pralenkę. Iš tikro gi mes vienus dalykus turime paveldėję iš senovės laikų, kitus iš vidurinių amžių, daug savo intelektinių principų pasisavinome iš naujesnių laikų mąstytojų ir šiaip kūrybingų asmenybių. Todėl ir šių laikų tendencijas mes galime suprasti, tik išsiaiškinę, iš kur jos kilo, kaip jos išsiplėtojo, kokios įtakos jas veikia mūsų laikais ir kaip jos veikia mūsų gyvenimą.

Apskritai naujausiais laikais gyvenimo sparta darosi vis didesnė. Nors ir pripažinome, kad ne visose gyvenimo srityse vyksta pažanga ir kad ji vyksta nelygiai ir nevispusiškai, bet, kur ji vyksta, jos tempas vis greitėja. Kalbant apie pažangą, neįmanoma trumpame rašinyje apimti ją visose gyvenimo srityse. Tenka pasitenkinti bent svarbiausiomis jos sritimis. Svarstant

pažangos klausimus, paprastai dėmesys nukrypsta į tai, kaip ji vyksta moksle, technikoje, meniškoje kūryboje, auklėjime, socialiniuose pakitimuose. Nagrinėjant pažangą kalbamose srityse, tenka sustoti prie svarbiausių šių laikų temų: tiksliųjų mokslų pažangos, technikos pažangos, meniškosios kūrybos tendencijų, moderniojo auklėjimo ir visuomenės supramonėjimo.

1. *Tiksliųjų mokslų pažanga.* — Įvairūs mokslai vakarų kultūros evoliucijoje yra susiformavę ir išsivystę daugiau ar mažiau skirtingais laikotarpiais. Dėl to vienuose istorijos perioduose didesnę įtaką turėjo vieni mokslai, o kituose kiti mokslai absorbavo žmogaus žinojimo ekspansiją ir formavo jo pažinimą bei jo pasaulėžiūrą. Santykis tarp tiksliųjų ir humanistinių mokslų įvairiuose istorijos laikotarpiuose yra buvęs skirtingas. Senovės Graikijoje, kurioje randame daugumos mokslų užuomazgą, vyraująs kultūros elementas buvo ne tikslieji mokslai, o filosofija ir kūryba. Sokrato, Platono, Aristotelio ir kitų filosofų, taip pat ir kai kurių literatūros, skulptūros ir architektūros kūrinių autorių vardai ir šiais laikais yra daug svaresni už ano meto tiksliųjų mokslų atstovų (Euklido, Pitagoro, Archimedo, Ptolomėjaus ir kitų) vardus. Roma senovės kultūrą papildė ir praplėtė kitais atžvilgiais ir kitais mokslais. Jos didžiausias įnašas buvo valstybės adminstracijos principų išvystymas su, palyginti, gerai išplėtota teisės sistema ir technika, kuri buvo tiek pažengusi, kad jau buvę visi galimumai išrasti garo mašinai [66]. Viduriniuose amžiuose vyravo teologija ir filosofija, kurių sprendimams buvo subordinuoti kiti mokslai.

Naujaisiais laikais su didžiausia ekspansija pasirodė tikslieji mokslai. Galileo, Newtono, Keplerio, Huyghenso ir daugelio kitų mokslo genijų padaryta tiksliųjų mokslų pažanga jau septynioliktame amžiuje pradėjo pralenkti kitų sričių pažangą. Nežiūrint aštuonioliktojo amžiaus filosofinio genijaus, tuo metu minties pasaulyje vis labiau prigijo pažiūra, kad bendra žmonijos pažanga kyla iš tiksliųjų mokslų pažangos ir kad jie sudaro visos pažangos

---

[66] Whiteheado teigimu, Romos technika buvo jau pribrendusi išrasti garo mašinai, ir jis stebisi, kad ji tada nebuvo išrasta (A. N. Whitehead, *Aims of Education*, New Yorkas, 1955, 80 psl.).

branduolį. Tiksliųjų mokslų empiriniai metodai vis dažniau buvo vadinami vieninteliais mokslo metodais, kuriais tik vienais tegalima nustatyti, kas iš viso yra moksliška ir kas nemoksliška. Paskutinių dviejų amžių pažangos nuotaikose jau visoms problemoms tikruoju sprendimu norima laikyti tik mokslinį sprendimą. Daugelio gamtos dėsnių susekimas ir jų pritaikymas praktiškiems išradimams labai pakėlė tiksliųjų mokslų prestižą.

Ypač didelę pažangą tikslieji mokslai padarė per paskutinį šimtą metų ir daro ją toliau. Apskaičiuojama, kad nuo 1875 metų jie yra padarę didesnę pažanga, negu iki to laiko jų buvo jos padaryta iš viso. Ir nėra jokio pagrindo prileisti, kad jos sparta ir toliau nedidėtų. Ryšium su ta jų labai didele pažanga tikslieji mokslai darosi savotišku tikėjimu ir žmonijos viltimi. Tuo tarpu dvasiniai mokslai, operuodami daugiau nekintamomis vertybėmis bei principais ir nežadėdami žmogui praktinės naudos, o daugiau iš jo reikalaudami, neturi sąlygų pasirodyti su efektingomis naujybėmis. Greta gamtos mokslų jie darosi nepopuliarūs. Jie mažiau studijuojami, ir jiems tenka tik maža dalėlė tos piniginės paramos, kurią gauna tikslieji mokslai. Tuo būdu tiksliųjų mokslų pažanga pavirsta jų vyravimu. Ir šiuo metu negalima nesutikti, kad jie yra įsivyravę, nustelbdami dvasinius mokslus ir meną [67]. Iš to susidaro gana ryški žinojimo pažangos disproporcija. Gamtos dalykų žinojimas kyla ir plinta, o kultūrinės pažangos pažinimas kyla daug lėčiau.

Toks gamtos klausimais besiverčiančių mokslų vyravimas veda į gamtinių klausimų vyravimą žmonių mąstyme, ir tuo būdu yra stiprinama materialistinė tendencija. Nepamirština, kad nuo septynioliktojo amžiaus mokslinis judėjimas daugiausia vyksta mechanistinės gamtos sampratos įtakoje ir kad tos krypties minties srovės (pozityvizmas, scientizmas, dialektinis materializmas), daugiausia operuojančios mokslo argumentais, tebeturi labai didelę įtaką liberališkai ir šiaip jau materialistiškai nusiteikusiuose sluogsniuose.

Tiksliųjų mokslų vyravimas neretai prisideda prie materialistinės tendencijos stiprėjimo ne dėl to, kad tie mokslai patys būtų priešingi religijai, kaip buvo tikima pozityvizmo vyravimo

---

[67] Julian Huxley, *Essays of a Humanist*, New Yorkas, 1964, 243-244 psl.

laikais. Šiais laikais tokia nuomonė jau nebejungiama su mokslininko vardu. Tokie naujausių laikų tiksliųjų mokslų genijai, kaip Planckas, Jeansas, Edingtonas, de Broglie, Weizsaeckeris ir Schroedingeris yra žinomi kaip tikintieji žmonės [68]. Mokslas ir religija yra dvi skirtingos sritys, eina jos viena greta kitos ir tam tikrais atžvilgiais viena kitą papildo. Tačiau religijos priešams didelis mokslinės pažangos pirmavimas prieš kitų sričių pažangą sudaro tam tikrą pagrindą patį mokslą traktuoti kaip savotišką religiją ir bandyti vien jo duomenimis spręsti visų kitų sričių problemas, tuo būdu keliant sąmyšį filosofijoje, meniškoje kūryboje, religijoje ir socialiniame gyvenime.

Pagrindinė problema, kuri kyla iš tiksliųjų mokslų įsivyravimo ir humanistinių mokslų sumenkėjimo, yra gamtinių bei materialinių žinių gausėjimas, o žmogiškųjų klausimų nustūmimas į mažiau svarbių dalykų sritį. Pats žmogus tiksliuosiuose moksluose nedaug teturi vietos. Ir jų metodai teapima tik mažą jo žmogiškosios esmės dalį. Mokslų pagrindinis bruožas yra būti neasmeniškais, domėtis tik apčiuopiamais ir aiškiai aptartais faktais, suvedamais į kiekybę. Tuo tarpu žmogiškosios problemos dažnai yra asmeniškos, į skaitmenis nesuvedamos ir neretai iracionalios. Pasiekęs didelių laimėjimų gamtos ir matematikos srityse, mokslas, kaip tai pabrėžia Ortega y Gassetas [69], brutaliai suklumpa, susidūręs su žmogiškuoju elementu, kuris nesilaiko fizikos ir matematikos dėsnių. Pripažįstant gamtos dėsnių visuotinumą, tektų laukti, kad jis išspręs ir žmogiškąsias problemas, kaip nuo Dekarto laikų buvo tikima. Tačiau ta pažiūra nepasitvirtino, ir iki šiol ji dar nesugriovė įsitikinimo, kad tikslieji mokslai su savo kiekybiniu priėjimu visiškai netinka keistajai žmogaus prigimčiai, nes jis gyvena ne vien gamtos gyvenimą, bet savo esme jis sudaro ir tam tikrą dvasinę realybę.

Tikslieji mokslai, atrasdami vis naujų gamtos paslapčių, sudaro sąlygas techniškiems išradimams. Bet jie maža teprisideda prie žmogaus dvasinio gyvenimo stiprinimo. Juose dideli mokslininkų sugebėjimai nukrypsta į tas sritis, kurios neturi

---

[68] Alois Dempf, *Die Krisis des Vorschrittglaubens*, Viena, 1947, 11 psl.

[69] Jose Ortega y Gasset, *History as a System*, New Yorkas, 1962, 4 sk.

ryšių su dvasiniais interesais. Labai daug labai kvalifikuotų mokslininkų nukrypsta į tyrimo darbus pramonėje, kur labai kvalifikuotas mokslo darbas sunaudojamas medžiaginėms gėrybėms didinti bei tobulinti. Toks jų darbas prisideda prie materialinės pažangos kėlimo. Bet iš to dažniausia nėra jokios naudos dvasinei pažangai [70].

Tiksliųjų mokslų pažanga yra juos pastačiusi į centrinę vietą, ir tolimesne jų pažanga, atrodo, yra rūpinamasi daugiau, negu bet kokia kita pažanga, tarsi jie būtų patys sau tikslas, o ne tik priemonė. Prieš tokį jų traktavimą protestuoja Ortega y Gassetas, primindamas, kad žmogus nėra gimęs tam, kad savo gyvenimą paaukotų tik mokslo siekimui [71].

Kitas mokslų pažangai daromas priekaištas yra tas, kad pramonės laboratorijose skatinama pažanga iškraipo jų tikslus ir juos panaudoja paties žmogaus sumechaninimui, juslinių malonumų skatinimui bei jų patenkinimui ir kolektyvizacijai, kuri nustelbia individo minties, sąžinės ir kitokias laisves.

Tiksliųjų mokslų pažanga yra šių laikų žmogaus didžiausia viltis ir didžiausia baimė: viltis, nes žada vis didesnę gerovę ir laimingumą; baimė, nes jie įgalina žmoniją susinaikinti. Tikslieji mokslai yra privedę žmoniją prie tos padėties, kad ji jau gali, jei tik kada panorėtų, pati save visiškai sunaikinti. Ryšium su tuo kai kas kelia klausimą, ar šiais laikais nėra svarbiau susirūpinti ne tiek tolimesne pažanga, užvaldant vis naujas ir galingesnes gamtos jėgas, kiek išmintimi kontroliuoti aną galėjimą panaudoti galingąsias gamtos jėgas.

Tačiau, nežiūrint visų šių pesimistiškai skambančių pastabų, niekas neišdrįs skelbti ką nors panašaus į prileidimą, kad tiksliųjų mokslų pažanga turėtų būti sulaikyta. Tikslieji mokslai šiuo metu yra visos mokslinės pažangos priekyje, ir jie toje pozicijoje pasiliks ir ateityje. Bet kartu negalima nepastebėti, kad jų persvara prieš dvasinius mokslus bent iki šiol nepalankiai palietė vakarų kultūrą formavusias dvasines tradicijas ir jos tradicines vertybes.

---

[70] Pitirim Sorokin, *The Crisis of Our Age*, New Yorkas, 1945, 281 psl.
[71] Jose Ortega y Gasset, *Man and Crisis*, 112 psl.

2. *Technikos pažangos vienašališkumas.* — Drauge su didele tiksliųjų mokslų pažanga vyksta dar didesnė technikos pažanga. Jei tiksliųjų mokslų pažanga iškelia juos į vyraujančią vietą kitų mokslų tarpe, tai didelė technikos pažanga daro ją vyraujančiu veiksniu apskritai gyvenime. Jei septynioliktame ir aštuonioliktame amžiuje pagrindine varomąja jėga buvo protas, tai devynioliktame ir dvidešimtajame amžiuje tokia jėga pasidarė technika.

Mūsų laikų technika nėra visiškai naujas dalykas istorijoje. Ir praeityje iškilusios technologijos yra turėjusios nuostabių dalykų. Tik dabartinė technologija, turėdama mokslinius pagrindus, yra daug visuotinesnė ir giliau pagrįsta už anksčiau buvusias.

Ortegos y Gasseto nuomone, moderniosios technologijos su mechanine visatos interpretacija subrendimo stadija prasidėjo septynioliktame amžiuje, kada jai pagrindus padėjo Galileo, Huyghenso ir kitų to meto mokslo genijų atradimai. Nuo jų laikų per paskutinius tris šimtus metų teorinis gamtos dėsnių pažinimas ir teoriniai atradimai vis didėjančia sparta ateina technikai į pagalbą. Ir pats mokslininkas šiandieną dažnai rūpinasi ne tik moksliniais tyrinėjimais, bet ir mokslinių duomenų techniškų pritaikymu. Jei kitados mokslininkas domėjosi daugiausia tik teoriniu pažinimu, techniškąjį jo pritaikymą palikdamas technikui išradėjui, tai dabar mokslininkas dažnai bendradarbiauja su pramone ir pats darosi išradėju. Jei kitados technologija nebuvo laikoma teoriniu mokslu ir nebuvo priimama į universitetų sąstatą, tai dabar modernūs universitetai jai tokio priekaišto jau nebedaro. Vykstant daugybei tyrinėjimų ne mokslinėse institucijose, o pramonės įmonių laboratorijose, tuose tyrinėjimuose vyrauja jau ne tiek mokslinio žinojimo siekimas, kiek pramonės įmonių interesas. Tokiu atveju ir visų tokių tyrinėjimų tikslus bei jų kryptį nulemia ne grynojo mokslo pažangos siekimas, o tam tikrų techniškų projektų išvystymo interesas. Ta prasme yra teisingas priekaištas, kad technikos tikslai daugybėje tyrimų laboratorijų vyrauja prieš mokslo tikslus. Išradimų naudingumas jose nulemia tai, ko turi siekti mokslinis pažinimas. Siekiant naudos ir tai pateisinant žmonijos laimingumo siekimu, mokslas pradeda tarnauti technikai.

Ortega y Gassetas techniką išaiškina kaip žmogišką reakciją

į gamtos veikimą [72]. Kitur jis ją aptaria ir kaip gamtos reformą, kur ji pritaikoma prie žmogaus reikalų [73]. Ji, kaip ir visa pažanga, esanti būdinga tik žmogui, ir žmogus be technikos, jo manymu, būtų jau net ne žmogus, nes jis būtų tai, kas jau nereaguoja į aplinkos veikimą. Taigi, jo likimas yra sujungtas su technikos tolimesne plėtote. Technikos pagalba žmogus apgyveno visą žemę, užvaldė orą ir vandenis. Pasinaudodamas savo paties sukurta technika, žmogus surado daug naujų galimumų, esančių jau už žmogiškos prigimties ribų, pavyzdžiui, plaukimas laivais, lėkimas, susisiekimas telefonu ar telegrafu ir daugybę kitų galimumų, kuriais jis pralenkė gamtinę realybę. Tuo būdu technika keičia visatos tvarką. Pagerindama žmogaus gyvenimą, ji tarsi praplečia erdvę, sudarydama sąlygas pragyventi dešimteriopai didesniam žmonių skaičiui. O netolimoje ateityje technika, kaip jos specialistai numato, valdys oro pasikeitimus, pagamins ar sustabdys lietų ir audras, užkariaus dykumas derliui, ištrauks iš vandenynų dugno žemės turtus. Taigi, technikos pagalba žmogus pasipildo tais sugebėjimais, kurių jis, kaip žmogus, neturi.

Prie svarbiųjų technikos ypatybių priklauso jos dinamiškumas ir tikslumas. Technika yra laikoma dinamiškiausiu žmogaus kūrybos produktu ir pagrindiniu dinamišku elementu moderniojoje visuomenėje. Jos pagalba žmogus sudinamina savo gyvenimą. Technikos gaminių tikslumu jis toli pralenkia savo paties veiksmus ir savo sprendimus, vertinant laiko, erdvės ir judesio kiekybes. Kaip Marcelis pastebi, tokio tikslumo, koks yra pasiektas technikoje, nepasiekiama nei etikoje, nei politikoje ir nei estetikoje [74].

Pagaliau negalima paneigti, kad technikos pažanga tam tikrais atžvilgiais turi ir etinį elementą. Negyvų daiktų užvaldymas ir gamtos jėgų palenkimas tarnauti žmogui duoda nekalto ir kilnaus džiaugsmo. Tikslumas turi taip pat etinį ar bent proetinį charakterį. Techniški tyrinėjimai bei pritaikymai patyrusiam tyrėjui duoda sveiko ir nesuinteresuoto džiaugsmo, kada tyrėjas nemąsto apie save, o tik apie savo uždavinį. O Heidegeris techniką nagrinėja kaip tam tikrą atžvilgį, kuriuo žmogus atskleidžia tiesą [75].

---

[72] J. Ortega y Gasset, *Betrachtungen über die Technik*, 2 sk.

[73] Ten pat, 23 psl.

[74] Gabriel Marcel, *The Decline of Wisdom*, New Yorkas, 1955, 8 psl.

[75] M. Heidegger, *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen, 1954, 13-44 psl.

Tačiau, prisimenant bendrą technikos reikšmę gyvenime, kalbami jos dvasiniai poveikiai yra labai riboti ir tesudaro tik labai mažą jos atliekamo vaidmens dalį. Tikrasis jos vaidmuo reiškiasi kuo kitu.

Kalbant apie technikos pažangą ir prisimenant, kiek ji yra pagerinusi ir palengvinusi žmogaus gyvenimą ir ypač, kokių pagerinimų ji dar atneš ateityje, nelengva kalbėti be entuziazmo ir ja nesusižavėti. Tokio susižavėjimo įtakoje susidaro bendra nuotaika, kad niekas nenusipelno tiek dėmesio, kiek žmogaus gyvenimą gerinanti technika, ir kad niekam gyvenime neverta skirti tiek paramos, kiek žmonijai laimingumą nešančiai technikai. Šių nuotaikų įtakoje darosi labai nepopuliaru pasisakyti ką nors priešingai ar kelti kurių nors abejojimų dėl galimo neigiamo technikos poveikio.

Tačiau dideli entuziastai yra tie, kurie tiki, kad technikos pažanga reiškia kartu ir bendrą žmogaus pažangą. Nenuvertinant pačios technikos pažangos, vis daugiau atsiranda skeptiškų pasisakymų dėl jos neigiamo poveikio žmogaus dvasinei pažangai. Jei kitados greita technikos pažanga sukėlė sunkių ekonominių problemų, tai šiais laikais kyla daug susirūpinimo dėl jos įtakos dvasinėms bei kultūrinėms vertybėms. Taip pat ana įspūdingoji technikos pažanga jau nebegali nustelbti daugelio labai žymių mąstytojų jai daromų priekaištų dėl jos daromų neigiamų įtakų psichologiniu ir sociologiniu požiūriu. Jos įsigalėjimas keičia ne tik žmonių gyvenimo būdą bei jų santykius, bet ir jų mąstymą, vertybes ir net pasaulėžiūrą. Iš daugybės jai daromų priekaištų neretai susidaro įspūdis, kad jos neigiamų poveikių iškėlimas yra išvirtęs į ištisą bei visuotinį jos pasmerkimą. Ypač technikos nepaprastas išsivystymas ir visos visuomenės sutechninimas sukėlė kai kurių egzistencialistų mąstytojų (Jaspers, Marcel ir kitų) susirūpinimą. Tos krypties protestantų teologas Tillichas mano, kad ir pats egzistencializmas reiškia sukilimą prieš techninės visuomenės jėgų žmogaus nuasmeninimą [76].

Bet mūsų laikų problema yra ne reikalas techniką pasmerkti

---

[76] P. J. Tillich, *The Person in a Technical Society*, išspausd. M. Ruitenbeeko *Varieties of Modern Social Theory*, 287 psl.

ar sulaikyti jos pažangą, o ieškoti sprendimo, kaip ta jos pažanga turėtų būti suderinta su bendra ir ypač su dvasine pažanga. Tačiau šia kryptimi, atrodo, neinama. Vis dažniau sutinkamas ir vis stipriau pasakomas įsitikinimas, kad bedugnė tarp technikos pažangos ir žmogaus dvasinių siekimų vis didėja ir vargu, ar begali bent artimoje ateityje būti užlyginta.

Vienas pagrindinių priekaištų technikai yra tai, kad techniškųjų klausimų vyravimas gyvenime ir techniškųjų įrengimų gausybė pririša žmogaus dėmesį prie viršinių bei materialinių dalykų ir visą jo laiką užima techniškais bei materialiniais klausimais. Tuo būdu techninis išsivystymas duoda pirmenybę materialiniam atžvilgiui. Kaip Marcelis pastebi [77], techninė invazija į mūsų gyvenimą turi tendenciją mūsų dvasinį džiaugsmą ir dvasinį neramumą pakeisti materialinės plotmės pasitenkinimu ar nepasitenkinimu. Nuolat besinaudodamas technika ir dažnai jai tarnaudamas, žmogus ir patį gyvenimą pradeda traktuoti kaip kažką techniška. Jau prieš šimtą metų Millis pastebėjo, kad žmonija turi tendenciją sumechanėti ir žmonių tobulėjimo pažangą nustelbianti mašinų pažanga [78]. Techniškųjų klausimų vyravimo įtakoje ir pati gyvenimo prasmė pradedama matuoti viršiniais dalykais. Esant žmogui per daug užimtam viršinės realybės, jam darosi svetimas savo vidinės realybės pažinimas, ir žmogus darosi svetimas pats sau. Juo daugiau jis įsigyja techniškųjų patogumų, tuo sunkesnis jam darosi savęs užvaldymas. Juo daugiau jį užima techniškieji dalykai, juo mažiau jis teprisimena savo dvasinius reikalus.

Pati technika yra savaime neutralus dalykas. Bet žmogaus gyvenime nepakanka vien moralinio neutralumo. Žmogiškumo esmę sudaro ne jo veikimas morališkai neutralioje ir techniškai pažangioje sferoje, o jo dvasinis potencialas. Techniškų įrengimų tobulumas yra žmogaus kūrybingumo padaras, kurio funkcionavimas ir atliekamas darbas toli pralenkia paties žmogaus pajėgumą. Bet visa tai ribojasi tik medžiagine sfera, kuri vis labiau absorbuoja žmogaus dėmesį bei jo veiklumą, tuo pačiu siaurindama

---

[77] Gabriel Marcel, *Man Againt Mass Society*, Chicaga, 1962, 57 psl.
[78] John Stuart Mill, *On Liberty*, New Yorkas, 1947.

jo susidomėjimą vertybėmis ir šiaip dalykais, kurie yra jau už techniškosios gyvenimo sferos.

Visos su didžiausiu tikslumu veikiančios skaičiavimo mašinos padeda žmogui atlikti tik techniškuosius uždavinius. Bet, reikia sutikti su Dawsonu [79], niekada nebus mašinų kurti moralinėms vertybėms. Žmogiškuose dalykuose paskutinis žodis priklauso jau ne technikai, o už gamtos ir kultūros dalykus svarbesnėms dvasinėms jėgoms, kurios duoda žmogaus gyvenimui galutinę prasmę ir tikslą. Tiesa, gamtos jėgų užvaldymas yra kartu ir žmogaus išlaisvinimas iš tų jėgų prievartos. Bet technika nėra vien gamtos užvaldymas, nes tam tikrais atžvilgiais ji reiškia ir paties žmogaus pavergimą. Jos įsigalėjimas nepadėjo padidinti žmogiškąją asmens autonomiją, kaip kitados buvo tikima. Ir Marcelis mano, kad anas technikos žmogaus iš gamtos jėgų išlaisvinimas turi pavojų pavirsti į vergiją [80]. Paviršutiniškai žiūrint, tai atrodo prieštaravimas. Tame prieštaravime ir glūdi pramoninės civilizacijos drama, kad ji besiplėtodama ima naikinti tas visuotines vertybes, kurios yra laikomos bendrosios kultūros dalimi. Pavojus patekti į technikos vergiją yra realus ta prasme, kad ji yra jau dabar daug kur, ypač pramonėje, svarbesnė už žmogų. Be techniškų įrengimų bei mašinų šių laikų gyvenime žmogus jau labai nedaug bereiškia. Automatizacija jau veda į tą technikos stadiją, kurioje mašinos dirbs jau beveik be žmogaus. Ir tai žmogaus vaidmenį bent psichologiškai dar labiau sumažina. Mumfordas šių laikų žmogaus ir mašinos santykį apibūdina palyginimu, kad gyvenimo scenoje pačią centrinę vietą yra jau užėmusi mašina, o žmogaus vieta joje liko tik nežymiame pakraštyje [81]. Ir Marcelis mano, kad žmogus pareina jau nuo technikos malonės [82].

Technikos sukurtos mašinos yra pasidariusios tokios reikšmingos, kad be jų žmogus jau negali išsiversti. Jos daugeliu atžvilgių nulemia jo sprendimus bei pasirinkimus ir priverčia jį taikytis prie jų. Pavyzdžiui, laikrodis yra vienas tų techninių įrengimų,

---

[79] Ch. Dawson, *Understanding Europe*, New Yorkas, 1960, 205 psl.

[80] G. Marcel, *The Decline of Wisdom*, 6 psl.

[81] Lewis Mumford, *Art and Technics*, New Yorkas, 1952.

[82] Gabriel Marcel, *The Philosophy of Existencialism*, New Yorkas, 1963, 31 psl.

pagal kuriuos žmogus rikiuoja savo veikimą. Jei, pavyzdžiui, didmiestyje laikrodžiai iš karto sutriktų ir imtų kiekvienas rodyti skirtingą laiką, kuriam laikui pakriktų visas gyvenimas. Daug žmogaus reikalų tvarkoma, prisilaikant techninių įrengimų bei jų organizacijos. Jaspersas tokią padėtį vadina techniškuoju suverenitetu [83]. Jo žodžiais, žmogui, patekusiam į viską apimančios technikos kelią, jau nėra kitos išeities, kaip nuo jos priklausyti, nes be jos gyvenimas jau būtų nebegalimas. Žmogaus likimas yra apsprendžiamas technikos. Besinaudodamas patogiomis susisiekimo priemonėmis, besigėrėdamas radijo ir televizijos programomis, jis nė nepajunta, kaip jos visiškai užima jo sąmonę, pavergia jo dėmesį, susiaurina jo interesus ir tuo būdu jį nuasmenina ir nužmogina.

Modernus žmogus, nuolat begyvendamas techniškais rūpesčiais ir besinaudodamas techniškų įrengimų duodamais patogumais bei malonumais, yra daugiausia veikiamas bei formuojamas techniškos aplinkos ir savo sąmonę nuolat užpildo techniškaisiais vaidiniais. Net vaiko žaidimai, kuriuose jis normaliai daugiausia gauna progos parodyti ir išvystyti savo ankstyvą spontaniškumą ir individualumą, yra sumechaninami. Tai siaurina žmogaus individualybę, neišsivysto jo vertingi individualūs bruožai, ir jis įsilieja į technikos sulygintą masę. Jis pamažu darosi vienodai mąstančio ir vienodai pagal televizijos programas jaučiančio masės kolektyvo dalimi. Tuo būdu žmogus yra jį apsupančios technikos nuasmeninamas ir nužmoginamas. Berdiajevas tą nužmoginimą apibūdina kaip žmogaus mechanizavimą, jo pavertimą mašina, kuri sunaikina jo žmogiškąjį integralumą [84]. Tas nužmoginimo procesas, Allerso žodžiais, įvyksta tuo būdu, kad « Modernioji technologija visus paverčia į masę » [85]. Technikos dvasia braunasi į visas jo egzistencijos sritis ir nustelbia jo kitokius siekimus. Ir nors technika padeda žmogui be galo daug, bet iš jo pareikalauja taip pat daug. Juk negalima mašinas išrasti, jas tobulinti ir nuolat jomis naudotis ir kartu bent iki tam tikro laipsnio psi-

---

[83] K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 199-200 psl.

[84] N. Berdiajev, *The Fate of Man in the Modern World*, Ann Arbor, 1961, 81 psl.

[85] R. Allers, red. R. P. Mohan, *Technology and Christian Culture*, Washingtonas, D. C., 1960, 30 psl.

chiškai nebūti jų įtakoje. Daugelio žymių mąstytojų susirūpinimu, žmogus technikai moka labai brangiai, būtent, savo dvasinėmis nuolaidomis. Kadangi techninis žinojimas yra neasmeninis ir abejingas kultūriniams bei dvasiniams siekimams, jame mechanika nustelbia kūrybiškąjį pradą, moralinius dėsnius ir religinius siekimus. Tarp technikos ir žmogaus sielos visada yra tam tikras priešingumas, kaip tarp medžiagos ir dvasios, kurį yra sunku sumažinti, nes technika yra sunkiai tepalenkiama tarnauti žmogaus dvasiniams reikalams. Ji dažniausia duoda priemonių tiems gyvenimo atžvilgiams, kurie nepriklauso dvasios sričiai.

Techniniai įrengimai ir techniškoji pažanga, sukurdami mechaniškai nusiteikusio ir mechaniškos aplinkos sąlygoto žmogaus modelį, išplėtoja žmogaus ir negyvų daiktų santykius (*aš - tai*), tuo pačiu susilpnindami tarpžmoninius, asmeninius santykius (*aš - tu*). Būdamas daugiausia užimtas techniškų daiktų panaudojimu ir mechaniškų vyksmų stebėjimu, žmogus pasidaro jais daugiausia suinteresuotas ir nutolsta nuo asmeninių santykių ir gyvų daiktų aplinkos. Taip mechaniškai sąlygotas žmogus mieliau pasirenka negyvų daiktų patogumą, negu asmens kontaktą su asmeniu. Anot Berdiajevo, technika yra pasidariusi paskutine ir didžiausia meile, ir žmogus pasidaręs savo nuostabaus išradimo vergu. Tuo metu, kada žmogus liovėsi tikėjęs stebuklais, jis vis dar tikįs technikos stebuklais [86].

Taip technikos pavergtas žmogus nutolsta nuo kitų jo dabarties problemų, atsiskiria nuo gamtos ir darosi pats sau svetimas. Taip miestiškoji ir technologinė civilizacija izoliavo individus vieną nuo kito, padarė jų santykius daugiau formalius ir neasmeniškus [87]. Gyvendamas tarp žmonių, bet nutolęs nuo asmeniško santykiavimo, technikos laikų žmogus jaučiasi labai vienišas. Jį stipriai paveikusi mechaninė civilizacija jo iš esmės nepatenkina ir jame palieka tuštumą. Jis gyvena nebe gyvoje gamtoje, o, Berdiajevo žodžiais sakant, metalinėje realybėje ir kvėpuoja jos užnuodytu oru [88]. Technika jį paverčia jį apsupančio mecha-

---

[86] N. Berdiajev, *The Fate of Man in the Modern World*, 81 psl.
[87] Žiūr. Frankel, *The Case for the Modern Man*, 40 psl.
[88] N. Berdiajev, *The Fate of Man in the Modern World*, 82 psl.

niško gyvenimo dalele, savarankiškos reikšmės nebeturinčiu milžiniško aparato rateliu arba, kaip Jaspersas sako, tik funkcija. Dirbdamas su mašina ir susikoncentravęs į tiesioginius savo darbo tikslus, nebeturi nei laiko, nei pagaliau noro mąstyti apie gyvenimą, kaip visumą. Jis bendradarbiauja su mašina: dalį darbo atlieka jis, kitą dalį atlieka mašina. Mašina dirba ir priverčia jį bendradarbiauti, kaip ir jis mašiną. Tuo jis susilygina su mašina. Mašina yra pasidariusi visuotiniu šio amžiaus simboliu.

Taip kartu su nepaprastai greita technologijos pažanga palaipsniui įsigali pantechnizmas — bendra technikos emancipacija be subordinacijos kam nors aukštesniam ir techniškųjų tikslų pretendavimas į mąstymo būdo pirmenybę. Taip priemonės išvirsta į tikslą. Su technikos tikslų pirmavimu kyla technokratija, išjungianti bet kokią aukštenę išmintį ir turinti tendenciją totališkai vyrauti. Ji neturi jokių kitų principų, kaip tik techniškuosius. Jai įsigalint, drauge susidaro nihilistinė tuštuma. Marcelis mano, kad šių laikų nihilizmas turi technokratinį charakterį, o technokratija yra neišvengiamai nihilistiška [89].

Būdama bedvasinių mechaninių konstrukcijų sistema, technika yra palenkiama ne tik žmogaus tarnybai, bet, anot Marcelio, ji dažnai yra ir nuodėmės tarnyboje, pasidarydama nuodėmės technika [90].

Iš visų pažangos sričių technologija bene daugiausia duoda pagrindą laikytis kitose srityse jau sukritikuotai pažangos neriboto tobulėjimo doktrinai su materialistinio mesianizmo antspalviu. Tačiau tos doktrinos neatsargų pritaikymą technikoje Ortega y Gassetas laiko labai pavojingu, nes ji čia galinti paveržti iš kitų mokslų jų autonominius ir tik teorinio žinojimo siekiančius tikslus ir padaryti juos sau pagelbiniais mokslais. Technologijos dvasia yra jau nemaža ta kryptimi laimėjusi [91], nes į mokslinius tyrimus braunasi tendencija ne tiek siekti nesuinteresuotai patirti

---

[89] G. Marcel, *Man Against Mass Society*, 260 psl.
[90] Ten pat, 95 psl.
[91] J. Ortega y Gasset, *History as a System*, 102 psl.

naujus, dar mokslui nežinomus dalykus, o ieškoti to, kas būtų praktiškai pritaikoma.

Prisimenant čia suminėtas technikos daromas neigiamas įtakas, būtų labai naivu manyti, kad dėl jų kas nors norėtų atsisakyti pačios technikos. To niekas šiais laikais ir nerekomenduoja. Jaspersas jos įtakas žmogaus dvasiniam gyvenimui ir kūrybai vertina labai neigiamai. Bet kartu jis pripažįsta, kad nėra kito pasirinkimo, kaip tik eiti su ja pirmyn. Bet koks bandymas nuo jos nusigręžti darytų gyvenimą vis sunkesnį, kol jis pasidarytų visiškai nebegalimas [92]. Todėl ir technikos užvaldytą pasaulį reikia priimti kaip savaime suprantamą dalyką. Be to, kaip Marcelis pastebi [93], technika veikia užkrečiamai. Kas kartą susigyveno su kuriais nors technikos įrengimais, tas yra linkęs iš principo nebepasitikėti tais dalykais, kuriems technika yra svetima. Net nėra teisinga kaltinti mašinas ar technologinę pažangą. Už jas yra kaltas jas padaręs žmogus. Ta prasme ir visos iš technikos vyravimo kylančios negerovės nėra kurios nors nuo paties žmogaus nepriklausančios stichiškos nelaimės, o tik nuodėmės [94]. Būtų juokinga pasmerkti technologinį progresą, nes vien tik technologijos srityje pažangos terminas turi pilną savo prasmę [95]. Dar kitur jis pastebi, kad pati technika ar jos pažanga iš esmės nėra koks blogis, kurį reikėtų smerkti. Toks sprendimas būtų vaikiškas, ir būtų neprotinga tikėtis išspręsti šių laikų krizę, uždarant laboratorijas ir fabrikus. Jau niekas negali sulaikyti technikos nuo jos pasaulio užliejimo, ir niekas negali išvengti pastovaus kuria nors forma kontakto su jos laimėjimais.

Ir visiškai sutikdami su šių dienų technikos būtinumu ir jos neišvengiamumu, dar neatsakome šių nejaukių klausimų: kaip toliau eis iki šiol pasireiškęs žmogaus sutechninimo procesas, iki kokio laipsnio žmogus bus suautomatintas, kiek jame išliks tikro žmoniškumo ir kiek technika iš viso gręsia žmogaus egzistencijai?

Daliai technologų ir materialistiškai nusiteikusiems žmonėms

---

[92] K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 200 psl.
[93] G. Marcel, *The Decline of Wisdom*, 11 psl.
[94] G. Marcel, *Man Against Mass Society*, 61-62 psl.
[95] G. Marcel, *The Decline of Wisdom*, 7 psl.

tie ir kiti panašūs klausimai atrodo naivūs. Tačiau, prisimenant, kaip technika buvo kai kurių politinių sistemų panaudota žmonėms naikinti ir kaip jos pagalba per labai trumpą laiką buvo sunaikinti jau neatstatomi seni kultūros centrai kartu su ten gyvenusių dešimtimis tūkstančių moterų ir vaikų ir kad vieno neatsakingo ar desperatiškai nusiteikusio žmogaus rankose kai kurie išradimai gali sunaikinti daug milijonų žmonių, — tada tie klausimai atrodo visiškai realistiški. Iš dalies tų klausimų priekaištingumą sumažina tai, kad jie turi būti taikomi ne negyvai technikai, o ją kuriančiam ir valdančiam žmogui, būtent, jo sugebėjimui pramatyti techninių procesų rezultatus ir jo atsakingumo subrendimui. Todėl, ir svarstydami technikos pavojus ar iš jos pusės gresiantį pavergimą, šių laikų žymieji mąstytojai kalba ne apie technikos pažangos pažabojimą, o apie socialinio atgimimo ir dvasinio atsinaujinimo reikalą, apie žmogaus dvasinį ugdymą, kurio pažanga prilygtų anai technikos pažangai ir atsvertų jos vienašališkumo pavojus. Kaip Marcelis tai formuluoja [96], kiekviena viršinė technikos pažanga turėtų būti išlyginta vidinio nugalėjimo pastangomis, nukreiptomis į didesnį savęs užvaldymą. To siekiant, turėtų būti išlyginta pažanga tarp tikslių jų ir dvasinių mokslų, tarp technologijos išradimų ir kultūrinės kūrybos. Bet, kol tikslieji mokslai vyrauja prieš dvasinius ir kol technikos pažanga toli pralenkia kultūrinę kūrybą, tol yra pagrindo susirūpinti, kad technikos pažangos įtakoje vyksta nuasmeninimo ir nužmoginimo procesas, kad mašinų mechanizacija ir automatizacija mechanina ir automatina žmogų, silpnindama jo atsakingumo sąmonę bei jo sąžinės jautrumą.

Kol technikos pažanga vyksta be jokios ją normuojančios kontrolės, kol ji didėja nepaprasta sparta ir jokiam normuojančiam principui nepalenkta, vargu ar ji gali pašalinti žymiųjų mąstytojų susirūpinimą, kas bus, kai ji, panašiai kaip ir menas, atsipalaiduos nuo bet kokių ją varžančių ar galinčių varžyti idėjų, principų ir institucijų. Toynbee taip aklai įsismaginusią technikos pažangą prilygina traukiniui, kuris, garvežio vadovui pasigėrus, eina šimto mylių greičiu pro visus pavojaus ženklus ir raudonas šviesas, niekur nesustodamas.

---

[96] G. Marcel, *Man Against Mass Society*, 55 psl.

Greta čia atpasakotų neigiamų bei pesimistiškai atrodančių pasisakymų technikos įsigalėjimo temomis, galime ypač šiame krašte užtikti ir labai optimistiškų pažiūrų. Dažniausia labai optimistišką technikos pažangos vertinimą užtinkame raštuose tų mąstytojų, kurie nepripažįsta dvasinio gyvenimo ir kuriems medžiaginė gerovė yra vienintelė gerovė.

Bet kartais pasitaiko, kad technikos vienpusiškas įsigalėjimas yra teigiamai vertinamas ir be materialistinių tendencijų. Šiuo atžvilgiu yra įdomus tėvo Valterio Ongo pantechnizmo interpretavimas. Jis į techniką bando žiūrėti ne kaip į mūsų laikų didėjantį susidomėjimą materialiniu pasauliu, o kaip į didelės ir misteriškos, Dievo numatytos visatos evoliucijos dalį [97]. Jo pasisakymuose lyg ir atpažįstame tėvo P. Teilhard de Chardeno žmogaus dvasinės evoliucijos interpretavimą visatos evoliucijos rėmuose. Jis nesutinka su teigimu, kad technikos vyravimas gresia dvasinei pažangai. Jei technikos iškilimas jungiamas su masine gamyba, tai jos pradžia buvo spaudos išradimas — pagrindinė vakarų dvasinės pažangos atrama. Vadinasi, ji pirmiausia prasidėjo ne masine techniškų ar materialinių reikmenų gamyba, o masiniu minties pertiekimu, aptarnaujančiu žmonių dvasinius reikalus. Ir mūsų technikos pažangos amžius, būdamas kosminės evoliucijos dalis, atliekąs intelektinio išlaisvinimo vaidmenį, sudaręs sąlygas žmogaus gilesniems įžvelgimams. Ji yra didelis ir inspiruojąs žmogaus kūrinys. Ji negali būti nei nugalėta, nei atmesta. Ji yra istorinė apraiška, o istorija savęs nekeičia. Technika yra viena žmogiškojo išsivystymo fazių, išauganti iš ankstesniųjų poetinės, meninės, literatūrinės, filosofinės ir religinės žmogiškojo vystymosi fazių. Technikos pagalba pažabojant brutaliąsias gamtos jėgas, vyksta visatos sužmoginimas. O žmogui dvasiškai evoliucionuojant, kartu vyksta ir visatos sudvasinimas. Taip sukrikščioninant technologijos problemą, iškilsiąs ir technologinis humanizmas. Dėl to ir pačią technologijos problemą tėvas Ongas laiko religine ir teologine.

Prisimindami anksčiau vyravusias pažangos doktrinas, randame didelį panašumą tarp jų ir tėvo Ongo technikos pažangos

---

[97] Walter J. Ong, S. J., *Frontiers of American Catholicism*, New Yorkas, 1961, 86-103 psl.

interpretavimo. Kosminės pažangos doktrina su pažangos neišvengiamumo bei būtinumo tezėmis ir žmogaus evoliuciniu tobulėjimu buvo pagrindinis pažangos interpretavimas nuo didžiosios Prancūzijos revoliucijos iki šio amžiaus pradžios. Pagrindinis tarp jų skirtumas yra tas, kad anos pažangos doktrinos buvo liberalistinės ir siekė Dievą visiškai išjungti iš kosminės evoliucijos proceso, o tėvo Ongo interpretacija turi religinį antspalvį ir tos evoliucijos autorium laiko Dievą.

3. *Pramoninė visuomenė.* — Technika, pritaikyta gamybai, išvirsta į pramonę, masiškai gaminančią įvairiausius reikmenis. Sutechninta visuomenė yra kartu ir pramoninė visuomenė, besiverčianti daugiausia pramonine veikla ir daugiausia gyvenanti iš darbo, atliekamo moderniosios technikos pažangos sukurtais įrankiais, dažniausia sudėtingomis mašinomis.

Kaip technikos įsigalėjimą, taip ir krašto bei jo visuomenės supramoninimą bendrosios pažangos atžvilgiu galima vertinti ir kaip tam tikrą palaimą, ir kaip prakeikimą. Kaip žinome, bet kurio krašto ekonominis pažangumas daugiau ar mažiau pareina nuo jo pramoningumo, ir dėl to kiekvienas kraštas stengiasi savo pramonę didinti. Kylant pramonei ir ypač pritaikant masinės gamybos metodus, gerėja žmonių ekonominis gyvenimas, kyla jo lygis. Taigi, ekonominiu atžvilgiu krašto supramonėjimas yra paprastai kelias į gerovę. Tačiau ta iš pramonės kylanti ekonominė gerovė kitais atžvilgiais tenka tiek pramonėje dirbantiems žmonėms, tiek ir supramonintai visuomenei išpirkti.

Pramonės įsigalėjimas iš pagrindų keičia atskiro žmogaus veikimą ir visuomenės charakterį. Analizuodamas pramoninės visuomenės pobūdį, Rōpke jai būdingiausiais bruožais, kurie ją skiria nuo organinės visuomenės, laiko ekonominį žmogaus priklausomumą, jo nesuaugimą su gyvenamąja aplinka, jo nutolimą nuo gamtos, darbo drausmės griežtumą, gamybos veiksmų sumechaninimą, žmogaus nuasmeninimą, saugumo bei pastovumo trūkumą, darbo sukolektyvinimą ir šeimos santykių pakrikimą [98]. Panašūs pramoninės visuomenės bruožai iškeliami beveik visur, kur tik yra nagrinėjamas pramonės įsigalėjimo poveikis individui ar visuomenei.

---

[98] W. Rōpke, *Cicitas Humana*, Erlenbach-Zürich, 1949.

Nesupramonintos bet kurio krašto visuomenės branduolį sudaro iš žemės darbo gyvenąs ūkininkas ir laisvai besiverčiąs amatninkas. Žemę dirbdamas, žmogus visą laiką yra arti gamtos, gyvena jos gyvenimu ir jaučia jos pulsą. Jos gyvenime jis intuityviai jaučia Kūrėjo valią ir, įsigyvenęs į gamtos reiškinius, jis pasijunta beesąs tos pačios jį apsupančios gamtos dalimi. Jis gyvena ir dirba drauge su visa savo šeima ir pats auklėja savo vaikus. Jis pats išgyvena visą jo gaunamo derliaus išauginimo ir nuėmimo procesą. Panašiai ir amatninkas dirba arti šeimos, pats auklėja savo vaikus, išgyvena visą savo dirbinių pagaminimo procesą ir gali turėti iš jų pasitenkinimo. Su savo dirbiniais jis neretai priartėja prie kūrybiškumo.

Radikaliai kitokią padėtį sudaro krašto supramoninimas. Supramoninto krašto simbolis yra pramonės miestas. Miestus iš teigiamos pusės vertinant, reikia laikyti juos židiniais, kurie sudaro sąlygas kilti kultūrai. Aukštosios kultūros, kaip teisingai Münsteris pastebi, yra miestų kultūros. Didesnis žmonių susitelkimas miestuose sudaro sąlygas susikristalizuoti sudėtingesniam socialiniam gyvenimui, plačiau pasireikšti iškilesniems bei kūrybiškesniems individams ir susikurti kultūrinėms institucijoms. Tuo atžvilgiu miestus reikia laikyti techniškos, socialinės ir kultūrinės pažangos židiniais. Bet tų pažangos židinių silpnoji pusė yra tai, kad jie labai lengvai išvirsta socialinės ir moralinės degeneracijos židiniais. Dawsonas miestus laiko vienu didžiausių silpnumo šaltinių vakarų kultūroje [99].

Miestų neigiamoji pusė yra tai, kad juose išsivysto bei susitelkia iš vidaus labai nevieninga ir nepastovi visuomenė. Apie pramonės, prekybos bei administracijos įstaigas bei įmones susitelkia įvairiausiais atžvilgiais labai skirtingi žmonės, kurie nutolsta nuo natūralaus gyvenimo. Miestų pobūdį nustato bei diktuoja nebe žmonių santykių bei jų gyvenimo natūralumas, o technikos, verslų ir transporto reikalavimai. Tų daiktinių interesų pirmavimas labai sumenkina socialinį gyvenimą ir žmogaus reikšmę. Dėl gyventojų įvairumo ir dažnos jų migracijos tarp jų neišsivysto natūralūs

---

[99] Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 60 psl.

socialiniai ryšiai ir socialinis solidarumas. Juose susitelkia ir didžiausi turtai ir didžiausias skurdas su visomis blogybėmis, jų tarpe ir klasine neapykanta. Visos miesto gyvenimo priešingybės daro žmogų abejingą dideliems dalykams. Mayo tvirtina, kad miestai yra linkę būti nuolatinėje dezintegracijos padėtyje [100].

Miesto gyvenimas yra labai nepalankus natūraliems šeimos ryšiams, ir šeima čia yra labai dažnai tik ekonominis vartojimo vienetas. Masinis miesto gyvenimas susiaurina šeimą įvairiais atžvilgiais. Dėl savo netvirtumo miesto šeima negali perduoti socialinio paveldėjimo, ir mieste nesikuria ir neišsilaiko tradicijos. Apskritai miesto šeimos veikla eina paviršutiniškumo kryptimi, nes jos pačios ir visos aplinkos nepastovumas neleidžia vaikams išsidirbti nei kultūrinių, nei moralinių normų. Dažni persikėlimai iš vienos vietos į kitą kenkia vaikų auklėjimui. Pramonė atitraukia tėvus iš šeimos. Per dienas dirbdami įmonėse, jie palieka vaikus dažniausia be priežiūros. Grįžę iš darbo pavargę, jie jau nebepajėgia likusį laiką su vaikais bendrauti. Dėl to tėvų auklėjamosios įtakos labai sumažėja, ir jų vaikus labai dažnai auklėja gatvės įtakos.

Vienas pagrindinių darbo žmogaus nuotaikas bei jo laikymąsi apsprendžiančių faktorių pramoninėje visuomenėje yra žmogaus nuolat jaučiamas fizinis nuovargis. Fabrikai reikalauja iš darbininko darbo maksimumo, kurį išgauna, nustatydami aukštas darbo normas, mokėdami bonus ir pritaikydami įvairias skatinamąsias sistemas. Pramonės darbas yra tai, kas išgaunama iš darbininko už jam mokamą atlyginimą. Bet kas lieka neapmokėta ir atlyginimų sistemoje nesubalansuota, tai jo nuovargis. Atlikdamas darbą, jis kartu parduoda ir savo energiją, kurios trūkumą jis pergyvena, pajusdamas nuovargį, kuris sumažina jo veiklumą, jo susidomėjimą ir paveikia jo emocinį gyvenimą.

Pramonės darbas pakeičia ir patį žmogų, sumažindamas jo žmogiškąjį kūrybingumą ir palikdamas tik mechaninį produktingumą. Dirbdamas pramonėje, žmogus dažniausia aptarnauja kurią nors mašiną ir atlieka tik siaurą kurio nors daikto gamybos pro-

---

[100] E. Mayo, *The Human Problems of an Industrial Civilization*, New Yorkas, 1952, 122 psl.

ceso dalį. Gamybos skuba verčia jį greitai ir beveik mechaniškai kartoti keletą nesudėtingų judesių. Dažnai jis net nežino, kaip per jo rankas perėję gaminiai atrodo, kai jie yra galutinai užbaigti. Taigi, jo darbas yra jam pačiam svetimas. Dažnai jis yra tik priedas prie mašinos, ir mechaniškas mašinos veikimas pamažu jį patį mechanina. Berdiajevas mano, kad, tokiomis sąlygomis bedirbdamas, žmogus iš organinio darosi mechaninis [101]. Jo darbo aplinka su mašinų triukšmu ir neretai didele kamšatimi yra dirbtinė ir nėra natūrali nei žmogiškai, nei gamtiškai. Juo ji labiau nutolsta nuo gamtos, juo ji darosi skurdesnė ir nuobodesnė. Joje dirbančiam žmogui ji yra iš esmės svetima. Tai daro didelę įtaką jo dvasiniam gyvenimui. Būdamas užimtas vien tik daiktais ir besirūpindamas jų padaryti kiek galima daugiau, jis nutolsta nuo kitokių sąvokų. Sumenkėja jo dvasiniai interesai, ir jis sumaterialėja, stengdamasis kiek tik galima daugiau uždirbti. Tokioje atmosferoje dingsta miestiečių religingumas, išnyksta metafizinis gyvenimo pagrindų supratimas. Iš to atsiranda dvasinė tuštuma, kurią bando užpildyti naujais prietarais, alkoholiu ir panašiais dalykais. Pramonės darbo įtakoje žmonės materialėja. Pramonės darbininkai darosi artimesni miniai. T. S. Eliotas mano [102], kad neribotas supramonėjimas sukuria klasių, vyrų ir moterų tipus, atitrūkusius nuo tradicijų, nutolusius nuo religijos ir jautrius masinei sugestijai, kitaip tariant, minios žmones. Ir tokia minia yra nė kiek nemažiau minia, jei ji gerai minta, gerai apsirengusi, gyvena geruose namuose ir yra gerai disciplinuota. Marcelis dar atkreipia dėmesį į tai, kad tokie grynai techniško darbo žmonės pasidaro lengvai prieinami visokiems politiniams bei propagandiniams šūkiams [103].

Kartu su pramonės didėjimu ir darbo sąlygų nenatūralumu gausėja ir visokios anomalijos, rodančios žmogaus nesugebėjimą prisitaikyti prie to, kas jam iš prigimties yra svetima. Pramonės

---

[101] N. Berdiajev, *The Meaning of History*, 134 psl. Prisimintinas E. Frommo palyginimas: žmonės padaro mašinas, kurios dirba kaip žmonės; mašinos «padaro» žmones, kad jie dirba kaip mašinos.

[102] T. S. Eliot, *Christianity and Culture*, 17 psl.

[103] G. Marcel, *The Decline of Wisdom*, 4 psl.

kolektyvai sunaikina žmogaus individualumą ir jį sukolektyvina. Dirbdamas pramonėje, žmogus retai teturi sąlygas pats apsispręsti.

Pramonės darbininkas, nors ir ilgai dirba kuriame nors fabrike, vis tiek jame dvasiškai neprigyja. Fabrikas jam lieka svetimas: jis ten jaučiasi iš viršaus spaudžiamas skubėti, išnaudojamas ir turįs kovoti drauge su kitais dėl geresnio atlyginimo. Jis dirba pagal gaunamus iš viršaus nurodymus, be tradicijų ir giliau ten neprigyja. Dirbamas darbas savaime jo netraukia, ir, jei tik yra sąlygos nedirbti, jis stengiasi laiką praleisti nedirbdamas. Nuolat prisimindamas, kad jo likimas nepareina nuo jo paties, jis darbovietėje neišvengia netikrumo jausmo.

Dirbdamas pramonėje, žmogus gyvena nebe savo išmintimi, o tik prisitaikydamas prie mašinos ritmo: nebe apsispręsdamas, o tik gamindamas. Bergsonas yra pasiūlęs ir patį pramonės laikų žmogų vadinti nebe *homo sapiens*, o *homo faber* — žmogus dirbėjas, gamintojas. Tillichas apie pramoninį žmogų sako, kad jis savo darbo ir aplinkos yra įspaudžiamas į tokią minties, veiksmo ir kasdienio laikymosi schemą, kuri labiau tinka mašinos dalims, negu žmogiškoms būtybėms [104].

Plintant pramonei, kinta ir visuomenė. Pramonė sutraukia dirbančiuosius į miestus. Juo daugiau žmonių dirba pramonėje, juo daugiau jų apsigyvena miestuose. Buvę savarankiški ūkininkai ir amatninkai pasidaro priklausomi nuo privataus ar valstybinio kapitalo. Tuo būdu didžiosios visuomenės dalies egzistencija pasidaro priklausoma nuo kapitalo koncentracijos. Pramonės darbo svyravimai ją padaro kartais labai netikrą. Dėl to darbo galimumai, jo turėjimas ir pastovumas pasidaro dažniausia dirbančiųjų pokalbių tema.

Stambioji pramonė apjungia dirbančiuosius anonimiškai, traktuoja juos kaip numerius ir suniveliuoja jų sugebėjimus ir išsilavinimą, išskyrus tik tą, kuris yra reikalingas jų tiesioginiam darbui. Tokių sąlygų sulygintoje visuomenėje kultūrinė kūryba ar kultūriniai interesai neturi pasisekimo. Visuomenė, pagrįsta gamyba, kaip pastebi Camus [105], gali būti tiktai produktyvi, bet

---

[104] P. J. Tillich, *The Person in a Technical Society*, 239 psl.
[105] Albert Camus, *The Rebel*, New Yorkas, 1958, 273 psl.

ne kūrybiška. Žmogiškasis kilnumas, asmenybės išsiskyrimas iš minios pramoninėje visuomenėje neturi vietos. Visuomenės supramonėjimas daro ją materialistišką. Eliotas nurodo į tai, kad juo labiau yra supramonintas kraštas, juo labiau jame įsigali materialistinė filosofija [106]. Berdiajevas moderniąją materialistinę civilizaciją laiko iš esmės ateistiška ir priešinga Dievo idėjai [107]. Panašiai ir Kierkegaardas apibūdina pramoninę visuomenę, laikydamas ją iš esmės priešinga krikščioniškam gyvenimui [108].

Supramonintoje visuomenėje neturi vietos dvasinėmis vertybėmis pagrįstas ugdymas, ir joje bendrojo auklėjimo humanistinius dalykus nustelbia tiksliųjų mokslų ir profesinio lavinimo dalykai. Pramoninė visuomenė nepasigenda vispusiškai išauklėto intelektualo ir džentelmeno. Jos auklėjimo idealas yra ne vispusiškai išauklėtas žmogus, o sėkmingas profesionalas ; ne džentelmenas, o geras verslininkas ir techniškai paruoštas darbininkas. Net ir universitetai, anksčiau buvę objektyviosios tiesos ieškojimo bei grynojo mokslo institucijos, supramonintoje visuomenėje nebetenka tų savo anksčiau turėtų funkcijų ir yra paverčiami tyrimo institucijomis, ruošiančiomis pramonei reikalingus žmones. Krikščioniškąja sąžine pagrįstą moralę pakeičia toje aplinkoje vyraujančių papročių standartai.

Kiek pramonės koncentracija paveikia moralę, parodo kitados Cl. Show Chicagoje atlikti jaunimo ir suaugusiųjų nusikaltimų tyrimai. Kaip Mayo tų tyrimų duomenis atpasakoja, tokių nusikaltimų koeficientas sutampa su pramonės koncentracijos koeficientu. Tirščiausia susitelkusios pramonės rajonuose — aplink miesto centrą, skerdyklas ir plieno liejyklas — tas nusikaltimų koeficientas buvo 25,1, kada tame pat mieste toliausia nuo pramonės esančioje zonoje jis buvo tik 3,80 [109].

Gyvendamas iš darbo pramonėje, žmogus dažniausia savo gyvenamąją vietą pasirenka arti darbovietės. Keisdamas darbą,

---

[106] T. S. Eliot, *Christianity and Culture*, 16 psl.

[107] N. Berdiajev, *The Meaning of History*, 187, psl.

[108] Cituojama iš A. Kocho *Philosophy for a Time of Crisis*, New Yorkas, 1960, 20 psl.

[109] E. Mayo, *Human Relations of an Industrial Civilization*, 117-121 psl.

jis turi keisti ir gyvenamą vietą. Dėl tokio žmonių judėjimo supramonintoje visuomenėje neišsilaiko pastovios vietinės bendruomenės. Ypač nuo to nukenčia religinės bendruomenės — parapijos. Vaikai, augdami bent keliose viotovėse su skirtinga aplinka, besimokydami iš eilės bent keliose mokyklose ir su jokia vieta nesuaugdami, papildo visuomenę palaidais ir prie vietos bendruomenių neprisirišančiais ir jomis nesidominčiais nariais. Tokia visuomenė, besikoncentruojanti į materialinius laimėjimus, neapjungiama gilesnio susigyvenimo ir tradicijų gali būti labai produktinga, bet drauge ir labai sausa minties bei pergyvenimų atžvilgiu, labai judri, bet kartu ir be galo nuobodi.

Ta pramoninės visuomenės socialinė dezintegracija eina iki mažiausio jos branduolio — šeimos. Dirbant kiekvienam šeimos nariui kitur, jų reikalai ir pergyvenimai darosi skirtingi, ir jų tarpusavio ryšiai silpnėja. Su pramonės augimu ir visuomenės supramonėjimu kartu didėja ir išsiskyrimų nuošimtis. Atskirų šeimos narių atskirai gautos pajamos sudaro sąlygas atsipalaiduoti nuo šeimos vieneto. Tą šeimos dezintegraciją vienas amerikiečių yra išreiškęs posakiu, kad šeima yra ta vieta, kur nakčiai visi jos nariai susirenka miegoti.

Pramoninė visuomenė nėra organinė, o pripuolamai vienoje vietoje apsigyvenę žmonės. Jei ją ir palaiko kai kurie organizaciniai ryšiai, tai tas jos organizuotumas neturi nei istorinių, nei idėjinių pagrindų. Joje atskirų vienetų susiorganizavimas dažniausia neturi dvasiškai kultūrinių ar pasaulėžiūrinių tikslų. Joje prigyja tik spaudimo grupės savo medžiaginiams interesams ginti: darbo unijos bei profesinės sąjungos, kurių egzistencijos pagrindas yra kolektyvus savo interesų gynimas, nepaisant jokių etinių normų.

Taip pramonės įsigalėjimas keičia žmogaus gyvenimo būdą, keičia patį žmogų, keičia ir visuomenę. Berdiajevas mašinos atėjimą laiko viena didžiausių žmogaus likimo revoliucijų [110], kurios svarbumo mes dar negalime įvertinti. Ji paliečia visas gyvenimo sferas, išplėšia žmogų iš gamtos prieglobsčio ir pakeičia jo gyvenimo ritmą. Pakeisdama jo organinius ryšius su gamta ir jo bendruomeninius santykius, ji įsiterpia tarp žmogaus ir gam-

---

[110] N. Berdiajev, *The Meaning of History*, 135 psl.

tos. Ji žmogų ir išlaisvina ir pavergia. Išlaisvina jį, sudarydama materialinius jo egzistencijai pagrindus; jį pavergia, fiziniame procese suvartodama bei sudildydama jo žmogiškos egzistencijos dalį.

4. *Meniškos kūrybos tendencijos.* — Susipažinimas su mokslo ir technikos pažanga ir tos pažangos įtakomis socialiniame gyvenime mums dar nesudarytų pilno šių dienų pažangos vaizdo, jei į ją neįjungtume dailiosios kūrybos naujų kelių ieškojimo ir jos laimėjimų.

Su mokslu ir technika meniškoji kūryba turi bendra tai, kad visose tose srityse žmonija daugiausia siekia pažangos. Visose jose vyksta naujų, dar žmonijos nepatirtų dalykų gamyba: mokslo žinių, techniškų išradimų ir meno kūrybos. Tačiau menininko pažanga ir jo gamyba yra iš esmės skirtinga nuo mokslininko ir techniko pažangos. Jei mokslininkas tik studijuoja, kas yra, ir jei technikas, pasinaudodamas mokslininko atradimais, gamina žmonėms naudingus naujus daiktus, tai menininkas, pasinaudodamas kuria nors gamtoje esama medžiaga, kuria naujus dalykus, pagrįstus jo individualiu kūrybingumu. Į negyvą medžiagą jis įdiegia kurią nors mintį, kurios anksčiau toje medžiagoje nebuvo. Jo panaudota medžiaga tarsi paliauja buvusi tik paprasta medžiaga ir yra traktuojama jau nebe kaip negyvos medžiagos tam tikras kiekis (dažai, drobė, marmuras, cementas, žodžiai), o kaip žmonėms tam tikrą idėją skelbiąs ir juos dvasiškai veikiąs kūrinys: paveikslas, skulptūra, eilėraštis, simfonija. Menininkas kuria iš savo dvasinių gelmių, į savo kūrinius įdėdamas savo asmenybės dalį, ir jo kūryba yra tik dvasiškai vertingų dalykų gamyba. Tuo atžvilgiu menininkas yra laikomas dieviškosios kūrybos pratęsėju, kuriančiu nematerialinės prasmės dalykus.

Vykdydamas savo kūrybinę misiją, menininkas negali sustoti kūrybiškai progresavęs, didindamas savo kūrybinį intensyvumą ir įvairumą. Taip pat ir pats menas negali sustoti progresavęs — negali ilgai išlikti toks pat. Dėl to kiekvieno laikotarpio menas, kiekviena meno mokykla turi savo skirtingus siekimus, savo ypatingus veikimo būdus, kuriais išreiškia bei išplėtoja to meto kūrybiškumą ir sukelia juo besigėrintiems estetinį patyrimą.

Šių laikų technikos vyravimas yra lyg ir pritemdęs meno vaidmenį gyvenime. Mūsų laikų menas teturi tik mažą dalį tos

reikšmės gyvenime, kokią jis turėjo senovės Graikijoje, kur jis sutapo su gyvenimu. Mes šiais laikais jo reikšmę mažiau bejaučiame. Iš tikro gi jokioje kitoje srityje nėra taip pasireiškęs žmogaus genijus, kaip meniškoje kūryboje, ir jokioje kitoje srityje nėra taip daug ilgus amžius išlikusių nepamirštamų ir žmonių susižavėjimą keliančių vardų, kaip visų sričių grožinėje kūryboje. Skleisdamas savo idėjas, « menininkas pertvarko pasaulį pagal savo planą » [111].

Su techniku menininkas daugiausia susiduria pritaikomojo meno kūryboje. O tolimoje praeityje technika ir menas buvo daug artimesni — jie sutapo viename menininko asmenyje. Ir pats meno pavadinimas senose kalbose reiškė amatą [112]. Tik technikai einant nuasmeninimo keliu, jie išsiskyrė. Mumfordas tarp meniškos kūrybos ir technikos išveda tą skirtumą, kad menas yra technika, kurioje yra pilniausia išreikšta žmogaus asmenybė, o technika yra menas, iš kurio yra išskirta žmogaus asmenybė [113]. Iki šešioliktojo amžiaus menininkas buvo amatninkas, kuris kūrė paveikslus pagal bažnyčių, vienuolynų ir didikų užsakymus. Iš dailiojo amato išsiplėtojo menas, kuris, išskiriant jį nuo kitų amatų, buvo vadinamas dailiuoju menu. Devynioliktame amžiuje sutrumpinimo keliu, atkritus epitetui, meno pavadinimas pasiliko dailiojo meno prasme [114].

Jei tenka sutikti su kultūros istorikų Toynbee ir Dawsono pažiūromis, kad visų iki šiol žinomų kultūrų pradžia turėjo ryšių su atitinkamais religiniais sąjūdžiais, tai tas ypač tinka čia svarstomai kultūros apraiškai — meninei kūrybai. Tiesa, menas yra savaiminga dvasinė apraiška, skirtinga nuo religijos. Jo pradžia yra išvedama iš vaikų ir primityvių žmonių fantazijos, išreikštos konkrečiomis formomis. Bet, toliau besivystydamas, visų sričių menas rado labai stiprią atramą garbinimo apeigose bei įrengimuose. Taigi, seniausia meno kūrybos stadija buvo pritaikomas menas, skirtas religinės prasmės reikalams. Ir vakarų

---

[111] A. Camus, *The Rebel*, 254 psl.

[112] R. G. Collingwood, *The Principles of Art*, New Yorkas, 1958, 15-19 psl.

[113] L. Mumford, *Art and Technics*, 21 psl.

[114] R. G. Collingwood, *The principles of Art*, 6 psl.

kultūros istorijoje buvo ilgas laikotarpis, kada visų sričių menas tarnavo daugiausia religiniams tikslams.

Būdamas susijęs su religija, vakarų kultūroje menas ilgą laiką išlaikė rimtumo bei kilnumo charakterį. Nors pats meno supratimas ir viduriniais amžiais nebuvo suvedamas nei į kilnumą, nei į moralumą [115], tačiau meniškoje kūryboje derėjo vaizduoti tik religinius dalykus ir kilmingus asmenis. Net ir žemesnių sluogsnių žmonių vaizdavimas meno kūriniuose pažeisdavo tų laikų skonį.

Meno ryšius su krikščionybe susilpnino renesansas. Didelis susižavėjimas senovės graikų meno kūriniais pakeitė iki tol vyravusį įsitikinimą, reikalaujantį, kad menas turi tarnauti krikščionybei. Pamažu menas emancipavosi iš religinės globos ir susekuliarėjo. Bet su tuo jo susekuliarėjimu, jam nebetekus religinės orientacijos, prasidėjo jo dezintegracija; jis nutraukė jį integruojančius ryšius su morale ir kilnumu. Laisvai besiplėtodamas, jis diferencijavosi, praturtėdamas kūrybos žanrais, kryptimis, srovėmis ir rūšimis. Jis pasidarė visiems plačiai prieinamas, gausėjant meno galerijoms, teatrams, koncertams, bibliotekoms, žurnalams, o vėliau ir techniškoms komunikacijos priemonėms. Tačiau meno kilnumo samprata ir jo idėjinis svoris, artėjant į mūsų laikus, menkėja. Sorokinas pateikia tokią idėjinio menkėjimo statistiką: 12-13 amžių paveikslų bei skulptūrų idėjinio turinio buvo 51 nuošimtis iš visos tų laikų kūrybos. 14-15 amžiuose tas nuošimtis nukrito iki 29. 16-me amžiuje beliko 20 %, 17-me amžiuje — 6 %, 18-me — 2,5 % ir 19-me tik 0,3 %.

Klasiškai tradicinėje sampratoje menas reiškė grožio kūrybą. Menininkas kūrė kilnias estetines vertybes, kurios buvo laikomos lygiomis su tiesos, gėrio ir šventumo vertybėmis. Krikščioniškai suprastas grožis reiškė dieviškojo grožio atsispindėjimą, ir grožio išgyvenimas reiškė amžinojo grožio įsijautimą. Pasak Maritaino, grožis priklauso transcendentinei ir metafizinei tvarkai [116]. Dėl

---

[115] JACQUES MARITAIN, *Art and Scholasticism and the Frontiers of Poetry*, New Yorkas, 1962, 3-9 psl.

[116] Ten pat, 32 psl.

to ir menas buvo traktuojamas kaip dalykas, kuris, žmogaus pasisavintas, savaime jį kilnina. Kaip kilnių grožio vertybių kūrėjas, menininkas anksčiau buvo labai respektuojamas. Collingwoodas sako, kad dar devyniolikto amžiaus antroje pusėje menininkas vaikščiojo tarp žmonių kaip aukštesnė būtybė, net ir apsirengimu išsiskirianti iš apskritai mirtingųjų, nesutikdamas, kad meno dalykai būtų filosofų ar kitų, ne menininkų, svarstomi ar nagrinėjami [117]. Ortega y Gassetas prisimena, kad dar jo jaunystės laikais dideli menininkai savo autoritetu ir jiems teikiama pagarba prilygo tiesiog pranašams ir geriausiems politikams [118].

Nuo anų menininkams gerų laikų jų prestižą susilpnino tai, kad jie savo kūryboje atsisakė tų principų, kurie meną darė didele vertybe ir kurių atsisakymas meną nupigino ir padarė jį nebetaip populiarų.

Kada menas buvo daugiau susijęs su religinėmis temomis, menininkas ieškojo būdų savo kūriniuose išreikšti antgamtiniam kilnumui, didingumui ir šventumui. Vėliau, greta religinių būtybių, meno kūryboje svarbią vietą užėmė karaliai, kunigaikščiai ir kiti svarbūs asmenys, traktuojami tik rimtai ir su pagarba. Dar vėliau meno kūrybos objektu pasidarė apskritai žmogus, kurį naujausiais laikais pakeitė puolęs žmogus: socialiniai ir moraliniai iškrypėliai. Naujausios srovės meną beveik visiškai nužmogino. Turinio atžvilgiu modernusis menas yra negatyvus. Kilnumas pasidarė visiškai nesuderinamas su menišku skoniu, nes jis atsiduodąs dirbtinumu, patosu, nenuoširdumu, atgyventais aristokratijos laikais. Tuo pačiu pagrindu menas yra atsisakęs kuo nors susirišti su moralinėmis vertybėmis. Jei kitados iš kūrinio buvo reikalaujama, kad jis derintųsi su visuomenėje esamais moraliniais principais, tai modernusis menas, išsivaduodamas iš vienokių ar kitokių ne meno srities reikalavimų, drauge atsiribojo ir nuo moralinių reikalavimų, stengdamasis pasilikti anapus gero ir blogo. Tiesa, menas ir moralė

---

[117] R. G. Collingwood, *The Principles of Art*, 5 psl.

[118] J. Ortega y Gasset, *The Dehumanization of Art and Other Writings on Art and Culture*, New Yorkas, 46 psl.

yra skirtingos prigimties vertybės, ir jos viena kitai nėra privalomos. Menišku atžvilgiu yra nesvarbu, apie ką kuriama, bet svarbu, kaip kuriama. Ir morališkai blogas žmogus gali būti geras menininkas. Todėl teoriškai menas ir nėra įpareigotas skelbti moralinius principus, ir tų principų atsispindėjimas kūrinyje nepadidina jo meninės vertės. Pagrindinė meno kūrinio prasmė yra jo meniškas gerumas.

Tačiau menininkas, pasilikdamas anapus gero ir blogo kaip menininkas, negali tokio nusistatymo laikytis kaip žmogus, kuriam moralė yra privaloma. Tuo būdu moralės atsisakęs menas, Maritaino manymu, pasidaro kažkas visiškai nemoralu [119]. Atiduodamas visuomenei nemoralų kūrinį, menininkas, tiesa, nenusideda kaip menininkas, bet nusideda kaip žmogus.

Kūrybiškumui progresuojant, kinta ir meno santykiai su gamta. Nors gamta yra pirmas menininko skatintojas ir vadovas, tačiau meninė kūryba niekada nesutapo su gamtos kopijavimu. Šiuo atžvilgiu nuo seniausių laikų tęsiasi nesutarimas tarp realistinio ir abstraktinio meno, tarp populiaraus ir menininko meno supratimo. Abstraktizmas mene nėra kokia moderniųjų laikų naujybė. Ir seniausi uolose užtikti raižiniai nėra realistiški. Nuo seniausių laikų vartojama sienų, vazų ir kitokia ornamentika yra abstraktinis menas. Ir visų laikų didieji meno kūriniai, kurie paprastai yra laikomi realistinio pobūdžio, pasak Reado, nėra grynai realistiniai, o turi savyje ir abstrakcijos. «Visas menas yra pirmoje eilėje abstraktus» [120]. Ir realistiškai atrodanti Afroditės statula nėra tik gražios moters kūno kopija, o sukurta pagal menininko grožio idėją.

Tačiau ana bendra meno tendencija į abstrakciją yra skirtinga nuo modernaus abstraktizmo. Vidurinių amžių ar renesanso laikų kūriniai, nors jie ir sukurti pagal kurią nors idėją, leidžia kiekvienam tą idėją suprasti, taigi, ta jų abstrakcija yra prieinama protui. Maritainas ne vienoje vietoje primena, kad menas priklauso praktinio intelekto sričiai ir kad mene yra daugiau intelekto negu išmintyje, kuri yra daugiau susijusi su gera valia [121].

---

[119] J. Maritain, *Art and Scholasticism*, 9 sk.

[120] Herbert Read, *The Meaning of Art*, Baltimorė, 1963, 33 psl.

[121] J. Maritain, *Art and Scholasticism*, 4 sk.

Tačiau jis pats sutinka, kad modernusis menas yra atsisakęs proto logikos. Readas minties ir meno santykį aptaria ta prasme, kad meną reikia traktuoti ne kaip minties išreiškimo būdą, o tik kaip pagalbą minčiai arba minties interpretaciją [122]. Stengdamasis būti kūrybiškas, modernusis menas turi tendenciją nepaisyti tikrovės, perdirbti jos daiktus, juos deformuoti, išsivaduoti iš gamtos dėsnių, iš natūralios kalbos ir logikos dėsnių. Tos tendencijos nuopelnu laikoma tai, kad modernus menas išsilaisvina iš logikos prievartos, nesurišdamas žiūrovo su jokiu konkrečiu turiniu.

Svarstant meno evoliuciją iki visiško abstraktizmo pažangos atžvilgiu, ne menininkų tarpe kyla tam tikras sumišimas: susiduriama su dalyku, kuriam spręsti nerandama kriterijų. Neretai apie moderniąsias meno sroves kalbama kaip apie meno degeneraciją. Perėjimas nuo realistiško daiktų vaizdavimo iki gal tik vienam jų kūrėjui tesuprantamų simbolių ar simboliškai pavartotų spalvų atrodo tarsi čia būtų pasitraukimas iš meno į kažką kitą. Matant parodose deformuotus žmones ir primityviai atrodančias daiktų apybraižas, didelei daugumai atrodo, kad tai yra grožio profanavimas. Tačiau tokia pažiūra yra būdinga tik ne menininkams. Menininkai, meno kritikai ir estetikos žinovai tvirtina, kad abstraktizmas kaip tik yra menas, atitinkąs šių laikų meno evoliucijos tarpsnį bei jo pažangą ir modernaus žmogaus dvasinį būvį. Abstraktinio meno šalininkai tvirtina, kad tos krypties menas drauge su kitomis moderniomis meno srovėmis vis tiek reiškia meno kūrybą, toli pralenkusią realizmą, ir kad didžiausia kūrybos kliūtis yra tendencija rodyti realius daiktus, nes realizmas — tai kūrybos priešingybė.

Siekiant kūrybiškumo modernizme, į nebeaiškią padėtį pateko realistinis menas; neieškodamas naujų kelių, realistinis menas pradėjo atrodyti atsilikęs ir nekūrybiškas. Tačiau, prisimindami, kad ne taip senai žmonija yra išgyvenusi realizmo laikotarpį, gal ir nerasime pakankami argumentų pasmerkti realistinei kūrybai. Filosofas Collingwoodas realistinį meną laiko kūryba, apvaisinta gamtos grožio. Ir tos rūšies kūrybą jis laiko toliau pažen-

---

[122] Herbert Read, *Art and Society*, Baltimorė, 1963, 134 psl.

gusia meniško darbo faze už meno formalizmą [123]. Bet kartu jis pripažįsta, kad dėl gamtos objektų bruožų sudėtingumo yra neįmanoma juos visiškai natūraliai kūryboje perteikti. Menininkas yra priverstas daryti atranką. O atrankos darymas jau sąmoningai ar nesąmoningai išvirstąs į idealizavimą, kuris iš jo pateiktų pavyzdžių atrodo nelabai tolimas nuo to, ką kiti vadina abstrakcijos procesu. Tai lyg ir patvirtintų mintį, kad visiškai realistinės kūrybos nė negali būti. O Readas tvirtina, kad realistinio meno žydėjimo laikotarpiai yra nekūrybiškiausi meno istorijoje. Nežiūrint realistinių kūrinių populiarumo, jie dažniausia nėra kūrybiškai vertingi. Ir nežiūrint moderniųjų srovių kūrinių nepopuliarumo, jie reiškia kūrybinį originalumą ir pažangą. Ir visokie žmogaus iškraipymai ir vėliausių laikų visiškas meno nužmoginimas yra atsiradę iš moderniojo meno kūrybiškumo. Ortegos y Gasseto supratimu, kurti — tai reiškia atsisakyti realiai rodyti žmogų ir daiktus. Kurti — tai turėti savo stilių. O stilizuoti reiškia deformuoti realybę, nurealinti, kartu ir meną nužmoginti. Tuo būdu mene atsirado atskiri žmogaus fragmentai, paliekant už meno ribų patį žmogų, kurį senovės graikai laikė gražiausiu iš visų gamtos daiktų. Tačiau modernioji tapyba ir skulptūra to jo grožio vengia. Ortega y Gassetas sako, kad nėra joks perdėjimas, kad jos tiesiog biaurisi gyvų arba realių daiktų formomis, nes nei žmogus, nei realūs daiktai kūrėjui nebeteikia kūrybinės medžiagos [124]. Tuo pat keliu buvo nužmoginta poezija ir kitos meno šakos.

Priekaištus abstraktiniam menui patys menininkai laiko perdėtais. Jei niekas nesipiktina muzikos abstraktumu, jei grožimasi abstrakčiais ornamentais, tai nėra teisinga piktintis abstraktumu tapyboje ar skulptūroje, iš kurių jo pagalba buvo pašalintas paveikslinis statiškumas. Tiesa, kad abstraktiniame arba nereprezentaciniame mene blogų kūrinių yra daugiau negu repre-

---

[123] R. G. Collingwood, *Essays on the Philosophy of Art*, Bloomington, 1964, 122 psl.

[124] J. Ortega y Gasset, *The Dehumanization of Art*, 23 psl.

zentaciniame; tačiau geriausi šių laikų kūriniai priklauso išimtinai tik abstraktiniam menui [125].

Atsiribojęs nuo moralės ir logikos, modernus menas kūrybiškumo sumetimais nutolo ir nuo jam anksčiau buvusio privalomo grožio principo. Tiesa, grožis nevisur ir nevisada yra buvęs meniškos kūrybos pagrindu. Pavyzdžiui, Indijoje menas visiškai nesiekia grožio [126]. Tik senovės Graikijoje, o nuo renesanso laikų ir vakaruose meniškumas ėmė sutapti su grožiu. Grožio ir meno neišskirtinumo samprata yra taip prigijusi vakaruose, kad kitaip menas sunkiai ir besuprantamas. Ir didelė dauguma kur užtinkamų meno apibūdinimų jį aptaria kaip grožinę kūrybą. Tačiau modernioji kūryba jaučiasi grožio principo varžoma ir bando nuo jo atsipalaiduoti. Joje estetinis išgyvenimas dažnai jau nebėra kūrybos pagrindas, ir grožis jau nėra meninės kūrybos tikslas, nors, pavyzdžiui, poezijoje yra sunku išsiversti be grožio. Šių laikų menas nebesidomi, kad žmogaus veidas yra jo asmenybės ir nemirtingumo išraiška, ir jį deformuoja, jo grožį paaukodami kūrybinei laisvei. Ir šių dienų poezijos «tikslas yra ne grožis, o absoliutinis žinojimas». Anot Maritaino, poezija eina ryžtingai pirmyn į grožio atmetimą. Poetui esą būtų gėda net mąstyti apie grožį [127].

Vengdamas užsiangažuoti grožiui, modernus menininkas siekia grynos kūrybos, kylančios vien iš kūrybingumo ieškojimo. Malonumas, kurį teikia grožis, pakeičiamas džiaugsmu, kuris kyla iš didžiausios kūrybinės laisvės pajutimo. Tačiau sunku iš tikro nustatyti, kiek tai yra pasiekiama, kiek pati kūryba yra įmanoma be grožio ir kiek toks grynas ir jokių principų nevaržomas kūrybingumas yra vaisingas. Moralės, logikos ir net grožio atsisakymas, tiesa, duoda kūrėjui, abstrakčiai imant, absoliutinę laisvę.

Poetas R. Graves savo eilėraščių rinkinio įžangoje yra pareiškęs nuomonę, kad šiais laikais poezija yra rašoma tik poetams, nes tik jie vieni ją tesupranta. Panaši padėtis yra ir modernioje

---

[125] C. Greenberg, *The Case for Abstract Art*, išspausd, R. Thruelseno & J. Koblerio *Adventures of the Mind*, New Yorkas, 1961.

[126] J. Maritain, *Creative Intuition in Art and Poetry*, 135 psl.

[127] Ten pat, 144 psl.

tapyboje : ir ji yra suprantama tik dailininkams. Tuo būdu visuomenėje atrama moderniai kūrybai menkėja. Ne menininkas neturi jokio mato moderniojo meno kūrybiškumui suprasti, jokio kriterijaus jam įvertinti, nes jo negalima vertinti nei pagal moralinius principus, nei pagal socialinių bei tautinių problemų atžvilgį, nei pagaliau pagal jo grožį.

Ortega y Gassetas, labai palankiai vertindamas modernųjį meną, laikydamas jį tam tikru kūrybinės pažangos tarpsniu, sutinka, kad jaunoji menininkų karta meno rimtai nevertina [128], nelaiko kūrybos svarbia transcendentine prasme. Jo žodžiais, pusiau religinis meno charakteris, kuris buvo anksčiau kultivuojamas, meno kilnumo supratimas ir meno skonis yra ištirpę [129]. Ir Jasperso nuomone, meno esmė menkėja [130]. Jei devynioliktame amžiuje, nureligėjant Europos visuomenei ir mokslui vis labiau nukrypstant į reliatyvizmą, buvo tikima, kad menas užpildys susidarančią tuštumą, išlaikys žmogaus kilnumą ir pasiliks žmonijos išganymu, tai šiandieną niekas tokia meno misija netiki. Tokiai misijai jis neturi nei reikalingo prestižo, nei vidinės jėgos. Menas laikomas daugiau malonumo dalyku, ir vertybių gradacijoje jis yra netekęs jo anksčiau turėtos vietos. Susidomėjimas menu daug kur maždaug prilysgta susidomėjimui sportu ; tik meno parodos yra daug mažiau lankomos negu sporto rungtynės.

Susidomėjimas menu, kaip dvasine vertybe, yra išlikęs konservatyviuose sluogsniuose. Radikalizmas meno nevertina, ir per revoliucijas menas paprastai nukenčia. Technologija vis labiau nustelbia meną. Nors ji duoda naujų priemonių meniškai kūrybai realizuoti, tačiau ji, sumechanindama gyvenimą, vis mažiau palieka vietos įsijautimui. Techniški dalykai ir mechaniškai atliekamos programos pasirenkamos daug dažniau už meniškąją išgyvenimą. Gi menui sumodernėjus, jam nebepripažįstama jokios dvasinės misijos, ir jis išlaisvinamas nuo socialinių funkcijų. Bet tuo pačiu jis darosi labiau tuščias savo turiniu ir vis labiau iracionalus.

---

[128] J. Ortega y Gasset, *The Dehumanization of Art*, 46 psl.
[129] J. Ortega y Gasset, *The Modern Theme*, New Yorkas, 1961, 81 psl.
[130] K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 142 psl.

Amerikoje menui nebeteikiama ir auklėjamosios reikšmės, ir jis čia pedagoginiuose veikaluose traktuojamas nebe kaip žmogų kilninanti dvasinė vertybė, o tik kaip smagi priemonė kultūringai praleisti laisvalaikiui. Iš aktyvaus meno siekimo pereinama į pasyvų sekimą. Mėgstama pasiklausyti muzikos garsenybių, bet jau nebesiekiama joje dalyvauti. Panašiai ir kituose meno dalykuose nebedalyvaujama, nebepuošiama jais savo gyvenimo, ir juos išstumia masiškai gaminami ir prie masės skonio prisitaikę dalykai. Menas jau nebėra modernaus žmogaus gyvenimo dalis, nebėra vertybė savyje, o masiškai nuperkama prekė. Dažnai jo populiarumas ir pasisekimas visuomenėje pareina ne tiek nuo jo kokybinio vertingumo, kiek nuo reklamos.

Modernus menas, pasidarydamas didžiajai visuomenės daliai nebesuprantamas, tuo pačiu nuo jos atsiskyrė. Dėl to sumažėjo visuomenės susidomėjimas menu ir vis labiau atbunka jos skonis. Meno kritikas Readas kaltina šių laikų auklėjimo institucijas, kad jos atbukina jaunimo jautrumą menui ir nebeparuošia jam dirvos priaugančioje visuomenės dalyje [131]. Bet kartu tenka prisiminti, kad menas mūsų kultūroje niekada nebuvo sutapęs su visuomene. Todėl ir priekaištas dėl moderniojo meno nutolimo nuo visuomenės gali būti jam taikomas tik ribota prasme.

Nežiūrint visų moderniajam menui priekaištų ir, gali būti, jo klaidų, jo negalima kitaip traktuoti, kaip tik atitinkantį šių laikų bendrą nuotaiką ir šių laikų meno kūrybos stadiją, kurioje jis, išsivadavęs iš praeities formalumų, ieško tolimesnių kelių. Meno pasaulyje beveik niekas nedvejoja, kad moderniai kūrybinei pažangai iš dabartinės jos stadijos kelio atgal nėra. O visuomenėje yra dažnesnė ta pažiūra, kad modernus menas yra regresavęs nuo praeities didelio tobulumo mene.

Tradicinis menas buvo daugiau susijęs su atskiromis tautomis ir buvo žinomas kaip italų, olandų, vokiečių, prancūzų ir kitų tautų menas. Menininkas daugiau kūrė ir rašė tautinėmis temomis, stengėsi atlikti tautinę bei patriotinę misiją ir savo kūrybai bei jos formai naudojo tautinius motyvus. Modernus menas vis.

---

[131] Herbert Read, *The Philosophy of Modern Art*, Clevelandas, 1961 67 psl.

labiau darosi tarptautinis. Moderniose srovėse tautiškumas ištirpsta. Įvairias sroves išplėtojo įvairių tautybių menininkai, burdamiesi apie žymiausius ir tarptautinės prasmės turinčius meno centrus, pavyzdžiui, Paryžių, Münchenų, New Yorką, ir jų tautybė palieka jau maža kam žinoma. Ir garsusis Picasso jau daugiau žinomas kaip prancūzas. Grynosios kūrybos bandymuose tautinių motyvų jau retai teužtiksime. Kūrėjai, kurie savo tautinėje plotmėje galėtų pasireikšti kaip iškilios asmenybės, tarptautinėje plotmėje priartėja prie vidutiniškumo.

Šiais laikais menininkus vilioja didžiosios tautos, į kurių meninį gyvenimą stengiasi įsilieti menininkai, ateidami iš mažesnių tautų. Tačiau kūrybiniu atžvilgiu tai nelaikoma naudinga. Šių dienų didžiosiose tautose vis labiau įsigali ekonomiškai techniškieji gyvenimo atžvilgiai, kurių tarpe menas darosi nepopuliarus. Chaotiškas ir neprasmingas turto ir jėgos apsėdimas naikina visas kultūros apraiškas. Didžiosios tautos pagal jų politinį svorį ir ekonominį pajėgumą nežada atitinkamos dalies meno kūrybai. Readas kūrybos išgelbėjimą mato tik nedaugelyje mažesnių dar tokio apsėdimo bei sumasėjimo neapimtų ir sąmoningai apsisprendusių tautų, žinoma, su sąlyga, kad ir jų nepaglemš bevardės tarptautines tendencijas nešančios jėgos [132].

Vakarų kultūroje menas plėtojosi kaip vienas pagrindinių jos elementų, kaip tos kultūros sudedamoji dalis, integruota su kitais jos elementais į daugiau ar mažiau vieningą visumą, arba, kaip Collingwoodas vadina, dvasinę vienybę. Toje visumoje menas atstovavo grožį greta gėrio, tiesos ir šventumo vertybių. Šiais laikais ta integracija yra jau pairusi. Ji pairo ne vien dėl to, kad gyvenimas ir jo pažanga labai išplito ir išsišakojo, bet ir dėl to, kad pagrindinės vertybės — tiesos, gėrio, grožio ir šventumo siekimai labai dažnai kits su kitu nebesiderina, dažnai kits kitam prieštarauja. Mokslo ir filosofijos vardu dažnai veikiama prieš religiją, moralę ir meną, menas neigia moralę ir tiesą, o gėrio siekimas, suredukuotas į gero ir sotaus gyvenimo idealą, nebereikalauja jokių dvasinių vertybių. Tuo būdu vakarų kultūra, išaugusi iš dvasinių vertybių integracijos, pergyvena vertybių

---

[132] Herbert Read, *The Grass Roots of Art*, Clevelandas, 1961, 32-35 ps

sąmyšį, kurį, įvairiai aptardami, vadiname tos kultūros krize.

Kad vakarų kultūra yra patekusi į dezintegraciją, su tuo sutinka įvairių krypčių mąstytojai. Nesutariama tik dėl tos dezintegracijos priežasčių. Negalima paneigti fakto, kad prie jų yra prisidėjusi ir moderniosios kūrybos plėtotė. Meno pažanga vyksta ta kryptimi, kad ji atsiriboja nuo kitų kultūros apraiškų bei kultūrinių vertybių ir kad ji sunkiai duodasi integruojama į bendrą pažangą. Pasilikdamas anapus gero ir blogo, menas pasidaro vienas šių laikų dezintegracijos faktorių, panašiai kaip ir viską pavergianti technika. Nuo technikos pažangos meno pažanga skiriasi tuo, kad pirmoji vis daugiau išplinta į visą visuomenę ir mases ir tuo būdu darosi visuotine, o menas nuo visuomenės traukiasi. Bet ir jo pažanga, panašiai kaip ir technikos, eina pirmyn į nežinią be tikslo ir vadovaujamos idėjos.

Nutoldamas nuo visuomenės, menas palieka tą tuštumą, kurią užima verslo interesui tarnaujanti ir žmogaus juslinio malonumo siekimui pataikaujanti masinė kultūra. Bet, prileidžiant meno vaidmens menkėjimą, reikia kartu sutikti, kad pamažu didėja dvasinis skurdas.

5. *Auklėjimo pažanga ir moderniojo auklėjimo tendencijos.* — Auklėjimas yra svarbiausia priemonė pažangai išlaikyti, jai perduoti ir kelti. Auklėjimo keliu žmogus pasisavina anksčiau žmonijos pasiektą pažangą ir pasiruošia ją pratęsti, tuo pačiu pasidarydamas jos talkininku. Tuo būdu auklėjimas yra bendrosios pažangos dalis ir kelias toliau eiti pirmyn. Kaip jis yra svarbus bendrai žmonių kultūrai ir pažangai, suprasime tik tuo atveju, jei įsivaizduosime, kas pasidarytų, jei vieną dieną visoks auklėjimas sustotų. Neperdeda tie, kurie mano, kad tokiu atveju žmonija greitai sugrįžtų į barbarybę.

Jei pažangą suprantame kaip artėjimą į kurį nors siekiamą tikslą, tai pažangiu auklėjimu reikia laikyti tokį auklėjimą, kuris geriausia ir lengviausiu būdu išplėtoja tuos žmogaus atžvilgius, kurie yra vertingiausi tiek pačiam individui, tiek ir visuomenei, kurioje jis gyvena. Pagrindiniai tikslai, į kuriuos auklėjimo keliu norime artėti, yra augančio žmogaus įvedimas į žmonijos iki šiol pasiektą kultūrą, jo pasiruošimas gyventi savo meto visuomenėje, jo religinis, moralinis ir estetinis išauklėjimas, jo aprūpinimas gyvenime reikalingomis žiniomis bei įgudimais ir išplėtojimas kitų

atžvilgių, kurie yra reikalingi vispusiškai išauklėtam žmogui kultūringoje visuomenėje. Taigi, pažangiu auklėjimu laikysime tokį, kuris vispusiškai ir harmoningai lavina visus augančio žmogaus sugebėjimus, vispusiškai įveda jį į įvairias gyvenimo sritis ir duoda jam vispusiškai suderintą svarbiausių mokslo dalykų žinių sistemą. Tik vispusiškas auklėjimas veda į vispusišką žmonijos pažangą, o kiekvienas vienašališkumas auklėjime dezintegruoja pažangą ir visuomenę.

Mokyklinio auklėjimo evoliucija nuo senovės Graikijos iki mūsų laikų yra praėjusi ilgą ir sudėtingą kelią. Daug žymių asmenybių yra auklėjimo idėją plėtoję ir patį auklėjimą yra papildę naujais principais ir auklėjimo bei mokymo metodais. Vieni mokslo dalykai dingo iš mokymo sistemų, kiti jų vietą užėmė. Auklėjimo procesas buvo palaipsniui ištobulintas ir toliau tobulinamas. Organizuotas auklėjimas išplito ir pasidarė visą žmoniją apimąs procesas. Juo domėjosi ir jį yra vienaip ar kitaip svarstę dauguma žymiųjų mąstytojų. Auklėjimo problemos yra žmogaus problemos. Todėl nenuostabu, kad kiekviena pedagoginė idėja bei tendencija turi savo gynėjų ir priešų didelių istorinių asmenybių tarpe. Kiekvienas naujųjų laikų pedagoginis principas yra giliai pagrįstas ir nelengvai pakeičiamas.

Vakarų Europoje iki šiol vyrauja kultūriškai tradicinis auklėjimas. Tas auklėjimas pagrindiniu tikslu laiko perduoti bei pratęsti iš praeities paveldėtą dvasiškai kultūrinę tradiciją ir paruošti augantį bei bręstantį žmogų techniškai praktiniam gyvenimui. Jame vyrauja kultūriniai bei moraliniai tikslai, ir juo siekiama išauklėti gerą, šviesų bei kultūringą žmogų, gerą visuomenės narį. Todėl tradicinis auklėjimas pirmoje eilėje yra grindžiamas moralės ir kultūros filosofijomis. Krikščioniškose auklėjimo sistemose tie gero ir kultūringo žmogaus auklėjimo principai sprendžiami, atsižvelgiant į religinius reikalavimus ir religiškai suprastą žmogaus esmę.

Bet auklėjimas praktiškai pareina ne vien nuo savo užsibrėžtų tikslų bei principų, bet ir nuo bendrame gyvenime vyraujančių politinių, ekonominių, socialinių, kultūrinių ir pasaulėžiūrinių tendencijų. O šių laikų vis daugiau technikos dominuojamas pasaulis darosi nepalankus kultūrinei auklėjimo tradicijai. Didėjant istorijos tempui ir viso gyvenimo mechanizacijai, anas

tvirtai pagrįstas ir filosofiškai bei religiškai sankcionuotas auklėjimas daug kam pradeda atrodyti per daug statiškas ir konservatyvus. Gyvenime įsigalinti technika reikalauja ir auklėjime sau atitinkamos vietos, kurios ji neranda tradiciniame auklėjime, per daug susikoncentravusiame žmogaus ir kultūros problemose. Tradicinis auklėjimas siekia žmogų formuoti didžiosiomis bei pastoviomis vertybėmis ir išugdyti juos vertingomis bei integruotomis asmenybėmis. Bet tokios asmenybės nevisada lenkiasi modernaus gyvenimo dinamikai ir dažnai būna jos aplenktos. Šių dienų gyvenimas nebenori tikėti taip suprasta asmenybe bei jos vertingumu. Laužydamas sistemingo auklėjimo principus, jis gaminasi kitokius žmones. Nebesidomima auklėjimo vieningumu ir integralinės asmenybės išugdymu, o reikalaujama auklėjimo keliu paruošti žmones, atitinkančius šių dienų dvasią ir pakitusius socialinius santykius. Iškylant tiems naujiems reikalavimams, tradiciniam auklėjimui prikišama jo negyvenimiškumas, siaurumas, nepraktiškumas, nedinamiškumas, nedemokratiškumas, jo neatitikimas vaiko prigimties, nenatūralumas ir kiti panašūs dalykai. Nuo šio amžiaus pradžios buvo iškelta daug naujų principų, vienur ar kitur bandytų įgyvendinti. Vieni jų buvo daugiau suderinami su tradicinio auklėjimo principais ir buvo jo panaudoti, juos įjungiant į savo sistemą, kiti gi buvo svetimi tradicinio auklėjimo sampratai ir reikalavo tikros revoliucijos auklėjimo bei mokymo darbe.

Iš tokių naujai iškylančių ir daugiau modernaus gyvenimo tendencijas atitinkančių principų formavosi nauja auklėjimo samprata su naujais tikslais ir metodais. Bendriausia prasme apie modernųjį auklėjimą galima pasakyti, kad savo apimtimi jis toli pralenkė tradicinį auklėjimą, išplisdamas į daugiau dalykų bei sričių, panaudodamas naujus metodus bei priemones, apimdamas daug didesnius priaugančio jaunimo sluogsnius ir ruošdamas jį moderniam, demokratiškam ir nuo tradicinių vertybių nutolusiam gyvenimui. Bet drauge reikia sutikti, kad modernusis auklėjimas neteko tradicinio auklėjimo vieningumo ir gilumo ir toliau darosi vis labiau paviršutiniškas.

Daugiausia nuo tradicinio auklėjimo nutolta yra Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Čia buvo atsisakyta daug abstrakčiai for-

muluotų auklėjimo principų, ir pagrindiniais auklėjimo reikalavimais yra laikoma demokratiškumas, prisitaikymas prie vaiko reikalų, dinamiškumas ir praktiškumas. Tradicinio auklėjimo moralinis charakteris čia yra jau dingęs, pačią moralę mokykloje išsiaiškinant tik kaip atitinkamoje visuomenės dalyje prigijusius papročių standartus. Tradiciniame auklėjime taip brangintas auklėjimo vieningumo principas, kuriuo siekiama vieningos ir integruotos asmenybės, jau nėra suderinamas su moderniaisiais principais. Charakterio ugdymo reikalavimą yra pakeitęs prisitaikymo reikalavimas, ir visos blogybės išvedamos iš individo neprisitaikymo prie aplinkos, tuo pačiu netiesioginiai proteguojant vis labiau įsigalintį kultūriškai labai nevaisingą konformiškumą. Toks auklėjimas yra susiderinęs su moderniųjų laikų dvasia ir modernaus masinio žmogaus psichologija, bet kartu jis atitinka ir kultūrinės dezintegracijos tendencijas.

Tos moderniojo auklėjimo tendencijos yra būdingos ne vien šiam kraštui. Jos daug kur nuo šio amžiaus pradžios yra iškilę, o Dewey auklėjimo filosofija kitados rado daug pritarimo Japonijoje, Anglijoje ir daugelyje kitų kraštų, nors centralizuoto auklėjimo sistemose ji negalėjo būti įgyvendinta bent tokiu mastu, kaip ji buvo įgyvendinta Amerikoje. Tai rodo, kad gyvename laikus, kada auklėjimas yra lyg ir įėjęs į pereinamąją fazę, kada filosofiniai auklėjimo pagrindai neatsilaiko prieš laiko dvasios spaudimą, kada nutolstama nuo tų principų, kurių prisilaikydamas auklėjimas palaikė vakarų kultūros tęstinumą ir daugiau dvasinį jos atžvilgį.

Atsisakydamas iki šiol tradiciniame auklėjime vyravusių pagrindinių principų ir dažnai juos pasmerkdamas, modernizmas siūlo ir bando realizuoti jau kitokius, tradiciniam auklėjimui priešingus principus.

Modernizmas atmeta tradicinę tezę, kad auklėjimas yra augančio žmogaus paruošimas bei pasiruošimas suaugusiųjų gyvenimui. Vaikystės ir jaunystės uždavinys nėra pasiruošti gerai gyventi kada nors suaugus, o gera bei laiminga pati vaikystė ir jaunystė. Todėl modernizmas smerkia vaikystės dirbtinį apsunkinimą sunkiu mokymosi darbu ar abstrakčių ir vaikams svetimų tikslų bei vertybių siekimo užkrovimu. Vaiko gyvenime turi vyrauti jo paties to meto tikslai bei jo reikalai, ir jo auklėjimo centrinis faktorius turi būti ne mokomieji dalykai ar

bandomos jame skiepyti dorybės bei vertybės, o pats vaikas su savo reikalais bei savo techniškos krypties interesais.

Moderniajam žmogui mažiau besidomint tuo dvasinės pažangos kompleksu, kurį vadiname kultūra, iš auklėjimo vis labiau išskiriami kultūriniai tikslai. Moderniosios pedagoginės srovės jau nelaiko auklėjimo tikslu įvesti augantį žmogų į žmonijos iki šiol pasiektą kultūrą. Mokyklų programose bendrosios kultūros siekią mokslo dalykai siaurinami iki tik svarbiausių ir vaikui įdomių klausimų nagrinėjimo. Vietoje kultūrinių tikslų vaikui įtaigojama specializacija ir socialinis įaugimas į jo artimiausią bendruomenę. Iš mokyklos auklėjimo laukiama ne daug žinojimo, o išmokimo gyventi su kitais ir sėkmingai prisitaikyti prie iškylančių reikalavimų. Modernusis auklėjimas tolsta nuo kultūros klausimų. Masės lygyje yra jau beveik suformuota nuomonė, kad praeities kultūrinė kūryba ir filosofija negali prilygti dabarčiai, todėl tais dalykais negalima grįsti dabarties ir ateities žmogaus auklėjimo. Vis didėja modernaus gyvenimo aplinkos spaudimas atsisakyti praeities kultūrinio palikimo, o ruoštis ateities pažangai, pradedant nebe praeities pažinimu, o rytdiena. Praeityje buvę reikšmingi mokslo dalykai jau nebelaikomi išauklėjimo pagrindu, o tik jo priedu. Siekti humanistiniais dalykais pagrįsto auklėjimo, pasauliui radikaliai pasikeitus ir iš humanistinės kultūros perėjus į pramoninę bei mokslinę kultūrą, materialistiškai nusiteikusiam modernistui atrodo ne tik neprotinga, bet ir neįvykdoma, nes toks auklėjimas nebetinka dešimtims milijonų jaunuolių, kilusių iš įvairiausios socialinės aplinkos ir su įvairiais sugebėjimais, talentais ir interesais [133]. Priešmokslinių laikų filosofija ir poezija jau nebegalinčios būti pritaikomos šiems laikams, nes jos kurtos be mokslinio metodo ir tegalinčios turėti istorinę reikšmę [134].

Jei tradiciniam auklėjimui prikišama, kad jis yra per daug teoriškas ir pagrįstas pasyviu žinių pertiekimu bei jų pasisavinimu, tai modernus auklėjimas stengiasi būti visiškai praktiškas: mokyti tik tai, kas yra praktiškai naudinga, mokyti

---

[133] M. J. Adler and M. Mayer, *The Revolution in Education*, Chicaga, 1958, 101 psl.

[134] Ten pat, 156 ir 159 psl.

ne iš knygų, o praktiškai veikiant. Mokymasis iš knygų Amerikos moderniame auklėjime turi blogą vardą. Knyga jau išeinanti iš mados [135]. Ją pakeičia už ją daug įdomesnės techniškos priemonės, kurios palengvina mokymą ir apsaugo vaiką nuo auklėtojo asmeninių įtakų ir galimos jo savo pažiūrų indoktrinacijos.

Modernus auklėjimas nebesiekia vieningos asmenybės išugdymo, pagrįsto mokomosios medžiagos ir ugdomųjų tikslų vieningumu. Amerikoje vaikai pasirenka mokytis dalykus, kurie nėra jungiami nei dalykinės, nei idėjinės koncentracijos, nesudaro vispusiškos žinių sistemos ir duoda tik fragmentinį žinojimą, kuris neformuoja augančio žmogaus dvasiškai ir duoda nepilną ir nevispusišką žinojimą. Anot Whiteheado, jei senovės mokyklos mokė išminties, tai šių laikų mokyklos moko tik mokslo dalykų [136]. Vietoje senovės mokyklų mokomos išminties buvo prieita prie praktiškų bei naudingų žinių. O į modernizmą linkusios mokyklos nebepertiekia nė tų žinių sistemingai, pasitenkindamos tik jų fragmentais.

Jei nuo seniausių laikų pagrindiniai vaiko auklėtojai buvo jo tėvai, tai dabar tas tėvų vaidmuo yra siaurinamas įvairių neplaningų, o tam tikra prasme ir planingų auklėjamųjų įtakų. Iš vienos pusės tėvų įtakas vaikams labai susilpnina masinė aplinka ir tėvų darbo sąlygos, iš antros pusės modernusis auklėjimas tam tikrais atvejais stengiasi vaikus atpalaiduoti nuo senosios kartos įtakų ir jos religinio bei moralinio indoktrinavimo. Bet ir pati šeima, kiek ji susekuliarėja ir nutolsta nuo krikščioniškos moralės pagrindų, darosi mažiau pajėgi auklėti vaikus ir duoti jiems tvirtus dvasinius pagrindus, kurių ji pati dažnai nebeturi. Šeimai silpnėjant, didėja ir auklėjimo pakrikimas.

Apskritai, žmonių masei augant, vaikas daugiau išsilaisvina iš institucijų (šeimos, mokyklos, Bažnyčios) planingų auklėjimo įtakų ir daugiau patenka į iracionalias masės įtakas.

Viena tradicinės pedagogikos tendencijų buvo asmenybės ugdymas bei formavimas dvasinėmis arba objektyviosiomis vertybėmis. Modernioji pedagogika nepripažįsta dvasinio formavimo principo. Dėl savo liberalistiškai demokratinio nusiteikimo

---

[135] Ten pat, 118 psl.

[136] A. N. Whitehead, *Aims of Education*, New Yorkas, 1955, 40 psl.

ji yra priešinga asmenybės išsiskyrimui iš masės. Dewey smerkia vidinės asmenybės tobulinimo idėją, kaip socialinio skaldymosi žymę. Dvasinės kultūros pavadinimą jis laiko tuštybe, net sugedimu [137]. Modernioji pedagogika orientuojasi nebe į vertybes ir ne jomis formuotą asmenybę, o į vertybėmis nesidominčią masę, į kolektyvizmą, kuris čia vadinamas demokratiškumu. Dėl to ir auklėjimo darbas labai dažnai yra suvedamas į kolektyvus: komitetus, grupių darbus, grupių uždedamas pareigas ir bausmes, kooperavimą, integraciją ir kita.

Modernistai nevertina religinio aukėjimo. Jie norėtų mokyklą padaryti neutralią filosofijos, religijos, moralės ir ideologijos dalykuose. Išjungiant iš auklėjimo religiją, jis darosi sekuliarinis, areliginis. Nesirūpinant jaunimo pasaulėžiūra, jam neduodama idealų, kurie palaikytų jo dvasinę pusiausvyrą ir neleistų jame įsivyrauti tai dvasinei tuštumai, kuri palaužia jaunus žmones morališkai ir sociališkai. Tiek čia suminėtos, tiek ir daug kitų moderniojo auklėjimo tendencijų, suprantama, nelieka be įtakos. Amerikoje jų dauguma yra prigijusios, ir apie jas neigiamai atsiliepti yra jau nepopuliaru ir net rizikinga. Jų kritikavimas čia yra laikomas priešinimusi pažangai. Ir kai amerikiečiai kuriame nors krašte neranda tomis tendencijomis pagrįsto auklėjimo, jie tokį kraštą laiko pedagogiškai atsilikusiu. Tačiau šiuo metu dar per anksti tvirtinti, kad amerikiečių jaunimas, auklėtas pagal moderniuosius pedagoginius principus, yra labiau išauklėtas, negu kitų kraštų jaunimas, dar auklėtas tradicinio auklėjimo sistemose, kuriose daugiau tebevyrauja intelektualinės tradicijos bei tendencijos.

Kritiškai modernųjį auklėjimą vertinant, nelengva sutikti, kad visos čia aptartos jo tendencijos visada daro palankią įtaką augančio žmogaus formavimui. Sunatūralistinant auklėjimą arba padarant jį vaikocentrišką, sumenkinama pati svarbiausia ir tradicinė auklėjimo vieta — šeimos namai, kur vaikas gauna jam artimą vadovavimą, bei saugumą prieš nepalankias viršinio pasaulio įtakas. Bandymas sukurti nepriklausomą vaiko pasaulį ir jį anksti emancipuoti iš jį auklėjančios šeimos įtakų vaikui

---

[137] John Dewey, *Demokracy and Education*, New Yorkas, 1922, 143 psl.

neišeina į gera. Ginant vaiko prigimties išsivystymo ir jo veikimo savarankiškumą, siekiama jį išlaisvinti iš didelės suaugusių įtakos, kaip sakoma, suaugusių diktatūros, neleidžiančios išsiskleisti jo individualybei ir jam pačiam sociališkai subręsti. Bet tuo pačiu jis paliekamas visoms dar nesubrendusių draugų įtakoms ir dar didesnei jų daugumos diktatūrai. Kiek sumažėja tėvų, Bažnyčios ir mokyklos planingos įtakos, tiek pat padidėja galimumai vaiką veikti neplaningoms, iracionalioms ir dažnai destruktyvioms aplinkos įtakoms.

Negalima nesutikti, kad žmogus geriausia išmoksta tai, ką jis pats padaro. Pedagogiškai yra teisinga mokyti vaiką taip, kad jis pats kiek galima savarankiškiau į tą mokymą įsijungtų. Tačiau bandyti visą mokymą bei auklėjimą suvesti į veikimą ir pasmerkti tai, ko negalima mokytis veikiant, yra auklėjimo siaurinimas. Smerkimas knyginio mokymosi auklėjimą veda į paviršutiniškumą.

Siekdamas socialinės lygybės, auklėjimas vengia viso to, kas sudarytų sąlygas kuo nors išsiskirti, ir taikosi prie visiems bendrų reikalavimų. Bet daugumos matas auklėjimą veda į vidutiniškumą. Matuojant auklėjimo gerumą principu, kiek jis visiems yra lygiai pritaikomas, tuo pačiu atsisakoma orientuotis į aukštesnį lygį ir sutinkama, kad visa mūsų kultūra, įskaitant filosofiją ir meną, turėtų nusileisti iki populiarių žurnalų ir televizijos programų lygio ir suvulgarėti. Marcelis mano, kad masių auklėjimo nė neįmanoma pakelti į aukštesnį lygį. Tai esąs terminų priešingumas. Išauklėti galima tik individą, teisingiau, asmenį. Visur kitur įmanomas tik lavinimas [138].

Nežiūrint, kaip principai kartais gražiai skamba, bet juos taikant ne vietoje, gali būti prasilenkta su jų paskirtimi. Taip gyvenimiškumo, lygybės ir masinio principo įgyvendinimas auklėjime veda į konformiškumą ir formuoja masinį žmogų [139]. Kai kalbama apie gyvenimišką auklėjimą, paprastai tai suprantama, kad jis turėtų atitikti lengvą ir malonų gyvenimą: jis turėtų nekelti sunkių problemų, daug nereikalauti — turėtų būti lengvas,

---

[138] G. Marcel, *Man Against Mass Society*, 10 psl.

[139] Kaip Mumfordas pastebi, mūsų laikų auklėjime yra įgyvendinti uniformiškumas, neasmeniškumas ir masinė gamyba (L. Mumford, *The Transformation of Man*, New Yorkas, 1962, 102 psl.).

malonus, be drausmės, be didesnių reikalavimų, be aukštų idealų ir tuo pačiu be žmogiško atsakingumo galimumų. Tačiau sunku apsidrausti nuo iš tokios padėties sekančios išvados, kad toks žmogaus sumasėjimas krypsta į dvasinį proletariatą.

Moderniajame auklėjime, kaip teisingai jam prikiša Maritainas, labai dažnai kalbama tik apie auklėjimo priemones, — kaip auklėti, — bet nepaisoma jo tikslų [140]. Jei kur ir kalbama apie tikslus, tai jie yra labai netolimi — pasiruošimas profesiniam sėkmingumui. Ir Joadas tokį auklėjimą kaltina, kad jis neduoda gyvenimo perspektyvos ir teisingos vertybių skalės [141]. Jei geras auklėjimas, pasak Jasperso, yra toks, kuris įveda vaikus į didelį tikėjimą ir pripildo juos pastoviais idealais visam jų gyvenimui ir leidžia jiems gyventi su tradicinėmis vertybėmis, tai šių laikų modernusis auklėjimas nuo tų reikalavimų nutolsta. Tradicinio auklėjimo įtakose išaugę žmonės modernistinį auklėjimą visa eile požiūrių laiko hedonistišku, pataikaujančiu žmogaus egoistiniams linkimams ir išjungiančiu bet kokį kilnumo siekimą. Jame nebėra krikščioniškojo idealizmo, humanizmo ir pasiaukojimo idealų ir idealiųjų tautinių vertybių, kurių vietą užima ekonominiai motyvai (nebe *būk žmogus*, o *tiek ir tiek uždirbsi*), grupiniai interesai ir gero materialinio gyvenimo siekimas, kuris jau nebepramato gilesnės kultūros ir visur vienodai galiojančios moralės. Auklėjimo nupasaulėžiūrinimas nuskurdina jaunimą idėjiškai, neduoda jam gyvenimo tikslų bei idealų, sunaikina vidinį reikalą neapsiriboti vien materialiniais dalykais ir sudaro tuštumą, kurioje dažnai bręsta kai kas neigiama.

Šių laikų turtingųjų kraštų mokykla daro didelę pažangą, panaudodama moderniąją techniką mokymo tikslams. Prisitaikant prie vaiko interesų bei jo sugebėjimų ir kitų pedagoginės psichologijos nurodymų, sukuriama mašinų ir kitokių techniškų priemonių mokymui ir mokymuisi palengvinti. Dalis jų jau nebėra tik metodinės priemonės, o tiesiog techniški įrengimai mokslo žinioms pertiekti bei pasisavinti. Taip į mokymo darbą ateina mašinos ir automatai, kurie iš dalies pakeičia mokytoją.

---

[140] J. Maritain, *Education at the Crossroads*, 3-5 psl.

[141] C. E. M. Joad, *Philosophy*, Greenwich, 1962, 166 psl.

Toliau tai tendencijai didėjant, mokymas darosi automatiniu procesu. Sakoma, kad mokomosios mašinos atlieka mokymo darbą geriau, negu menkas mokytojas, ir išlaisvina iš rutinos darbo gerą mokytoją. Be to, jos atlieka viską tiksliai ir nedaro klaidų, kurių žmogus negali išvengti.

Pripažįstant labai didelę pagelbinę techniškų priemonių vertę mokymui, negalima išvengti abejojimų dėl jų vertės, kai automatai, atlikdami dalį mokytojo darbo, siaurina asmenines mokytojo auklėjamąsias įtakas. Vaiko asmenybę, jos laisvę bei kūrybingumą gali išugdyti tik ją pralenkianti asmenybė. Auklėjimas yra menas, ir jo mašinos negali atlikti. Vaiko siela gali išsiskleisti tik žmogiškų santykių aplinkoje. Automatų aplinka jį automatina.

Atsisakydamas didžiųjų vertybių bei pastovių principų, pedagoginis modernizmas gali lengvai prisitaikyti prie radikalių socialinių teorijų ir technologinių pakitimų, nieko neprarasdamas. Jei pažangumą matuosime tik kintamumu ir neturėjimu pastovių vertybių, tai modernųjį auklėjimą turėsime laikyti pažangiu. Tačiau, jei auklėjimo pasisekimą spręsime iš to, kaip jis atlieka žmogaus asmenybės formavimą, ir jei auklėjimo pagrindu laikysime visas tas įtakas, kurios sukuria žmoguje teigiamą pastovų vidinį nusiteikimą visų pirma būti žmogumi, tuo atžvilgiu modernistinį auklėjimą tenka kitaip vertinti.

Dvasinio žmogaus formavimo pakeitimas profesiniu lavinimu, atitinkamu bendruoju auklėjimu nepagrįsta specializacija ir žmogiškojo kilnumo sąvokos praradimas auklėjime yra paties auklėjimo gilesnių pagrindų atsisakymas. O auklėjimo nykimas, Jasperso žodžiais sakant, yra žmonijos nykimas [142]. Gilesnių auklėjimo tikslų praradimas ar bent jų radikalus suprastinimas lyg ir rodytų, kad jis atitinka bendrą vakarų kultūros dezintegracijos laikotarpį, nes, pasak Mumfordo, kiekviena kultūra prasideda žmogiškųjų tikslų realizavimu ir baigiasi tikslo neturinčiu materializmu.

IV. Žmogaus, visuomenės ir kultūros sumasėjimas

Tolimesnės pažangos kryptis nemaža pareis nuo to visuomenės vidinio pakitimo, kurį vadiname sumasėjimu.

---

[142] K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 111 psl.

Visuomenės sumasėjimas yra būdingas kiekvienai kultūrinei dezintegracijai, kada kultūrinį kūrybingumą bei ekspansyvumą pradeda pralenkti masinis vidutiniškumas ir kultūrinis abejingumas ir kada idėjas ir kilnumo idealą sutrypia masinė arogancija. Menkėjimo periodais masės ėmė vyrauti ir senovės Graikijoje ir Romoje. Vakarų kultūroje sumasėjimo laikai atėjo, kai pramoninė civilizacija pradėjo vyrauti prieš dvasinę kultūrą ir kai materializmas ėmė grėsti pačiai žmogaus dvasinei egzistencijai. Todėl ir viršiniai pastebimą sumasėjimą reikia laikyti ne tiek statistikos registruojamo žmonių gausėjimo padaru, o gilesnių žmonijos dvasinių pakitimų bei socialinės degeneracijos simptomu. Tik dėl jo reikšmės įvairių pažiūrų žmonės yra labai skirtingų nuomonių. Materialistinės pasaulėžiūros ir kolektyvistinių nusiteikimų žmonės kalbamą sumasėjimą laiko normalios socialinės evoliucijos faze, kurioje individualizmą pakeičia kolektyvizmas. Bet pripažįstantiems žmogaus dvasinį pradą masių nustelbimas žmogiškos asmenybės reiškia jau ne pažangą, o žmogaus menkėjimą, jo dvasinio kūrybingumo nykimą ir dvasinio prado nepripažįstančios masės įsigalėjimą.

Greta to, gali iš esmės labai skirtis sociologinis masinės visuomenės ir masinės kultūros vertinimas nuo tokio pat etinio vertinimo. Sociologai tuos reiškinius vertina kaip tam tikrus socialinio gyvenimo faktus, kaip tam tikram socialinės evoliucijos laikotarpiui būdingus reiškinius ir juos priima palankiai ar bent be kritikos, kaip savaime suprantamus. Bet visuomenės ir kultūros sumasėjimą vertinant etiniu, kūrybiniu ir apskritai dvasinių vertybių požiūriu, apie jį pasisakoma palankiai ar nepalankiai, žiūrint, kaip jis paliečia anas vertybes. Dėl to ir kalbamas sumasėjimas filosofiniu požiūriu atrodo kitaip negu sociologiniu.

Pats visuomenės sumasėjimas mūsų kultūroje yra dar, palyginti, naujas reiškinys, ir dėl jo įsigalėjimo reikšmės ir ateities dar negalime turėti galutinio sprendimo. Vienas pirmųjų, atkreipusių dėmesį į prasidedantį sumasėjimą, buvo pozityvistas filosofas J. S. Millis; 1859 m. išspausdintoje studijoje apie laisvę jis gana taikliai aptaria tada Anglijoje jau prasidėjusius sumasėjimo reiškinius, laikydamas juos grėsme žmogaus laisvei [143]. Jo visuo-

[143] J. S. Mill, *On Liberty*, 65-70 psl.

menės sumasėjimo apibūdinimas yra laikomas pranašyste, tikrai pradėjusia įvykti daugiausia po pirmojo pasaulinio karo, kada jis pasidarė jau aktualia problema, laukiančia atitinkamo sprendimo. Vienas ryškiausių bandymų tą problemą aptarti buvo 1932 metais pasirodęs ispanų mąstytojo Ortegos y Gasseto « *Masių sukilimas* », kuriame buvo gana dramatiškai išdėstyta pavojinga vakarų visuomenės evoliucijos kryptis, būtent, kad dėl žmonių daugėjimo ir asmenybės vaidmens menkėjimo gyvenimui pradeda duoti toną ir jam vadovauti nebe iškilios ar bent rimtos asmenybės, o pati masė, jokių vertybių nepripažįstančių demagogų vadovaujama ir bulvarinio tipo spaudos bei amerikietiško tipo radijo programų dvasiškai maitinama. Nuo to meto buvo prirašyta nemaža veikalų, ir eilė žymiausių vakarų Europos mąstytojų yra rašę apie žmogaus, visuomenės ir kultūros sumasėjimą. Šiuo metu jau daug kur sutinkama, kad vakarų visuomenės krizė yra jau įvykusi ir kad ta visuomenė, netekdama savo tradicinės organizacijos ir asmenybės idealo, yra pakeliui į beformišką masę.

Sumasėjimo tendencijos veikiama, socialinė evoliucija nuėjo ne ta kryptimi, kokią jai buvo numačiusi praėjusių amžių pažangos doktrina. Technikos pažanga ir gero materialinio gyvenimo siekimas visiškai nustelbė žmogaus tobulėjimo idėją. Nemažiau nepalankiai sumasėjimo procesas palietė samprotavimus bei viltis tų, kurie tikėjo, kad, nepasitvirtinus anai neribotos pažangos ir žmogaus tobulėjimo idėjai, bus pasukta vispusiškos pažangos ir dvasinės kultūros klestėjimo kryptimi. Sumasėjusioje visuomenėje dvasinis gilumas pasidarė nepopuliarus, ir dvasinės vertybės neteko savo svorio.

Gyvenimo sumasėjimas vyksta tuo būdu, kad visuomenės sąvoka pamažu pradeda sutapti su visos gyventojų masės sąvoka, kada buvę jos iškilesnieji individai daugiau ar mažiau neišskiriamai susilieja su visa be aiškių principų mase. Žmogus joje liaujasi buvęs atskiru individu ir lieka tik maža jos dalele. Tokioje visuomenėje, kokia turi tendencijos pavirsti kiekviena pramoninė visuomenė, nebetenka atramos kultūrinė kūryba, ir kultūros idealas yra iškeičiamas į malonumų bei materiališkai gero gyvenimo siekimą.

Kadangi bendra žmonijos kultūrinė pažanga kyla tik atskirų kūrybingų asmenybių dėka, tai sumasėjimo procesas nesudaro

palankių sąlygų bendrajai pažangai. Masinė visuomenė yra labai palanki tik tiksliųjų mokslų, technologijos, pramonės, urbanizacijos ir kitų praktinių sričių pažangai, bet ji priešinga tų dalykų pažangai, iš kurios negalima laukti praktinės naudos.

Sumasėjimo klausimas daugiausia svarstomas trimis požiūriais, ir jis suvedamas į tris temas: masinę visuomenę, masinį žmogų ir masinę kultūrą.

1. *Masinė visuomenė.* — Prieš septyniasdešimt metų prancūzų sociologas Gustavas le Bonas parašė minios psichologijos studiją [144], kuri savo mintimis dar nėra pasenusi, nes padeda suprasti kai kuriuos masinės visuomenės atžvilgius. Le Bonas pastebėjo, kad žmogus, būdamas minioje, įgyja tokių ypatybių, kurių jis neturi normaliai, būdamas vienas. Minioje jis užsikrečia bendra nuotaika, praranda savo individualumą, nebejaučia individualaus atsakingumo, pasiteisindamas daugumos pritarimu. Jo teigimu, minia veikia impulsyviai, lengvai padarydama kraštutinio pobūdžio nutarimus, viską priimdama arba viską atmesdama ir bet kurį teigimą laikydama arba absoliutine tiesa, arba absoliutine klaida. Ji yra netolerantiška, nėra paveikiama gerumu, bet nuolanki jėgai. Ji yra per daug impulsyvi, kad galėtų būti morali. Ji yra lengvai paveikiama, lengvai užsikrečia kuria nors sugestija. Minioje užkrečiamumas yra toks didelis, kad tik stiprios asmenybės tepajėgia jos nuotaikoms atsispirti. Minioje nėra kūrybiško nusiteikimo — ji beveik visada destruktyvi.

Šių laikų socialinė psichologija ir sociologija yra daug toliau pažengusios ir turi labiau pagrįstus ir tiksliau formuluotus socialinių reiškinių išaiškinimus. Tačiau kalbamu atžvilgiu ir šiais laikais prisimenama Le Bono nuomonė, kad minioje žmogaus laikymasis tam tikrais atžvilgiais nutolsta nuo jo normalaus įprastinio elgesio ir moralinių principų. Münsteris savo knygoje, pavadintoje *Minios, masės, kolektyvai*, irgi svarsto, kaip buvimas masėje paveikia žmogų psichologiškai, ir randa, kad žmogus masėje lengviau pasiduoda polinkiams, sumažėja jo sprendimo galia ir atmintis, ir iki tam tikro laipsnio sumažėja jo identiškumas su savimi.

---

[144] Gustave Le Bon, *The Crowd*, New Yorkas, 1960.

Minia yra palaidų žmonių daugybė, kurioje dingsta atskiri individai, nebepasireikšdami joje su savo individualumais ir tarsi atsipalaiduodami nuo jiems privalomo socialinio ir moralinio atsakingumo. Jaspersas mano [145], kad net ir artikuliuota minia visada linksta pasidaryti nedvasiška ir nežmoniška. Ji gali viską sutrypti, nes ji yra nelinkusi toleruoti nepriklausomumo ir didingumo, o linkusi suvaržyti žmones, kad jie pasidarytų automatiški kaip skruzdės.

Į tokias minios nuotaikas artėjama, kai žmonių susitelkimas pasidaro chroniška padėtis, kai miesto aplinkoje visur susiduriama su jų mase. O šiais laikais dėl žmonių gausumo ir dėl masinio jų aptarnavimo atskiras žmogus jau negali išvengti, nepatekdamas į masinę aplinką. Jis gyvena masiniuose pastatuose, dirba masinėse darbovietėse, turi aptarnauti žmonių mases, naudojasi masinio susisiekimo priemonėmis, auklėjamas masinėse mokyklose, laisvalaikį praleidžia masiniuose susibūrimuose, maitinasi masinėse valgyklose, gauna masiškai pagamintą maistą, skaito masinius laikraščius, dėvi masiškai gamintą aprangą, važinėja masėms paruoštais keliais ir maudosi masinėse maudyklose. Šių dienų miestietis yra priverstas bent dalį laiko praleisti daugelio kitų tarpe, kurių buvimas kartu ir jų laikymas issąlygoja jo laikymąsi. Tai yra padėtis, kada žmogus, būdamas daugelio kitų tarpe, yra jų apsupančios masės reikalavimų veikiamas, elgiasi nebelaisvai ir pats nutolsta nuo natūralaus savęs.

Ortega y Gassetas masę aptaria kaip daugybę be specialios kokybės. Ji yra neorganizuotas žmonių susitelkimas, kuris yra neformaliai vadovaujamas iš kurių nors centrų. Žmonėms gausėjant, visur susidaro organinių ryšių neapjungti didesni jų telkiniai, kurie nesudaro organiškos visuomenės ar bent sudaro ją, labai skirtingą nuo klasinės bei tradicinės visuomenės. Technikos bei pramonės pažanga sukūrė didžiulius miestus su didelėmis įmonėmis, kuriose dirba tūkstančiai ir net dešimtys tūkstančių žmonių, vadovaujami iš vieno įmonės adminstracijos centro. Tuose atsitiktinai ten dirbti patekusių žmonių telkiniuose jau nėra jokių sąlygų pasireikšti atskiram individui, ir juose, išsky-

[145] K. Jaspers, *Man in the Modern Age*, 40 psl.

rus administracinį dirigavimą, veikia bendra žmonių masė. Taip atsitiktinai susiburdami į masinius telkinius, šių laikų žmonės sudaro masinę visuomenę, kaip matėme, skirtingą nuo tradicinės visuomenės.

Pagrindinis skirtumas tarp masinės ir klasinės visuomenės yra tas, kad klasinę visuomenę sudaro organiškai išaugusios bendruomenės ir socialinės klasės, o masinę visuomenę sudaro palaidų ir tarp savęs organiškai nesuaugusių žmonių masė. Anksčiau klasinę visuomenę sudarančiose bendruomenėse jų atskirus narius jungė tai, kad jie pastoviai gyveno joje, visi kitas kitą pažino, kiekvienas jų buvo žinomas visiems su visais savo giminystės ryšiais kaip daugiau ar mažiau reikšmingas asmuo, dirbąs vienokį ar kitokį reikalingą darbą ir atliekąs joje atitinkamu prestižu pagrįstas funkcijas. Masinėje visuomenėje žmonės nėra jungiami nei pastovaus susigyvenimo su savo vietove, nei visiems bendrų praeities tradicijų, nei kurio kito artimumo. Jie dažnai pripuolamai apsigyvena tarp jiems nežinomų žmonių ir, ilgai toje vietoje gyvendami, nepasidaro jiems artimesni, nes jokie organiniai ryšiai tarp jų nesusidaro, ir į jokias bendruomenines funkcijas savo apylinkėje jie neįsijungia. Bet jie taip pat neturi nieko ypatinga, kas juos iš kitų masės išskirtų. Nei žmogus turi reikšmės kitiems, nei jie domisi aplink juos gyvenančiomis asmenybėmis. Jiems net nesvarbu, kokio asmeninio lygio yra jų kaimynai.

Panašių sumasėjimo pavyzdžių randame tiek Amerikos, tiek ir vakarų Europos didmiesčiuose. Tačiau nei Amerikos, nei kurio kito krašto visuomenė dar negali būti laikoma visiškai sumasėjusi. Sakoma, kad Amerika šiuo metu yra pusiaukelėje tarp tradicinės individualistinės ir masinės visuomenės. Panašioje padėtyje yra ir supramonėję vakarų Europos kraštai. Ir tas sumasėjimas didėja kartu su pramonės augimu. Kiekviena pramoninė visuomenė pamažu išsivysto į masinę visuomenę, nes masinė gamyba yra galima, tik pritaikant nuasmeninantį darbą ir išplėtojant nuasmenintą suvartojimą. Masiškai gaminami daiktai jau netaikomi atskirų vartotojų individualiam skoniui, o visiems, prisiderinant prie vidutinio vartotojo skonio ir jo pareikalavimų. Individualus skonis net ir apsirengime pasidarė neekonomiškas nei gamintojui, nei vartotojui. O masinė gamyba padaro visus joje dirbančius vienodomis gamybos kolektyvo dalimis, vienodais masės

vienetais, kurie maža kuo skiriasi kitas nuo kito, nežiūrint, kurioje darbovietėje jie bedirbtų, kuriame mieste jie begyventų ir tam tikrais atžvilgiais kuriam socialiniam sluogsniui jie bepriklausytų. Mašinos ir masinės gamybos priemonės, masinės viešosios nuomonės formavimo ir masinės pramoginės priemonės, tvarkomos sustandartintų sindikatinių agentūrų, per laikraščius, televiziją, radiją, reklamas ir propagandą sustandartina bei sulygina žmonių mąstymo būdą, jų skonį, norus, geidimus ir ambicijas, pamažu juose sunaikindamos tai, kas jų kiekvienam individualu. Tuo būdu, masinių gyvenimo reiškinių ir masinės įtakos skleidimo priemonių veikiami, žmonės pamažu nebetenka savo individualybės ir priima viską palankiai, kas jiems per tas priemones patiekiama. Visuomenės sumasėjimo laipsnį galime spręsti iš televizijos, radio ir populiarių leidinių turinio, kurį jie priima be kritikos ir neprotestuodami. Televizijos bendrovės tikina, kad šiuo metu apie 75 nuošimčius visų jos žiūrovų yra patenkinti jos programomis su visokia reklama ir kitais nevertingais dalykais. Ir jei dar pavartysime Amerikoje labiausia paplitusių ištaigingai leidžiamų žurnalų puslapius su reklamų ir mažai vertingų informacijų mišiniu, tai gausime jau gerokai sumasėjusios visuomenės vaizdą.

Žinoma, negalime kalbėti apie visišką visuomenės sumasėjimą, nes tai reikštų visišką jos nužmoginimą ir nuindividualinimą, ko laisvame gyvenime negali nė būti. Net ir didžiausias socialinis spaudimas negali žmogaus prigimtyje visiškai sunaikinti jo veržimosi savarankiškai apsispręsti ir savarankiškai veikti. Tai gali pasiekti tik labai žiauri totalistinė diktatūra.

Masė nereiškia darbininkų klasės, o visų socialinių klasių vidutinį žmogų, netekusį individualaus veiklumo, kuriuo jis stengtųsi veikti visuomenę. Taigi, masė yra vidutinių žmonių dauguma, neturinti savo aiškaus veido. Tai yra kiekybinė sąvoka. Bet ta kiekybė, anot Ortegos y Gasseto, išvirsta į kokybinį lėmimą, pasidaro socialine kokybe, kai ji savo gyvenimo būdo vienodumu pradeda vyrauti. Tokiam masės vyravimui nenusilenkia stipresnieji individai, kurie iš jos išsiskiria kuriais nors visuomeninio pobūdžio užsimojimais ir kūrybiškumu. Bet masė jų nevertina.

« Kiekvienas, kuris nėra kaip visi, rizikuoja būti pašalintas »[146]. Masinėje visuomenėje vyraująs uniformiškumas nepakenčia individualumo ir nepalieka vietos pasireikšti asmenybei. Žmogaus kilnumas, asmenybė — masinėje visuomenėje yra pasenusios sąvokos, reiškiančios atsilikimą. Masės vyravimas sugriauna individo ir visuomenės pusiausvyrą visuomenės naudai. Roepke masinę visuomenę laiko tokia[147], kurioje individas netenka savo bruožų, sielos, vidinės vertės ir asmenybės ir kuri susideda iš nuasmenintų individų, tuo būdu sunaikinant pagrindines sąlygas sveikam socialiniam gyvenimui. Organinės bendruomenės yra suardomos universalaus ir neasmeniško kolektyvo naudai. Socialinis, vidiniai pagrįstas visuomenės suaugimas užleidžia vietą interesu pagrįstoms organizacijoms. Individualumas susiaurinamas iki paprasto normalumo. Individualią iniciatyvą ir atsakingumą pakeičia kolektyvus planavimas. Visas gyvenimas pasidaro uniforminiu, standartiniu masės gyvenimu. Skelbimai ir propaganda užpildo intelektinio ir etinio sumasėjimo sukurtą tuštumą[148].

Masinėje visuomenėje masiškai gaminamos ir masiškai paskleidžiamos ne tik prekės, bet ir nuomonės, pažiūros ir išsilavinimas. Klasinėje visuomenėje viešosios nuomonės formavime dalyvauja dvi pusės : institucijos (laikraščiai, atitinkamais klausimais suinteresuotos įstaigos ir organizacijos) ir visuomenė, kurią atstovauja iškilesni individai bei asmenybės. Kiekvienu klausimu klasinė visuomenė sudaro sąlygas ir atskiram individui pasisakyti savo nuomonę. Tuo požiūriu skirtumą tarp klasinės ir masinės visuomenės Millsas išveda[149] tą, kad klasinėje visuomenėje individas pareiškia tiek pat nuomonių, kiek jų jis ir gauna iš institucijų. Masinėje visuomenėje jis tik gauna nuomones, o pats nieko nepareiškia ir prie viešosios nuomonės formavino neprisideda. Atskiri individai ją gauna iš institucijų ir « suvartoja » lygiai, kaip jie perka ir suvartoja kitokias prekes, nieko dėl jų gamintojui nepareikšdami. Masinės visuomenės kon-

---

[146] J. Ortega y Gasset, *The Revolt of Masses*, 19 psl.
[147] Wilhelm Röpke, *A Human Economy*, Chicaga, 1960, 53 psl.
[148] Ten pat, 55-56 psl.
[149] Wright Mills, *The Power Elite*, New Yorkas, 1957, 303 psl.

strukcija su gamyba ir su prekių bei nuomonių paskleidimo priemonėmis jam ir nesudaro sąlygų su savo nuomone kur įsiterpti. Spauda, radio, reklama, politinės partijos ir visa socialinė organizacija ir kitokie masinių nuomonių gamybos centrai nenumato ir neleidžia abipusiško jų svarstymo ir nesikreipia į atskirus individus, o kreipiasi į bevardę masę, kaip nuomonių sunaudotoją. Visi žmonės yra atitinkamų institucijų bei interesų veikiami įvairiomis masinio veikimo priemonėmis (*mass media*), per kurias jie, kaip matėme, gauna galutinai pagamintas nuomones, kurių jam jau nėra reikalo svarstyti ar su kitais dalintis, nes visi tas pačias nuomones gauna ir tiek pat žino. Per tas masinio veikimo priemones visa žmonių masė yra vienodai informuojama, vienodai įtaigojant kiekvieną, kas jis yra, ko jis nori, kaip įvairiais atvejais išsiversti ir kaip jaustis [150].

Masinė visuomenė, būdama nepalanki stipresnių individų išsiskyrimui bei stiprių asmenybių iškilimui, nesidomi ir didžiosiomis vertybėmis. Net ir savo pasaulėžiūros bei savo vertybių sistemos turėjimas neretai interpretuojamas kaip nedemokratiškas noras išsiskirti. Masinė gamyba ir masinė propaganda taiko į žemesnįjį malonumų vidutiniškumą — į juslinius reikalavimus bei malonumus, kaip maistą, gėrimą, seksualumą ir malonumus, kilusius iš elementariausių emocijų (kovojimo, smalsumo, godumo). Tokiai visuomenei yra būdingas minties lėkštumas, uniformiškumas, vidutiniškumas, savo nuomonės neturėjimas ir pusiau išauklėtų žmonių vyravimas. Visa tai pasidaro gyvenimo norma ir uždusina viską, kas laikoma aukštesniais bei gilesniais dalykais, apie kuriuos kalbėti jau atrodo naivu. Humanistinio auklėjimo masinis žmogus nekenčia ir jo netoleruoja. Masinė visuomenė susikuria jos nusiteikimus atitinkančią auklėjimo sistemą, pagristą daugiau utilitarizmo, technicizmo ir materializmo principais. Auklėjimo sulyginimas nesiekia aukštyn, o greičiau, norėdamas visiems įtikti, pasitenkina žemesniu lygiu : geriau mažiau, bet visiems prieinama ir lengviau. Kiekvienas sulyginimo procesas, kaip Marcelis rašo [151], turi leistis žemyn, ir negali būti tokio dalyko, kaip sulyginimas aukštyn. Ir tuo būdu auklėjimo

---

[150] Ten pat, 319 psl.

[151] G. MARCEL, *Man Against Mass Society*, 268 psl.

keliu vyksta intelektinio ir moralinio nuasmeninimo procesas. Taip masinis auklėjimas, kaip jį nagrinėdamas apibūdina Millsas, daugeliu atžvilgių yra pasidaręs masinio įtaigojimo priemone, kurios pagalba nuo bendrojo intelektinio lavinimo nusileidžiama į profesinį, jau nesiekiantį vertybėmis formuoti žmogų, o tik ruošiantį techniškai dirbti sugebančius darbininkus, neturinčius platesnių interesų [152]. Tokio auklėjimo institucijos jau nebesirūpina vispusišku žmogaus ugdymu ir yra pasidarę profesinio ir socialinio pakėlimo elevatoriais visuose laipsniuose [153].

Dažnai masinės visuomenės pavyzdžiu yra nurodoma demokratinė sistema, suvienodinanti visų teises ir balsų vertę. Millsas čia nurodo esminį skirtumą tarp masinės visuomenės ir demokratizmo. Demokratijai nėra būtina išvirsti į masinių įtakų veikimą. Suprantama, kad masinėje visuomenėje ir demokratija pasidaro masiniu reiškiniu, kada, atstovaudami kuriuos nors interesus, partijų vadai masiniu būdu veikia minias, neleisdami joms savarankiškai mąstyti, sutrukdydami individualius apsisprendimus ir didindami tarpą tarp savęs ir minių. Tačiau demokratizmo esmė nėra aklas ir nekritiškas politinių vadų sekimas, o kiekvieno individo galėjimas sąmoningai pasirinkti viešojo gyvenimo tvarkymo principus iš pasireiškusių politinių srovių. O masinės visuomenės principas yra radikaliausiai įgyvendinamas ne demokratijoje, o vienos partijos totalizme, kuriam yra būdinga visas masinio veikimo priemones valdąs ir aukščiau visų visuomenės įtakų stovįs vadovavimas ir iš kitos pusės jam paklusni ir jokios savo nuomonės neturinti masė. Ir tas antidemokratinis totalizmas, kuris paprastai save vadina taip pat demokratija, yra bene brutaliausia masinės sistemos forma : kur tik jis įsigali, visada jis siekia jėga sunaikinti visa, kas tik nesiduoda paverčiamas į klusnią ir savo nuomonės neturinčią masę.

Berdiajevas šiuos laikus apibūdina kaip istorijos laikotarpį, kuriame vietoje iki šiol vyravusio individualizmo ir asmeninio sąmoningumo ateina kolektyvizmas su kolektyvia sąmone [154]. Ko-

---

[152] W. Mills, *The Power Elite*, 317-318 psl.

[153] Ten pat, 319 psl.

[154] N. Berdiajev, *The Fate of Man in the Modern World*, 71-77 psl.

lektyvo sąvoka yra skirtinga nuo masės sąvokos, ir organizuoti darbo ar kitokie kolektyvai dar gali visiškai nereikšti visuomenės sumasėjimo. Tačiau kolektyvizmas, supratant jį gyvenimo sukolektyvinimo prasme, paprastai yra kelias į visuomenės sumasėjimą. O šiais laikais vietoje individo ir individualios veiklos vis labiau įsigali ir auklėjime vis daugiau gauna vietos kolektyviniai principai: *prisitaikymas*, *prisiderinimas*, *sociališkai orientuotas laikymasis*, *priklausomumas*, *grupinis darbas*, *grupinis gyvenimas*, *grupinis ištikimumas*, *grupinė dinamika*, *grupinis mąstymas*, *grupinis kūrybingumas* ir panašiai. Tai liudija individualizmo žlugimą ir dvasinio kolektyvizmo įsigalėjimą.

Masės vidutiniškumo įgyvendinimą sunku laikyti labai vertinga pažangos apraiška. Kaip jau matėme, vidutiniškumu neinama pirmyn. Pažanga kyla ten, kur kuo nors prasikišama, kuo nors teigiamu kitus pralenkiant. Kur tokio prasikišimo nepasigendama ir kur jis nėra skatinamas, ten prigyja vidutiniškumas, nepasiilgstąs jokios kūrybos, nemėgstąs originalumo bei spontaniškumo, be kurių netenka laukti kurio nors veržlumo į kultūrinę pažangą.

Kritiškai pasisakant prieš visuomenės sumasėjimą ir nuindividualėjimą, tuo nenorima ginti praeityje daug kur pasireiškusio individualizmo. Didelis individualizmas yra egoistiškas, ir jam daroma daug pagrįstų priekaištų. Tačiau perėjimas nuo individualizmo į masinę visuomenę, kurioje nebelieka vietos pasireikšti individui, nėra ta išeitis, kurią būtų galima laikyti pažangos laimėjimu.

2. *Masinis žmogus.* — Pamažu persitransformuojant visuomenei iš klasinės į masinę, draugo joje gausėja ir to charakterio žmonės, kuriuos galima pavadinti masiniais žmonėmis. Iš masinės visuomenės analizės jau bus gerokai paaiškėjęs ir tas masinis žmogus. Masiniu yra laikomas bet kurio visuomenės sluogsnio ir bet kurios profesijos žmogus, kuris yra per daug prisitaikęs prie savo aplinkos žmonių masės, gyvena joje vyraujančiomis nuomonėmis ir nebeturi savo kritiško bei individualaus sprendimo įvairiais socialiniais, politiniais, kultūriniais ir kitų sričių svarbiais klausimais. Jis prisitaiko prie daugumos reikalavimų bei jos lygio ir yra nesąmoningai valdomas tų įtakų, kurios palenkia daugumos žmonių masę pasisavinti tokią ar kitokią vie-

šąją nuomonę, laikytis gyvenime tam tikros tvarkos, pirkti tam tikras prekes, pasekti to meto madomis. Jo asmeninis patyrimas susilieja su visų kitų patyrimu, jis pats susilieja su aplinka ir nekritiškai laikosi joje prigijusios rutinos.

Masinis žmogus yra masinio auklėjimo ir masinių įtakų padaras, skirtingas nuo tradicinio vakarų kultūros žmogaus idealo. Vakarų kultūros mąstyme viena iš svarbiųjų problemų yra individo, individualybės, asmenybės ir jos autonomijos apsaugojimas. Ten daugiausia buvo ieškoma idealios individo ir visuomenės santykių pusiausvyros, kurioje individo apsaugojimas nuo per didelės visuomenės bei jos institucijų įtakos buvo vienas jo egzistencijos klausimų. Ortega y Gassetas mano, kad ir pats žmogaus gyvenimas yra tik tiek tikras, kiek žmogus veikia ir mąsto individualiausia prasme, ir kad iš jo gyvenimo iškrenta kiekviena valanda, kurios jis savarankiškai nepergyvena[155]. Ta prasme masinis gyvenimas, nesudarydamas sąlygų išsiskleisti žmogaus individualybei, nukrypsta nuo vakarų kultūros žmogaus išsivystymo idealo.

Masinis auklėjimas sulygina visus vaikystėje, nepažadina augančiame žmoguje intelektinio, kultūrinio ar politinio intereso, neskatina jo asmenybės augimo, kūrybiškumo ar kurių nors dvasinių polėkių, kuriais jis galėtų iškilti ar iš kitų išsiskirti. Masinės visuomenės mokykla, persiorientuodama nuo bendrojo lavinimo į profesinį, nutolsta nuo vertybių bei principų skiepijimo, nuo asmenybės ar charakterio ugdymo ir koncentruojasi į darbininko paruošimą sudėtingesniems ir geriau atlyginamiems darbams. Operuodama prisitaikymo ideologija, ji skatina laimingo gyvenimo būdo pasisavinimą ir išmokimą gyventi masėje. Šeimos įtakoms menkėjant, vaikas yra aplinkos auklėjamas būti masės žmogumi. O milžiniškas į visą žmogaus gyvenimą įsiskverbusios reklamos spaudimas nesudaro sąlygų arba tiesiog neleidžia jaunam žmogui savarankiškai išsivystyti. Nuolat bekintančio miesto gyvenimo įvykių gausybė ir jų įvairumas taip perkrauna žmogaus psichiką, kad tiesiog pralenkia žmogaus intelekto pajėgumą visa tai savarankiškai įvertinti bei integruoti į savo individualaus *aš* mąstymą.

---

[155] J. Ortega y Gasset, *Man and Crisis*, 93-94 psl.

Kai kalbama apie masės įsigalėjimo blogybes, visada pabrėžiama, kad masinis žmogus, kaip masės dalis, yra skirtingas nuo to, kuo jis normaliai turėtų būti, jei jis būtų augęs sveikose sąlygose. Būdamas gi masės apsuptas ir jos įtakų nuolat veikiamas, jis praranda sąmonę būti sau žmogumi ir įgyja linkimą būti *kaip visi* — kaip dauguma. R. Guardini sako, kad masės žmogus nebeturi veržlumo į nepriklausomumą ir originalumą, savo gyvenimą tvarkydamas. Jis nesiekia sukurti sau aplinkos net ir savo namuose, kuri priklausytų tik jam pačiam ir kurioje atsispindėtų jis pats. Jis yra daugiau ar mažiau įsitikinęs, kad toks jo konformiškumas yra protingas ir teisus. Jis neturi noro gyventi pagal principus, kurie būtų išskirtinai jo paties. Nei viršinės veiklos ir nei vidinių apsisprendimų laisvė jam neatrodo išskirtinai vertinga, nes jis nėra jos nė patyręs [156]. Todėl jis yra abejingas dvasinėms vertybėms ir su pašaipa kalba apie aukštesnę kultūrą ar gerą skonį. Visa tai jam atrodo snobizmas, prietarai, feodalinės santvarkos liekana.

Masės žmogui susiaurėja ribos tarp dvasiškai vertingų ir nevertingų dalykų, kurie jam, kaip žmogui, būtų siektini ar neleistini. Jam nublanksta idealai, dėl kurių kovotų, ir niekšybės, prieš kurias išsimokėtų kovoti. Jis abejingas nebetiki į didelius dalykus, kaip žmogaus kilnumą, meno vertingumą, socialinį teisingumą. Jis individualiai giliau nepergyvena kultūros dalykų, ir visą jo kultūrinį sluoksnį sudaro tai, ką jis daugiau pasyviai gauna iš aplinkos. Jo kultūringumas primena mašinos kultūringumą. Masinis gyvenimas taip viską prie žmogaus priartina, kad atpalaiduoja jo sąžinę nuo daugelio konfliktų, ir jam nebėra reikalo kuo nors daug rūpintis. Jis dažnai net nežino, ko jam dar reikia.

Masė žmogų sustandartina ir jame išvysto nusiteikimą prisitaikyti ir nepasireikšti kuriais nors asmeniškais linkimais tiek darbe, tiek savo namų aplinkoje, tiek laisvalaikį kur leidžiant. Tas prisitaikymo nusiteikimas sumažina jo norą ir jam reikalą būti sau žmogumi. Tas linkimas prisitaikyti daro jį paviršutinišku, nesavarankiškai mąstančiu, vidutiniu. Aplinkos «dvasinė infekcija neleidžia jam nei savaip galvoti, nei ką rimta skai-

---

[156] Romano Guardini, *The End of Modern World*, New Yorkas, 1956, 78-79 psl.

tyti »[157]. Masiniam žmogui, anot Millio, charakterio idealas yra būti be jokio ryškaus charakterio[158]. Prisitaikydamas prie daugumos ir vengdamas kuo nors iš jos griežtai išsiskirti, jis pamažu darosi vis į tą daugumą panašesnis, kol pagaliau pasidaro niekuo nebesiskiriančia jos dalele. Tas prisitaikymas iš jo reikalauja neturėti nei išsiskiriančio meniško skonio, nei kurių nors ryškių siekimų. Priimdamas jos standartinius socialinio gyvenimo būdus, jis netenka savo individualių bruožų, savo vidinės vertybės, savo asmenybės ir savo identiškumo.

D. Riesmanas, pats būdamas liberalaus nusiteikimo ir labai atsargus savo teigimuose, į sumasėjimą linkusius žmones vadina į kitus besiorientuojančiais individais[159], kurie šiais laikais labai gausėja Amerikos miestuose, ypač vadinamų baltamarškinių tarpe. Besiorientuodamas į daugumą, masinis žmogus pateisina daugumos laikymusi bet kuriuos savo socialinius trūkumus ir moralinį nejautrumą.

Masiniame amžiuje idealus žmogus yra nebe ana tradicinėje sampratoje kultivuota ir dvasinėmis vertybėmis formuota asmenybė, o žmogus, kuris parodo daugiausia « dinamiško prisiderinamumo ». Šių laikų žmogus vietoje abstrakčių principų savo elgesio norma pasirenka konkretų daugumos žmonių laikymąsi, tuo atžvilgiu sutapdamas su dauguma. Tačiau jis su ta dauguma organiškai nesuauga, pasilikdamas joje svetimas. Modernus žmogus, gyvendamas žmonių masėje ir paviršutiniškai susiliedamas su ja ir niekuo iš jos neišsiskirdamas, dažnai jaučia tragišką artimo žmogaus trūkumą. Sutikdamas jį apsupančius žmones ne kaip vertingus ir įdomius asmenis, o kaip bevardės masės smulkiausius vienetus, masinis žmogus jaučiasi labai vienišas, izoliuotas, sociališkai neprigijęs ir apleistas. D. Mackdonaldas tą padėtį išaiškina[160] tuo, kad, gyvendamas masėje, žmogus nebetenka identiškumo ir kokybės, nebeturi santykių su kitais žmonėmis

---

[157] W. Röpke, *A Human Economy*, 56 psl.

[158] J. S. Mill, *On Liberty*, 70 psl.

[159] David Riesman, *The Lonely Crowd*, New Yorkas, 1953.

[160] M. V. C. Jeffreys, *Personal Values in the Modern World*, Baltimorė, 1962, 74 psl.

nei kaip su individais, nei kaip su bendruomenės nariais. Masiniai žmonės iš viso neturi santykių vieni su kitais kaip žmonės, o daugiausia tik kaip pripuolamo masinio susitelkimo dalyviai: kurio nors sporto žiūrovai, kurios nors krautuvės pirkėjai, vienos įmonės ar įstaigos darbininkai, vienos unijos nariai, vienos partijos sekėjai. Masinis žmogus yra vienišas atomas, uniformiškai vienodas su tūkstančiais ir milijonais kitų, kurie sudaro Riesmano apibūdintą vienišą minią. Roepke mano, kad tas vienišumas, atskirumas ir izoliacija yra masinio gyvenimo dalia [161]. Sumasėjimas sunaikina tradicinių vertybių sistemą ir sudaro intelektinę ir moralinę tuštumą, kurią užpildo televizijos ir radio programų kratinys, masinė spauda, sporto įvykių sekimas, kurie užima ir kartais patenkina masinių žmonių susidomėjimą, bet nepadaro jų tarp savęs artimesnių.

Masinį žmogų apsupanti masė ir kiekviename žingsnyje jam užimti siūlomos priemonės yra padariusios jam tokią įtaką, kad, nežiūrint jo dažnai jaučiamo vienišumo bei izoliacijos, jam jau nebekyla žmogiškojo kilnumo, asmenybės, jos originalumo bei kūrybingumo pasiilgimas. Tie dalykai jam nebeatrodo vertingi, kaip iš tolimesnės praeities užsilikusi aristokratiškumo liekana, ir jam jau svetima mintis, kad «būti žmogumi tai yra tapti žmogumi» [162]. Būti žmogumi reiškia siekti to, kuo žmogus kyla, kuo jis dvasiškai progresuoja. O žmogus, netekdamas savo individualybės, kaip jau senai pastebėjo Millis, liaujasi ir progresavęs [163]. Jis ir apie žmogaus vertingumą sprendė pagal tai, kiek yra išvystyta jo individualybė [164]. Pripažįstant žmogaus individualybei nelygstamą vertę, negalima teigiamai vertinti visų tų įtakų ir tos rūšies pažangos, kuri turi tendencijų žmogų nuasmeninti ir nuindividualinti, nors ta pažanga ir praturtintų žmogaus gyvenimą materialinėmis gėrybėmis, techniškais įrengimais ir susisiekimo patogumais.

3. *Masinė kultūra.* — Kada praeityje bet kurio krašto visuomenė kultūriškai socialiniu atžvilgiu skyrėsi į šviesuomenę ir

---

[161] W. Röpke, *A Human Economy*, 71 psl.
[162] Karl Jaspers, *Way to Wisdom*, New Haven, 1960, 73 psl.
[163] J. S. Mill, *On Liberty*, 71 psl.
[164] Ten pat, 63-64 psl.

liaudį, tada ir kultūra buvo dviejų rūšių: aukštoji, pagrįsta naujausiais mokslo bei kūrybos laimėjimais, ir liaudies kultūra, besireiškianti jos gyvenimo būdu ir liaudine kūryba. Abi tos kultūros vystėsi atskirai tuose skirtinguose visuomenės sluoksniuose, ir jos buvo skirtingai išreikštos dailėje, literatūroje, architektūroje ir muzikoje.

Naujųjų laikų politinės sąlygos įgalino ir vidutinį žmogų šviestis, kilti kultūriniu atžvilgiu ir artėti prie aukštosios kultūros. Tačiau tas galimumas buvo sutrukdytas sociališkai ekonominės sistemos, sudariusios sąlygas iškilti masinei kultūrai. Ir aukštąją ir liaudies kultūrą pradėjo nustelbti masiškai gaminami ir masiškai platinami kultūriniu atžvilgiu menkaverčiai dalykai, kuriuos gaminant siekiama nebe kūrybos, bet tik pelno ir įtakos masėse. Kultūriniams dalykams turint didelį prestižą ir didėjant jų pareikalavimui, kultūros sritis pasirodė galinti būti pelningai panaudota prekyboje, o pažengusi technika sudarė sąlygas pigių, masėms skirtų knygų, žurnalų, paveikslų ir muzikos instrumentų gamybai, kurią vėliau papildė ir greitai pralenkė radio, filmų ir televizijos masinis vartojimas. Tų pigių ir prasmės atžvilgiu nupigintų dalykų masės radikaliai pakeitė aukštosios kultūros bei dailiosios kūrybos padėtį. Kultūriškai labai vertingi dalykai buvo nustelbti daugybės sustandartintų ir visiems vienodai taikomų spausdinių, programų ir visas kūrybos sritis apimančių neaukšto lygio ir jokio originalumo neturinčių gaminių, skirtų visokio išsilavinimo ir visokių interesų žmonėms. Iš tų gaminių ir jų daromos įtakos susiformavo bespalvis ir kūrybai nepalankus mišinys, gavęs masinės kultūros vardą.

Ta masinė kultūra yra iš esmės skirtinga nuo aukštosios ir nuo liaudies kultūros. Jei aukštoji kultūra yra tradiciškai išauklėto elito kultūra, kuri siekė ją sudarančių sričių pažangos bei tobulumo, ir jei liaudies kultūra yra kilusi iš paprastų žmonių gyvenimo, darbų ir liaudinio kūrybingumo ir yra natūrali žmonių pergyvenimų išraiška, pati save formuojanti ir aukštosios kultūros nepažeminanti, tai masinė kultūra yra nepagrįsta kūrybingumu, o sufabrikuota samdytų technikų ir sociališkai valdančių jėgų yra iš viršaus primesta masėms kaip pelno šaltinis arba jėgos įrankis.

Liaudies menas yra pačių žmonių nuoširdi kūryba, turinti savo vertę ir atsiribojusi nuo aukštosios kultūros formalybių.

Masinė kultūra sulaužo tą atsiribojimą, integruodama masėms skirtus ir kultūriniu atžvilgiu nevertingus gaminius į technikų sudarkytą bei pažemintą aukštąją kultūrą. Jos pagrindą sudaro suprastinti, pažeminti bei sudarkyti aukštosios kultūros dalykai, juos pritaikant kuo plačiausiems sluoksniams tikslu gauti iš jų pelno. Pasinaudodama aukštosios kultūros prestižu ir kūrybine pažanga, masinė kultūra, anot Mackdonaldo[165], pasidarė jos parazitu. Ji panaudojo aukštosios kultūros kūrybos laimėjimus ir jos principus jau ne meniškoms vertybėms kurti, o kieno nors verslo interesui. Tai esanti aukštosios kultūros piktybinis navikas. Ji nėra iš pažangumo kylanti kūryba, o tik masei skirta ir masiškai gaminama prekė. Liaudis nėra jos kūrėjas, o tik vartotojas, pirkėjas. Jei aukštoji ir liaudies kultūrinė kūryba priimama su aktyviu susidomėjimu, jos ieškoma, ja žavimasi, tai masinės kultūros auditorija yra pasyvūs vartotojai, ir jų pasirinkimas apribotas tik pirkimu ar nepirkimu. Jei dailiajame mene menininkas, pavyzdžiui, rašytojas, savo individualia vizija sudaro ryšį su jo kūrybą skaitančiais individais, tai masinės literatūros rašytojas yra neasmeniškas gamintojas neasmeniškų reikmenų masei.

Būdami pagrįsti kapitalo interesu, masinės kultūros gaminiai — filmos, žurnalai, televizijos programos — siekia turėti ko daugiausia vartotojų, tai yra, ko daugiausia pajamų. Tuo tikslu siekiama išvengti visko, kas kam nors nepatiktų. Dėl to juose vengiama paliesti bet kokias problemas, kurių vienoks ar kitoks sprendimas gali kuriai nors srovei nepatikti; vengiama pasirodyti su kuriomis nors vertybėmis, kurioms bent dalis žmonių gali būti priešinga; vengiama aukštesnio lygio, nes tai neatitiktų masės lygio. Tuo būdu masinės kultūros gaminiai išeina lėkšti, paviršutiniški, be gilesnio turinio, be idėjų ir kartu be meniškos, mokslinės ar ugdomosios vertės[165].

Tiesa, masinių, supramonintų kultūrinių gaminių tiekėjai nėra tiesioginiai suinteresuoti sumenkinti visuomenės skonį, lygiai

---

[165] D. Macdonald, *A Theory of Mass Culture*, išspausd. B. Rosenbergo ir D. M. Whito red. *Mass Culture*, Glenco, 1957, 59 psl.

jie nėra tiesioginiai suinteresuoti ir gerinti jos meninį skonį. Nemaža tokių masinės pramonės gaminių yra pagaminti gana dailiai, prisitaikant prie savo laiko madingo skonio. Bet, siekdami pelno, jie turi taikytis prie daugumos, tai yra prie vidutiniškumo. Masinės kultūros gaminių vidutiniškumas kelia aukštyn tuos, kurie yra žemiau vidutiniškumo. Tačiau, prisimenant, kad kultūrinis kūrybiškumas turi atitikti ne vidutiniškumą, o didžiausią pažangumą, tai bet kuris taikymasis prie vidutiniškumo ignoruoja reikalą siekti aukštesnio kūrybinio tobulumo. O tai verčia kūrybines asmenybes arba derintis prie vidutiniškumo, arba netekti atramos kūrybai. Taip masinė kultūra užkerta kelią tikrajai kūrybai ir visuomenę matina fabrikiniais meno pakaitalais.

Masinės kultūros lygyje nerodoma respekto aukštajai kultūrai, ir ji čia traktuojama su tam tikra arogancija. Prisitaikant prie masių, abejingai ir net neigiamai atsiliepiama apie estetines vertybes ir dvasinius principus. Vidutiniškumui pateisinti bei masės lygyje išsilaikyti ir masėms sulaikyti nuo susidomėjimo kultūriškai vertingais dalykais masinės kultūros gamybos sluoksniuose laikomasi tendencijos banalinti ir, kur galima, neryškiai kompromituoti aukštosios kultūros kūrybą ir kultūriniu atžvilgiu prasikišančius asmenis. Populiariuose, masėms skirtuose, žurnaluose su pašaipa kalbama apie aukštesnę kultūrą ar estetinį skonį, rašant tuos žodžius kabutėse. Viskas, kas neina su masine kultūra, laikoma konservatizmu, prilyginama snobizmui. Tokių įtakų veikiamas, masinis žmogus viską atmeta, ko jis nesupranta. Jis nesistengia pakilti ir suprasti rimtos kūrybos ir joje svarstomų klausimų, ir reikalauja, kad rašytojas nusileistų iki jo lygio. Tą padėtį apibūdindamas, Ortega y Gassetas sako, kad masė sutrypia viską, kas yra skirtinga, kas yra iškiliausia, individualu, kvalifikuota, atrinkta. Dėl to kiekvienas, kuris nėra kaip visi ir kuris nemąsto, kaip visi mąsto, rizikuoja būti pašalintas [166]. Tuo atžvilgiu masinė kultūra yra dinamiška — griaunanti senuosius klasių, tradicijų ir skonių skirtumus, sulyginanti visus kultūrinius laipsnius ir naikinanti visas dvasines vertybes, nes vertybių kultivavimas prileidžia išsiskyrimą iš masės. Anot Mackdonaldo,

---

[166] J. Ortega y Gasset, *The Revolt of Masses*, 19 psl.

ji yra labai demokratiška, nes ji absoliučiai nieko neišskiria ir visus sulygina [167].

Masinė kultūra, būdama pagrįsta ne jautriais kūrybiniais principais, o brutaliai kovojančiu verslo interesu, sunaikina ne tik aukštąją, bet ir liaudies kultūrą. Liaudies kūryba negali išsilaikyti prieš moderniausios technikos priemones ir masiškai skleidžiamus jos gaminius, turi nusileisti masinei kultūrai ir į ją įsilieti. Panašiai ir aukštosios kultūros kūryba neatsilaiko prieš masinę kultūrą, ypač kur jau nėra kultūrinio elito. Menininkas neturi kur dėti aukšto meninio lygio kūrinių ir yra priverstas nebekurti meno vertybių, o gaminti bevardžiam naudotojui ir derintis prie jo skonio.

Masinės kultūros laikų auklėjimas jau nėra žmogaus kultūrinimo procesas, o daugiau priemonė įsivyrauti masėse. Bendrąjį kultūrinį bei intelektinį lavinimą masinėje kultūroje pakeičia profesinis, jau nesiekiąs vertybėmis formuoti augantį žmogų, o tik ruošiąs gerai techniškai (skaityti, dirbti) sugebančius darbininkus, neturinčius platesnių interesų.

Pagrindinė masinės kultūros įtaka yra žmogaus nuasmeninimas. Daugybės sustandartintų dalykų veikiamas, atskiras žmogus vis rečiau beturi savo paties pagrįstą nuomonę, o pasyviai priima atitinkamų centrų skleidžiamas nuomones, idėjas ir prietarus. Jo nusistatymai vis daugiau pareina nuo to, ką radio sako ir ką laikraščiai rašo. Toms iš šalies ateinančioms įtakoms suprasti pakanka tik prisiminti, kokią įtaką filmos ir populiari literatūra yra padariusios meilės ir vedybų sampratai.

Arendt, aiškindama ryšį tarp masinės kultūros ir masinės visuomenės tendencijų, randa [168], kad anksčiau žmonės siekė kultūros; o masinė visuomenė siekia ne kultūros, o pramogų, kurių jai parūpina pramoginių dalykų pramonė ir kuriuos ji suvartoja, kaip ir kitus dalykus bei prekes. Joadas mano [169], kad dėl masinės kultūros lygio žemumo kalta yra labai išplitusi

---

[167] D. Macdonald, *A Theory of Mass Culture*, 62 psl.
[168] H. Arendt, *Between Past and Future*, 205-206 psl.
[169] C. E. M. Joad, *Decadence*, 280-281, psl.

pramoginių dalykų pramonė. Maitindama žmogaus pramogų ieškojimą menkaverčiais dalykais, ji sudarko viską, kas yra gera, iškilesnio, dailu. Tuo būdu yra menkinami žmonių skonis ir žinojimo interesas. Ir tai daroma ne skonį iškraipant, o jį maitinant trivialumais ir kvailybėmis.

Pagrindiniai šių laikų masinės kultūros kanalai yra filmas, radio, televizija, vadinamieji magazinai, komikai, populiarūs romanai ir kita. Tai yra masinės priemonės gauti pajamoms, žmonėms laikyti savo įtakoje ir jiems linksminti. Jos techniškai yra gerai paruoštos ir gerai aptarnaujamos, tačiau be jokių prasmingesnių vertybių, standartinančios žmonių mąstymą, jų jausmus bei siekimus, nepalankiai veikdamos žmogaus individualumą ir jo kūrybingumą.

Vertinant tas masinio veikimo priemones, paprastai prisimenama, kad, jei jos būtų kitaip organizuotos ir tik pozityviai naudojamos, jos galėtų būti svarbiomis auklėjimo priemonėmis. Dabar gi jos daugiausia patarnauja tik žmogaus išsiblaškymui, bet kartu sumažina bei iškraipo jam galimumus suprasti save, gyvenimą ir pasaulį, maitindamos jį žiaurumais ir kvailybėmis. Jos, pasak Millso, yra vienas svarbiųjų faktorių, dėl kurių Amerikos visuomenė iš organinės darosi masinė [170].

Kalbamos masinės kultūros skleidimo priemonės yra labiausia paplitusios Amerikoje. Bet drauge su ekonominiu pagerėjimu pasaulyje visur plinta masinės pramogos, masiškai gaminami ir masių skoniui pataikaują magazinai, savo verte pigios knygos ir įvairios kitos pramoginės priemonės, nešdamos jų dvasinę diktatūrą, sulygindamos visų socialinių ir kultūrinių lygių visuomenę ir palenkdamos į savo įtaką ir valdžią, ir demokratiją. A. Huxlis mano, kad, betenkindamos žmogaus begalinį linkimą išsiblaškyti, tos jam siūlomos be rimtesnio turinio televizijos, radio, filmų ir kitokios programos kartu su to pat lygio spausdiniais yra jau toli pralenkę romėnų žaislų ir gladiatorių programas.

Žmonėms vis labiau susitelkiant į miestus ir nutolstant nuo liaudies kultūros, jos vietą, kaip jau matėme, užpildo masinė kultūra, pagrįsta komerciškai gaminamais meno ir literatūros

---

[170] W. Mills, *The Power Elite*, 315 psl.

dalykais, su kuriais nei aukšto lygio menas bei literatūra, nei liaudies kūryba nepajėgia varžytis. Masinė kultūra sunaikina individualų kūrėją. Jei menininkas ir bando imtis darbo masinėje kūryboje, tai jo kūrybingumas čia būna labai apribojamas. Masiniame versle ir labai specializuotame darbo pasidalinime atskiram menininkui, muzikui ar rašytojui tenka tik labai siaura kitų suplanuoto gamybos proceso dalis, kur jis tarp kitų lieka anonimiškas ir neturi progos panaudoti viso savo sugebėjimo. Dėlto tokie kolektyviai daromi gaminiai nėra meniškai vertingi, nes jie nėra originalūs, nevieningi ir blogos kokybės.

Jei tikrasis menas duoda gyvenimui formą ir turinį, padeda giliau suprasti savo ir kitų gyvenimą, išreiškia savo laiko dvasią, atitraukia nuo kasdienybės ir patenkina mūsų siekimus, kurių nepatenkina kasdienis gyvenimas, tai masinės kultūros gamyba žmogų užima tik paviršutiniškai, neskatindama jame jokių gilesnių išgyvenimų ir net nepalikdama vietos individualiam smegenų darbui. Aiškiausias tokios gamybos pavyzdys yra komikai, kuriuos dėl jų estetinio nevertingumo smerkia beveik visi auklėtojai, bet kuriuos dėl jų pelningumo gina pramonininkai, išleisdami jų gamybai ir vėl su kaupu atgaudami milžiniškas sumas.

Masinės kultūros padaras yra ir masiškai gaminami žurnalai (*magazinai*), kurie, prisitaikydami prie skaitytojo nuotaikų, išspausdina visų sričių straipsnių ir literatūros mišinį, pritaikytą masės lygiui ir jos psichologijai. Tų visiems skirtų masinių žurnalų išplitimas yra vertinamas neigiamai dėl to, kad jie nukonkuruoja rimtų knygų bei žurnalų pareikalavimą ir skaitymą. Kur tik išplinta tokie masiniai žurnalai, ten net ir kultūriniu atžvilgiu pirmauja kraštai, pavyzdžiui, Anglija, pradeda atsilikti rimtų dalykų skaitymu. Juose įvairiais klausimais spausdinami straipsniai, kuriais siekiama patenkinti įvairaus lygio masinį skaitytoją, orientuojantis į vidutinio žmogaus supratimą. Klausimų svarstymai bei informacijos patiekiami taip, kad jie skaitytoją galutinai patenkina ir nebekelia jam jokių tolimesnių klausimų ar susidomėjimo, nes iš vieno straipsnio jis viską paviršutiniškai sužino ir viską supranta. Bet jis vis tiek neišskiria, kur ten yra teisingos informacijos ir rimtas klausimų svarstymas, kur išpūsta sensacija ir kur gerai užmaskuota reklama ar propaganda. Taip žmogus įpranta visais klausimais ieškoti greito ir trumpo atsakymo arba

pusiau atsakymo ir vėliau nebeskaito rimtų dalykų, savo smalsumą patenkindamas vien laikraščiais.

Tuo pačiu principu yra gaminamos ir filmos, kurių brangi gamyba verčia išvengti visko, kas kam nors nepatiktų ar kuriuo nors būdu paliestų kapitalo interesus. Jos gaminamos masiniam pramoginiam vartojimui ir taikosi prie masės nuotaikų bei reikalavimų, tenkindamos elementariusių dalykų (kovos, nusikaltimų, seksualumo, šnipinėjimo) smalsumą ir vengdamos gilesnių problemų.

Didžiausią šių laikų amerikiečio laisvalaikio dalį yra užkariavusi televizja. Millsas ją vadina ne tik neauklėjančia, bet tiesiog piktybine jėga [171]. Neturėdama vertingesnių bei aukštesnių tikslų, kaip tik pelną, ir siekdama turėti savo reklamai ko plačiausias minias, televizija stengiasi visiems įtikti ir savo programose duoda viską, kuo tik galėtų patraukti klausytojų dėmesį. Ji duoda viską, kas tik gali patraukti mases ir kas kiekvieną įjungtų į jos programas sekančiųjų masę. Todėl viskas, kas jos programose yra gera ir vertinga, paskęsta menkaverčių dalykų ir neskanios reklamos mišinyje. Meniškumą pakeičia technika. Menišką baletą pakeitė techniškai labai gerai paruoštas, bet be jokio skonio ir vulgarių beveik mechaniškai atliekamų judesių mišinys. Ji labai pagreitina autonominio žmogaus pavertimą masės žmogumi. Jai prikišama daug. Užpildydama didžiąją savo programos dalį banaliais ir pasikartojančiais dalykais, ji užima savo stebėtojų laisvą laiką, ne ką vertinga jiems teduodama, o tik sutrukdydama šeimos narių pokalbius bei nuomonių pasikeitimus. Ji atima iš žmonių galimumą šeimose kalbėtis, nes « visą reikalingą kalbėjimą atlieka mašina ». Dėl jos išnykstančios intymios kalbos. Net ir įsimylėjusių ar jaunavedžių poros gamtoje su aparatais jau nebesikalba, o klauso ano trečiojo, kalbančio iš aparato. Žodžiai pasidaro nebe tai, kas kalbama, o tik tai, kas girdima. Palikdama savo žiūrovus visą laiką pasyviais, ji daro juos vis mažiau kritiškais ir įpratina juos gėrėtis gražia forma pertiekiamais reklamos dalykais. Ji atitraukia vaikų dėmesį nuo mokymosi, atpratina juos nuo skaitymo ir sutrumpina jų pamokų ruošimą ir miegą. Prisitaikydama prie daugumos lygio, ji yra nusileidusi iki menko skonio ir

---

[171] Ten pat, 314 psl.

labai daug padariusi, viešai demonstruodama tai, kas natūraliai yra intymu ir individualu.

Iš visų masinės kultūros apraiškų labiausia yra įsitvirtinę ir drąsiausiai veržiasi į žmogaus gyvenimą tai komerciniai skelbimai bei reklamos. « Masinės kultūros karalystėje reklama yra ministeris pirmininkas », sako *Masinės kultūros* veikalo redaktoriai, pabrėždami nepaprastai didelę reklamos ekonominę ir socialinę jėgą modernioje visuomenėje [172]. Per laikraščius, žurnalus, televiziją, radio ir daugybę kitų kanalų reklama, panaudodama visas galimas įtikinimo priemones, veikia kiekvieną, « plauna » jo smegenis, laužo jo kritiškumą, įperša kvailiausias madas, įgyvendina įvairias socialines normas, įteisina įvairius viešosios moralės nukrypimus ir su dideliu spaudimu ugdo konformizmą.

Išsiaiškinus masinės kultūros pobūdį bei jos sklidimo būdus ir priemones, tenka atsakyti klausimą, kaip reikėtų ją vertinti pažangos atžvilgiu ir ar galima ją laikyti nauja bendrosios pažangos stadija.

Pačių masinės kultūros panaudojamų priemonių ištobulinimas pirmiausia reiškia techniką pažangą. Toji techniškoji pažanga kitokiu atveju galėtų sudaryti daug geresnes sąlygas kilti tikrajai kultūrai ir vispusiškai pažangai. Bet dabar to nėra. Ką dabar per tas pačias masines priemones girdime apie kultūrą ir pažangą, visa tai nedaug bendra teturi su dvasine kultūra ir vispusiška pažanga. Dažnai operuojama faktu, kad seniau kultūra buvo prieinama nedaugeliui, tik elitui, dabar gi visiems. Tam įrodyti patiekiama įspūdinga mokyklas lankančių mokinių, gaminamų ir apyvartoje esančių radio ir televizijos aparatų, automobilių, šaldytuvų, skalbimo mašinų, spausdinamų laikraščių ir daugelio kitų dalykų statistika, rodanti aukštą kultūrinį lygį ir nuolatinį pažangos kilimą. Tačiau ta statistikos interpretacija daugelio yra laikoma paviršutiniška ir vienpusiška, nes daugumas tų dalykų rodo tik techniką pažangą. Kas pripažįsta tik materialinį pasaulį, tam gali to pakakti. Bet tos pažangos dvasinis poveikis jau nevisus patenkina. Nagrinėdami pažangą iš įvairių atžvilgių, negalėjome įsitikinti, kad tą techniškąją pažangą galėtume laikyti jau ben-

---

[172] B. Rosenberg and D. M. White, *Mass Culture*, 343 psl.

drąja žmonijos pažanga. Susidūrėme su daugeliu atvejų, kur techniškosios pažangos kilimas neigiamai veikia dvasinį gyvenimą ir socialinius santykius. Ne materialistinio nusiteikimo žmonėms kultūros palenkimas kapitalo interesui, kūrybos pavertimas besiele techniška gamyba, moralinių principų nebojimas ir apskritai dvasinių vertybių paneigimas, žmogaus asmenybės bei individualybės suniveliavimas, jį sumasinant, estetinio skonio nupiginimas ir daug kitų atžvilgių visiškai nereiškia pažangos. Jei jų kaina ir progresuojama techniškai, tai ta techniškoji pažanga, nors ji ir labai palengvina žmogaus gyvenimą, daugelio mąstytojų yra laikoma savotiška kultūrai grėsme.

Masės nekuria kultūros. Ją kuria tik asmenybės. Visos didžiosios kultūros praeityje yra buvusios elito kultūros. Nekuria kultūros ir kapitalo interesai. Kapitalas gali sudaryti sąlygas tik gamybai, kuri yra visada surišta su naudingumu. Kai kultūra ar jos kūryba yra palenkiama naudingumui, ji padaroma kam nors priemone. Bet kai kultūra ir kultūrinė kūryba paverčiama priemone verslo interesams tenkinti, ji tuo pačiu yra nuvertinama, pažeminama ir nukultūrinama.

V. Laisvės problema šių laikų pažangoje

Laisvė yra viena didžiųjų vertybių, ir jos išplitimas yra iš esmės susijęs su pažanga. Apskritai, pažangai kylant, individas daugiau išsilaisvina iš aplinkos apribojimų, ir didėja jo vidinis sugebėjimas būti laisvam. Malinowskis laisvę jungia su kultūra ir mano, kad laisvės klausimas gali būti diskutuojamas tik atitinkamo laikotarpio kultūros kontekste [173].

Yra kalbama ir rašoma apie laisvę ir laisves. Laisvė yra viena ir nedaloma. Kalbant apie įvairias laisves, paprastai suprantama laisvės pritaikymą įvairiose gyvenimo srityse, jos atskirus atžvilgius, kuriuos mes dažnai pavadiname atskiromis laisvėmis. Taigi, apie atskirų sričių laisves galime kalbėti tik metodine prasme, jas suprasdami kaip vienos ir nedalomos laisvės atžvilgius arba jos pasireiškimus atskirose gyvenimo srityse.

---

[173] B. Malinowski, *Freedom and Civilization*, Bloomington, 1960, 22 psl.

Laisvę bendriausia prasme suprantame kaip galimumą savarankiškai apsispręsti bei veikti. Apie laisvę kalbant, dažniausia suprantama nebuvimą viršinių ir vidinių kliūčių, kurios neleistų individui savarankiškai tvarkytis, nebuvimą ar neveiksmingumą įvairių institucinių autoritetų, kurie tokį savarankiškumą draustų bei varžytų.

Populiariai kalbant apie laisvę, dažniausia manoma apie viršinių kliūčių buvimą ar nebuvimą. Ypač tai tinka, kalbant apie politines laisves. Iki krikščionybės laikų tik apie tokią laisvę ir buvo kalbama. Krikščionybė, įvesdama valios laisvės klausimą, sukūrė vidinės laisvės sampratą, pagal kurią ir vergas gali jaustis laisvas pasaulyje, jei tik jis nėra drauge ir savo prigimties, jos impulsų bei polinkių vergas. Nebuvimas viršinės prievartos ar viršinių kliūčių savarankiškai apsispręsti bei veikti reiškia tik viršinį laisvės atžvilgį, bet dar ne visą laisvę ir nesudaro laisvės esmės. Jos esmę sudaro ne viršinių apribojimų nebuvimas, o žmogaus sugebėjimas pačiam spontanišku savo sąmoningumo aktu apsispręsti atitinkamai pagal savo moralinę paskirtį. Kantas yra išvystęs pažiūrą, kad laisvė yra paklusnumas moraliniam įstatymui. Jei viršinė laisvė pareina nuo politinių ir kitokių viršinių sąlygų, tai vidinė arba dvasinė laisvė reiškia žmogaus asmenybės stiprumą, jo dvasinę energiją, įgalinančią jį pasijusti dvasiškai laisvu ir savo veikimui pasirinkti atitinkamą drausmę su reikalingais apribojimais bei taisyklėmis, pasiimti atsakingumą ir aukotis. Taigi, vidinei laisvei pasiekti reikia gilesnio dvasinio subrendimo, nes ji, būdama atremta į dvasinius principus, neretai prieštarauja viršinei laisvei, kurios visiškas įgyvendinimas turėtų vesti į anarchiją. Viršinės laisvės požiūriu žmogus gali jausti moralinės tvarkos prievartą; tuo tarpu vidinės laisvės požiūriu paklusnumas moralės reikalavimams reiškia laisvę.

Kiekvienas laisvai atliekamas žmogaus veiksmas apima ir drausmę, reikalaujančią pasiduoti to veiksmo taisyklėms. Nėra žmogaus laikymesi veiksmų, laisvų nuo apribojimų. Savanoriški apsiribojimai bei įsipareigojimai nepaneigia laisvės. Tie įsipareigojimai kaip tik rodo, kad jis yra laisvas.

Tikroji laisvė nėra kas nors įgimta. Vienišas necivilizuotas dykumose gyvenąs žmogus neturi politinių bei socialinių apribojimų, bet jis nėra laisvas, nes jis yra savo impulsų ir gamtos vergas. Tikroji laisvė pasiekiama žmogaus asmenybės bei charak-

terio ugdymu. Anot Ruggiero, žmonės negimsta laisvi, o tik tampa laisvi [174].

Svarstant laisvės klausimą tik viršinių apribojimų atžvilgiu, žmogus tikrai negali būti laisvas. Berdiajevas savo knygoje, pavadintoje *Vergija ir laisvė*, nagrinėja daugelį atžvilgių, kuriais žmogus nėra laisvas ir kam nors vergauja. Pavyzdžiui, žmogus nėra laisvas pačios būties atžvilgiu. Jis nėra laisvas ir savo santykiuose su Dievu. Jis negali laisvai tvarkyti ir savo padėties visatoje ir vergauja gamtai. Ir visuomenės atžvilgiu jis taip pat nėra laisvas. Jį varžo ir jo laikymąsi siaurina kultūra su savo vertybėmis. Sudaro jam kliūčių laisvai elgtis ir jo paties individualizmas — jis negali būti kitoks, negu jis yra. Toliau žmogaus laisvę suvaržo valstybė, karai, priklausymas savo tautai ir kuriai nors visuomenės daliai, nuosavybė ir ekonominės sistemos, jo paties biologiniai polinkiai, jo estetiniai linkimai ir daug kitų dalykų, iš kurių apribojimų bei vergijos jo negali išlaisvinti net ir tobuliausios konstitucijos ir techniškoji pažanga. Vadinasi, jokia pažanga dar nesudaro padėties, kad žmogus gimtų bent viršiniai laisvas. Nežiūrint, kokioje pažangos stadijoje žmogus begyventų, jis pats turi pasidaryti daugiau laisvas. Ir tik išaugdamas į laisvą asmenybę, jis gali didelės daugumos čia suminėtų atvejų vergiją nugalėti. Vertindamas gi laisvę vien tik viršinių apribojimų atžvilgiu, žmogus negali išvengti tos padėties, kad vienu atžvilgiu jis, pasidarydamas daugiau laisvas, tuo pačiu pasidaro mažiau laisvas kuriuo nors kitu atžvilgiu.

Naujaisiais laikais daugiausia buvo kovojama dėl politinių laisvių. Ir reikia sutikti, kad dauguma tų laisvių, dėl kurių buvo šimtmečius kovojama ir sukeliamos revoliucijos, yra iš valstybės iškovotos, ir šių laikų demokratinės konstitucijos garantuoja piliečiams visas pagrindines laisves, kurias tik socialinė santvarka gali leisti, nesugriaudama pati savęs ir išlaikydama visiems bendrą saugumą.

Bet politinių laisvių išplitimas susiduria su kita problema, būtent, žmogaus saugumu ir gerove, kuriais besirūpinant tenka

---

[174] G. Ruggiero, *The History of European Liberalism*, 354 psl.

apriboti pilietines laisves. Ir modernioji visuomenė iš valstybės reikalauja jau nebe tiek pilietinių laisvių išplėtimo, kiek pusiausvyros tarp laisvių ir saugumo bei socialinės gerovės, kuriuos kai kas vadina taip pat laisvėmis, būtent, laisve nuo baimės ir laisve nuo skurdo. Jei kitados buvo tikima, kad socialinė pažanga reiškiasi didesniu individo laisvės praplėtimu, tai šiais laikais vis daugiau įsiterpiama į individo laisvą apsisprendimą, siekiant bendros gerovės bei saugumo. Ir labiausia pažangiuose kraštuose piliečiai yra įstatymais įpareigojami privalomai dalyvauti socialinio saugumo pensijų fonduose ir ligonių kasose, mokėti įvairius mokesčius ir iki tam tikro amžiaus lankyti mokyklas. Taigi, socialinė pažanga kyla ne vien tik laisvei, bet ir žmonių gerovei bei saugumui didėjant.

Socialinio teisingumo plotmėje laisvės idealas susikerta su lygybės siekimu. Juo daugiau yra individualios laisvės, juo daugiau vyksta varžybų; juo daugiau yra laimėtojų ir pralaimėtojų, juo mažiau lygybės. Siekiant gi lygybės bei socialinio teisingumo, tenka apriboti varžybas, mažiau tepaliekant vietos individualiai laisvei. Kaip Carras pastebi[175], vienų visuomenės sluoksnių laisvė yra išperkama kitų sluoksnių laisvės sumažinimu. Rossiterio tvirtinimu, mažiau pažangiose tautose siekiama daugiau lygybės negu laisvės, o daugiau pažengusios tautos mažiau paiso lygybės, o daugiau laikosi laisvės[176].

Kalbant apie laisvę bei jos galimumus, dažnai sudaromas įspūdis, kad didžiausias laisvės priešas yra autoritetas. Populiariai dažnai suprantama, kad būti laisvam tai reiškia ne ką kitą, kaip nusikratyti visų autoritetų. Negalima paneigti, kad tarp autoriteto ir laisvės, ypač viršinės laisvės, yra tam tikras priešingumas bei įtampa. Svarstant tą priešingumą, net nurodoma, kad vienuose istorijos laikotarpiuose daugiau pirmauja autoritetas, kituose gi daugiau pasireiškia laisvės kultas. Tą klausimą nagrinėdamas[177], Jaspersas pasisako, kad nėra teisinga autoritetą laikyti laisvės priešu. Jo manymu, laisvė ir autoritetas turi būti drauge, ir jie negali kitas be kito tobulai išsiskleisti. Jie pasidaro

---

[175] E. H. Carr, *The New Society*, 109 psl.
[176] C. Rossiter, *Conservatism in America*, 134 psl.
[177] K. Jaspers, *Philosophy and the World*, 33-56 psl.

kits kitam priešu tik tuo atveju, kai laisvė pavirsta palaidumu, o autoritetas smurtu. O tuo keliu ir laisvė ir autoritetas nueina, tik kits kito nepripažindami. Laisvė be autoriteto išvirsta į chaosą, o autoritetas be laisvės į despotizmą. Tikrai laisvas žmogus gerbia autoritetą, ir kas jį gerbia, pasidaro laisvas. Laisvė savo turinį gauna iš autoriteto. Gi didžiausia grėsmė laisvei kyla ne iš autoriteto, o iš žmonių inertingumo.

Grįždami prie Berdiajevo suminėtų atvejų, kuriais žmogus, paviršutiniškai žiūrint, nėra laisvas, rasime, kad didelė jų dalis liečia dvasinę laisvę, kurios negalime svarstyti lygiai su politine ar socialine laisve. Jei politinę ir socialinę laisvę dažniausia svarsto politikai ir sociologai, tai ties dvasinės laisvės klausimu dažniau sustojama filosofijoje. Maritainas [178] pagrindiniu visokios laisvės siekimo tikslu laiko vidinę arba dvasinę laisvę, kuri pasiekiama žinojimu, išmintimi, gera valia ir meile. Laisvės pagrindas, pasak jo, nėra galėjimas sauvaliauti, o žmogaus priaugimas moraliniam atsakingumui už savo veiksmus. Jei socialinės laisvės svarstymas priklauso sociologijai, tai dvasinės laisvės mokslas yra etika [179]. Tikroji laisvė, pasak Berdiajevo, pasirodo naujų dvasinių vertybių kūrimu [180]. Laisvė negalinti būti formali savęs apsauga, o turinti vesti į kūrybinį veiklumą [181]. Hoffmanas teigia, kad laisvė išauga ne iš sociališkai ekonominės sistemos, o iš dvasinės tvarkos [182].

Vertindami šių samprotavimų dvasioje moderniąją pažangą, vargu galėtume sutikti, kad laisvės plėtotė moderniame gyvenime vyksta kalbamų mąstytojų aptarta kryptimi. Atrodo, kad modernus gyvenimas labai maža vietos teduoda dvasinės laisvės problemai. Atrodo, kad jame prigijusi laisvės samprata yra linkusi apsiriboti tik politine, socialine ir jusline laisve.

Sekant šių dienų gyvenimą, laisvės plėtotėje galima įžiūrėti tris kryptis.

---

[178] J. MARITAIN, *Education at the Crossroads*, 11 psl.

[179] J. MARITAIN, *Freedom in the Modern World*, 21 psl. : « Sience of Ethics is science of freedom ».

[180] N. BERDIAJEV, *The Destiny of Man*, 44 psl.

[181] N. BERDIAJEV, *The fate of Man in the Modern World*, 46 psl.

[182] ROSS HOFFMAN, *Tradition and Progress*, Milwaukee, 1938, 104 psl.

Pagrindinės politinės laisvės laisvajame pasaulyje ir normalioje demokratinėje santvarkoje yra jau iškovotos, ir vakarų demokratijose dėl jų jau beveik nebekovojama. Kovą dėl laisvės pakeičia susirūpinimas žmogaus saugumu, kurį Malinowskis vadina laisve nuo baimės. Žmogus išsikovojo sąžinės, žodžio, susirinkimų, buto neliečiamumo ir kitokias laisves, bet ekonomiškai jis nedaug teturi laisvės pasirinkti darbą, ko nė valstybės įstatymai negali jam užtikrinti. Dėl to šių laikų žmogus rūpinasi jau ne tiek civilinėmis laisvėmis, kiek ekonominiu saugumu (laisve nuo skurdo). Liberalizmas, kitados labiausia kovojęs dėl pilietinių laisvių, šiais laikais jas jau palenkia saugumo bei gerovės reikalavimams. Sociališkai ekonominė organizacija darosi vis sudėtingesnė, vis mažiau palikdama vietos individui apsispręsti ir vis daugiau iš jo reikalaudama prisitaikyti. Prisitaikymas yra pasidaręs auklėjimo tikslu, ir bet kuris žmogaus nepasisekimas išvedamas iš jo nesugebėjimo prisitaikyti. Žmogus yra pasidaręs sociališkai ekonominės organizacijos maža dalele, jos mechanizmo rateliu, kuris jau negali savarankiškai veikti. Ir juo žmogus yra daugiau įjungtas į ekonominio gyvenimo organizaciją, juo mažiau jis turi laisvės. Ir valstybės įstatymai vienaip ar kitaip paliečia žmonių laisvę. Jie dažniausia vienų visuomenės sluoksnių laisvę suvaržo, praplėsdami kitų arba susiaurina vieną laisvę, padidindami kurią kitą. Siekiantį neribotos laisvės individualizmą pakeičia kolektyvinės tendencijos. Radikalizmas, nenumatydamas svarbesnės vietos privatinei iniciatyvai, individą paverčia jau politinių laisvių nebesiekiančiu milžiniško masės mechanizmo rateliu, kurio ne tik darbą bei veikimą, bet ir mintis kontroliuoja « vyresnysis brolis ». Vis labiau įsigalint masinei visuomenei ir konformizmui, individas lieka visuomenės absorbuotas : jis nebejaučia tarp savęs ir visuomenės priešingumo ir nebesiekia išsilaisvinti iš jos spaudimo.

Nors ir nebekovodamas dėl individualios laisvės, modernus žmogus vis daugiau išsilaisvina iš tradicijų bei institucijų autoriteto. Tradiciniai žmogaus laikymosi apribojimai bei tradicinės tokio laikymosi normos nyksta. Jos nyksta ne tiek dėl to, kad prieš jas būtų kovojama, siekiant individą išlaisvinti iš jų prievartos bei apribojimų, o greičiau dėl masėjančio žmogaus linkimo į hedonizmą ir dėl nebevertinimo didžiųjų vertybių, kurias anos tra-

dicijos bei institucijos palaiko bei saugo. Taip menkėja valstybės, Bažnyčios, mokyklos ir šeimos autoritetas, nyksta jose tvarka bei drausmingumas su jų palaikomais padorumo reikalavimais, pagarba žmogui, gerbimu įstatymų, meno taisyklėmis. Filosofas B. Russelis siūlo laimingo gyvenimo receptus [183], piršdamas gerą gyvenimą be religijos, nuodėmės sąmonės ir be religinės sąžinės. Šia kryptimi didėjanti «laisvė», arba masinio žmogaus nutolimas nuo autoriteto ir kartu nuo laisvės yra įnešęs chaosą šeimoje, mokykloje, moralinėje tvarkoje, valstybės įstatymų vykdyme.

Atsisakant pastovių moralinių pagrindų ir artėjant į moralinį chaosą, šiems laikams yra būdingas vidinės laisvės menkėjimas. Nusigręždamas nuo moralinių autoritetų, siekiančių išlaikyti moralinę tvarką bei moralinį drausmingumą, modernus žmogus mažiau bekreipia dėmesio į laisvę nuo savo paties biologinių impulsų bei polinkių vyravimo. Moralinio palaidumo, tiesa, ir praeityje yra buvę daug. Tačiau šiais laikais tas palaidumas yra dažnai teoriškai pagrindžiamas ir priimamas kaip normali padėtis, kylanti iš modernios pažangos. Daug kur išplitęs materializmas, nepripažindamas dvasinio gyvenimo ir visas žmogaus laikymosi tendencijas suvesdamas tik į socialines įtakas ir biologines reakcijas, duoda daug kam teorinį pasiteisinimą eiti mažiausio pasipriešinimo keliu ir tuo būdu vis labiau netekti vidinės laisvės. Modernus žmogus tiki į laisvę tik be savęs užvaldymo, bet jis netiki į laisvą valią, nes ji esanti nesuderinama su moksliniu determinizmu.

Tikėjimas dvasine laisve yra vienas žmogaus apsisprendimo atžvilgių, kuris jį sulaiko ir saugo nuo sumasėjimo. Vidinės laisvės menkėjimas žmonėse veda į jų palenkimą masinėms įtakoms. Atpalaiduota nuo socialinio ir moralinio atsakingumo, laisvė, Sorokino žodžiais [184], išsigimsta, sudarydama palankiausią atmosferą nepažabotai propagandai, geltonosios spaudos sensacijoms, obsceniškų vaidinimų ir tokių pat romanų gamybai, didžiųjų

---

[183] Bertrand Russell, *The Conquest of Happiness*, New Yorkas, 1952, 57-64 psl.

[184] P. Sorokin, *The Crisis of Our Age*, 198 psl.

vertybių niekinimui ir kitokiems socialiniams nuodams, pavojingesniems už minties ir žodžio laisvės varžymą.

Dėl politinių, socialinių ir kitokių laisvių visais laikais buvo daug kovota. Laisvės siekiant, buvo padaryta daug perversmų bei revoliucijų, vesta daug žiaurių karų, paaukota daug narsių gyvybių. Laisvė ginama ir išperkama žmogaus egzistencijos kaina. Kiekvienas laisvės laimėjimas yra vertinamas kaip žingsnis pirmyn į geresnį gyvenimą, į pažangą, kaip sąlygos kilti į aukštesnę kultūrą, kaip kelias į naujo kūrybingumo galimumus. Apskritai laisvės laimėjimas reiškia pažangą. Bet tos pažangos vertė pareina nuo to, kiek ta laisvė yra pilna, kiek ji atitinka tikrosios laisvės esmę. Jei žmogus išsilaisvina tik iš gamtos vergijos, o nesiekia vidinės laisvės, tada ir iš jo įgytos laisvės kylanti pažanga negali būti vispusiška.

VI. Pažanga ir kultūros krizė dvasinių vertybių požiūriu

1. *Pažangos krizės krikščioniška ir materialistinė interpretacija.* — Kalbėdami apie pažangą, mes dažnai ją identifikuojame su kultūra, suprantama plačia prasme, nes ir pažanga dažniausia vadiname ne ką kitą, kaip kultūrinę pažangą. Nors kultūra ir pažanga savo prasmėmis nėra visiškai tolygios, tačiau negalima paneigti, kad didžioji dalis viso to, ką vadiname pažanga, reiškia kultūros, suprantamos plačia prasme, pažangą. Todėl, kai kalbama apie šių laikų kultūros krizę, ji kartu reiškia ir pažangos krizę.

Kad vakarų kultūra šiais laikais pergyvena tam tikrą krizę, dėl to daugiau ar mažiau sutinka įvairių krypčių mąstytojai. Nesutinkama tik dėl tos krizės sampratos. Vieni mano, kad ta krizė reiškia vakarų kultūros išsisėmimą, jos nesekmę, jos dvasinį bankrctą. Kitų supratimu, ji yra tik pereinamas laikotarpis tarp dviejų epochų su skirtingomis vertybėmis ir skirtingu gyvenimo būdu. Pirmiesiems kultūros krizė reiškia metafizinę krizę — šių laikų žmogaus krizę, besireiškiančią jo dvasinio gyvenimo sampratos sumenkėjimu, jo nebevertinimu, dvasinių vertybių paneigimu ir materialistinės metafizikos pasisavinimu. Jiems išėjimas iš tos krizės reiškia grąžinimą dvasinio principo pirmavimo prieš materialinį, grąžinimą pusiausvyros tarp dvasinių siekimų ir ekonominių reikalų, tarp dvasinės ir technologinės pažan-

gos. Materialistinių tendencijų žmonės šių laikų kultūros krizę supranta kaip pereinamąjį laikotarpį tarp iki šiol vyravusių vertybių ir ateities moksliškai technologinės eros, kurioje, žmogus, pasisavinęs tiksliųjų mokslų metodus, išsivaduos iš moralinių ir socialinių nesklandumų, atpalaiduos savo inteligenciją vis didėjančiai nuolatinei pažangai, pasilaikys tik tai, kas jo gyvenimą daro geresnį bei malonesnį, ir nusikratys viso to, kas jam sukeltų kurių nors nemalonių rūpesčių. To siekiant, ir pats žmogus auklėjimo bei sąlyginimo, jo instinktų sureguliavimo, kibernetikos ir kitokios technikos keliu bus perdirbtas tiek, kad jame bus išplėtotas labai didelis prisitaikymo sugebėjimas : sugebėjimas suprasti technologinius įrengimus ir naudotis jais, sugebėjimas gerai atlikti jam skirtas siaurai specialias funkcijas, sugebėjimas sugyventi su kitais, išvengiant kurių nors konfliktų, sugebėjimas sėkmingiausiu būdu patenkinti visus savo norus bei reikalavimus ir kiti žmogui svarbūs sugebėjimai. Materialistiškai suprasta pažanga vyksta ta kryptimi. Ir išgarsinta kultūrinė krizė pasibaigsianti tada, kai žmogus išsivaduos iš praeities kultūriškai socialinio palikimo (tradicijų) įtakos ir pereis į grynai moksliškai technologinę stadiją.

Tuo tarpu krikščioniškos pasaulėžiūros mąstytojai šių laikų kultūros krizę išveda daugiausia iš materializmo įsigalėjimo. Nuo vadinamo švietimo laikotarpio krikščionybė buvo beveik visą laiką puolama ir griaunama, panaudojant mokslą, filosofiją, menišką kūrybą, socialinių santykių nedarnumą ir praeityje pačių krikščionių padarytas klaidas. Per paskutinius du šimtmečius buvo labai daug padaryta krikščioniškai dvasiai sunaikinti ir materialistiniam žmogui išauklėti. Ir negalima nesutikti, kad, įsigalint materializmui, krikščionybė nebūtų turėjusi didelių pralaimėjimų mąstymo, kūrybos, viešojo gyvenimo organizacijoje ir kitose srityse. Pramonės revoliucija su jos sukurtais naujais socialiniais santykiais ir technikos įsivyravimas daug kur nukreipė visuomenės susidomėjimą į materialinius klausimus bei ekonominius santykius ir sumažino jos domėjimąsi dvasiniais dalykais. Pozityvizmas, įgijęs labai platų pripažinimą, buvo pasiryžęs religiją pakeisti tikėjimu į mokslą. Marksizmas buvo užsibrėžęs pertvarkyti žmoniją grynai materialistiniais pagrindais, sunaikinant religiją. Tų materialistinių srovių ir apskritai materialistinio

mąstymo įtakoje augo kartos, brendo šviesuomenė, indoktrinuojama antikrikščioniškai. Visa tai veikė prieš vakarų kultūros krikščioniškąjį pobūdį. Įvairiose jos srityse krikščionybės įtakos buvo susilpnintos. Tas vakarų kultūros nukrikščionėjimas ir yra viena jos krizės priežasčių. Išaugusi iš krikščionybės, ji negali būti paversta materialistiška, jos pačios nesužalojant. Lygiai ji negali išlikti tokia pat, kokia ji yra dabar, ir kartu pasidaryti bolševikiška.

Šiuo metu yra gana sunku apibūdinti dvasinio prado ir materializmo santykį vakarų visuomenėje. Apskritai sutinkama, kad šiame amžiuje vakarų Europoje krikščionybė išvystė didesnę veiklą ir sudarė atsvarą beplintančiam materializmui. To įtakoje ir natūralistiškas materializmas kiek sušvelnino savo pagrindines tezes. Kaip Barretas pastebi [185], jei devynioliktojo amžiaus materializmas į žmogų žiūrėjo tik kaip į fiziškai cheminį padarą, tai šio amžiaus lankstenis ir prieštaravimų vengiąs natūralizmas žmogų išaiškina kaip biologinį, biosocialinį ar antropologinį objektą. O naujausios kartos natūralistai žmogų analizuoja kaip psichoanalitinį objektą. Bet to taktinio sušvelnėjimo dar negalima suvesti į materializmo pralaimėjimą. Nors devynioliktojo amžiaus pozityvizmas yra laikomas tik anam laikotarpiui būdinga ir jau sukompromituota srove, tačiau negalima tvirtinti, kad pozityvistinė dvasia yra jau išnykusi. Karingą pozityvizmą pakeitė už jį grubesnis ir klastingas komunizmas.

Vertinant šių laikų dvasinę padėtį, atkreiptinas dėmesys į tris tendencijas : didėjanti krikščionybės įtaka, bandymas materializmą įgyvendinti jėgos priemonėmis ir materialistinio indiferentizmo augimas.

Šiame amžiuje yra ryškiai padidėjusi krikščioniškoji socialinė veikla. Po antrojo pasaulinio karo Europoje ir iš dalies pietinėje Amerikoje labai didelę įtaką įgijo krikščioniškoji demokratija, kuri savo svoriu politikoje bent keliuose katalikiškuose kraštuose pralenkė anksčiau vyravusius liberalus ir marksistus. Religija yra atgavusi didesnį respektą. Jei palygintume, kaip buvo pasaulinės opinijos traktuojami priešpaskutinis ir paskutinis, šiais

---

[185] W. Barrett, *Irrational Man*, New Yorkas, 1962, 292, psl.

laikais vykęs, visuotini Bažnyčios susirinkimai, tai rastume labai didelį skirtumą. Visa eilė žymių mokslininkų yra pasmerkę materialistines tendencijas, skelbiančias, kad mokslas prieštarauja religijai. Šiuo metu laisvajame pasaulyje jau banaliai ir kompromituojančiai skambėtų religijos priešų aiškinimas, kad religija esanti atsilikimo ar tamsumo ženklas.

Bet vien iš to dar sunku apibūdinti, kuria kryptimi eina šių laikų dvasinis gyvenimas. Tai galima bus nustatyti tik iš tolimesnės laiko perspektyvos. Kiek šio amžiaus praėjusią neramią dalį galima įvertinti, kultūrinę pažangą religiškai dvasiniu atžvilgiu sunku apibūdinti teigiamai. Pavyzdžiui, mes negalėtume tvirtinti, kad daugumas šio amžiaus žymiausių filosofų, garsiausių menininkų, auklėtojų ir mokslininkų savo pasaulėžiūra būtų sutapę su krikščionybe. Jei katalikų tarpe neretai prisimenama, kad pozityvizmo laikai yra pasibaigę drauge su devynioliktuoju amžiumi ir kad šiais laikais veikia jau kitokios tendencijos, tai dar būtų sunku tvirtinti, kad jos yra labai aiškios ir kad jos yra krikščionybei labai palankios.

Komunizmo, besiremiančio daugiausia apgaulinga propaganda ir jėga, atliekamo nukrikščioninimo darbo mes dažnai neįvertiname. Laikydami jį gyvenimui netinkančia, pačios savęs neišlaikančia ir tik prievarta tesilaikančia sistema, daug kas prileidžiame, kad, jam pakrikus, savaime išnyks ir visos jo pasaulėžiūrinės įtakos. Komunizmas, koks jis šiandieną yra įgyvendintas jo pavergtose tautose, būdamas priešingas žmogaus prigimčiai, normaliai negali išsilaikyti. Bet būtume naivūs, tikėdami, kad, komunizmui žlugus, turės kartu išnykti ir jaunosiose kartose ten įdiegtas materializmas. Sutinkame, kad komunizmas materializmą ten primeta daugiau iš viršaus ir skleidžia jį ne tik auklėjimo keliu, bet ir propaganda, agitacija ir šiaip daugiausia viršiniu spaudimu, bet vis tiek jį skleidžia. Pagaliau ir visų jo įtakų negalima suvesti vien tik į prievartą. Laisvajame pasaulyje komunizmas turi sekėjų ne tik varguomenėje, bet ir jo nepažįstančių intelektualų tarpe. Vadinasi, komunizmo skelbiamas bei skleidžiamas materializmas nureligėjusiam šviesuoliui yra visiškai suprantamas ir priimtinas. Komunizmas yra pats didžiausias pasikėsinimas prieš vakarų kultūrą ir ypač prieš joje dar išlikusias krikščioniškąsias įtakas. Jo įsigalėjimas reikštų vakarų kultūros galą, panašų į jos įtakų sunaikinimą Sovietų Sąjungoje.

Bet komunizmas sudaro tik dalį grėsmės, prieš kurią šiandieną krikščioniškasis pasaulis yra atsidūręs. Krikščioniškajai dvasiai dar daugiau gresia šių dienų žmogaus praktinis sumaterialėjimas. Šiais laikais materializmas daug kur plinta ne veržliai nugalėdamas kitokias pasaulėžiūras mokslo argumentais, o pasinaudodamas sumasėjusio žmogaus abejingumu dvasiniams dalykams. Su pramonės išplitimu ir visuomenės supramonėjimu medžiaginiai dalykai bei reikalai pavergė jo susidomėjimą, maža tepalikdami vietos jo dvasiniams bei pasaulėžiūriniams klausimams. Kaip amerikiečiai kartais tai apibūdina, Amerikai supramonėjant, žmogaus susidomėjimas nuo konfesinių bei religinių reikalų persikėlė į kitas sritis. Žmogui esant užimtam medžiaginiais klausimais, pasaulėžiūriniai dalykai nebetenka savo jautrumo, pasidaro mažiau svarbūs, ir dėl jų nebekovojama. Žmogus tikrai nepajėgia tarnauti dviem ponam. Kai jo idealu pasidaro geras materialinis gyvenimas, sumenkėja ir jo susirūpinimas savo vaikų religiniu auklėjimu. Pasaulėžiūros vaidmeniui menkėjant, įsigali moralinis reliatyvizmas, sumažėja tėvų įtakos vaikams, ir dvasiškai vertingi dalykai pasidaro nebeaktualūs. Įvairius klausimus jis gauna lengvai ir pigiai išspręstus. Jis visur įtaigojamas įsigyti tai, ką naujausia mokslų bei technikos pažanga yra pasiekusi ir naujausi išradimai yra parūpinę. Visur jo dėmesį užima tik daiktai ir gero gyvenimo galimumai. Iš visų savo pastangų jis yra įpratęs laukti greitų rezultatų, kurių religinis gyvenimas jam nežada. Jis visos aplinkos taip nuteikiamas, kad jam jau nėra malonu save apsunkinti dvasinių dalykų rūpesčiais. Taip modernus žmogus jau visos miestietiškos aplinkos yra nuteikiamas pasidaryti lėkščiu praktiniu materialistu ir dvasiniais principais nesirūpinančiu žmogumi. Tuo būdu šių laikų gerai gyvenančiame vakarų pasaulyje materializmas plinta nebe moksliniais įrodinėjimais, nebe pasaulėžiūrinių principų moksliniu sugriovimu ar materialistinių principų apgynimu, o paprasto praktinio sumaterialėjimo, abejingumo bet kuriems pasaulėžiūriniams dalykams ir jų pamiršimo keliu. Tada ir kultūros krizė pasirodo toje šviesoje, kad dvasinė kultūra pasidaro žmogui nebeaktuali ir nepasigendama.

2. *Materializmas reiškia dvasinį išsisėmimą.* — Visų kultūrų, žinomų praeityje, pradžia, pasak Toynbee, turėjo ryšio su kuriuo nors religiniu sąjūdžiu. Kiekvienos jų pradžia bei išsiskleidimas

sutapo su dvasinio pobūdžio siekimų realizavimu. Išsivystydamos ir pergyvendamos savo ekspansijos laikus, kultūros paprastai pasižymi kūrybine energija : savo architektūra, filosofija, dideliais literatūros ir kitų menų kūriniais ir kitais kūrybiniais būdais. Praėjus kūrybinio išsiskleidimo bei žydėjimo laikotarpiui, ankstesni užsimojimai bei žygiai nebetenka žavumo, išsisemia kūrybinis interesas. Idėjinį užsidegimą pakeičia praktinio gyvenimo reikalų tenkinimas. Pasinaudodami anksčiau pasiekta žinojimo pažanga bei jos laimėjimais, žmonės geriau gyvena, bet kartu nebetenka susidomėjimo dvasiniais dalykais. Tada įsivyrauja patogumų bei juslinių malonumų ieškojimas.

Vakarų kultūra, kaip matėme, pergyvena dvasinio išsisėmimo ir technikos klestėjimo laikotarpį. Tą dvasinį išsisėmimą matome iš vis didėjančio abejingumo dvasiniams dalykams. Atrodo, kad iš žmonių susidomėjimo sferos iškrito gyvenimo prasmės, pasaulio esmės ir kiti pagrindiniai klausimai. Tam tikrai žmonijos daliai jie atrodo nebereikalingi, nes jie yra tik tam tikro praeities kultūros laipsnio palikimas, kuris gali trukdyti siekti tolimesnės pažangos. Labai būdingai tokią pažiūrą išsako Dewey : poezija, menas ir religija yra gražūs dalykai ; bet jie negali būti išlaikomi, gaištant praeityje ir tuščiai siekiant atstatyti tai, ką įvykių eiga moksle, pramonėje ir politikoje yra sunaikinusi [186].

Žmogaus sumaterialėjimas reiškia, kad jis nebeatpažįsta dvasinių dalykų ir nebeturi energijos domėtis dvasinio gyvenimo atžvilgiais. Nei tiesos ieškojimas, nei nesuinteresuoto žinojimo siekimas, nei meninio tobulumo išgyvenimas, nei šventumo idealas techniškų išradimų bei laimėjimų gausybėje žmogui nebeatrodo vertingi patys savyje. Tiesa pasidaro tai, kas daugumos priimta arba kas praktiškai naudinga. Vietoje visuotinių etinių normų atsiranda atskiroms visuomenės grupėms priimtini papročių standartai. Menas nebetenka vertybių prasmės, o žmogų kilninančią harmoniją jame pakeitė bet kurios harmonijos darkymo tendencijos. Kūryba, verslai, politika ir kitos gyvenimo sritys turi savo autonomines etikas arba, teisingiau, reikalauja jas palikti be jokios etikos ir atpalaiduoti nuo bet kurių apribojimų, kurie kyla iš religinės pasaulėžiūros.

---

[186] J. Dewey, *Reconstruction in Philosophy*, New Yorkas, 1950, 164 psl.

Toks nutolimas nuo gilesnių ir visuotinių principų rodo, kad šių laikų žmogus yra nebelinkęs ieškoti gilesnės dalykų prasmės ir ja grįsti savo siekimus, o pasitenkina lengvai suprantamu ir masei priimtinu paviršutiniškumu. Todėl nėra lengva atremti aną prieš keturiasdešimt metų paskelbtą Osvaldo Spenglerio tvirtinimą, kad vakarų kultūra gyvena išsisėmimo bei senatvės laikotarpį, kuriam yra būdinga dvasinis išsisėmimas bei sumenkėjimas ir rūpinimasis daugiausia tik materialiniu gyvenimu ir materialine pažanga.

3. *Žmogus dabartinių tendencijų šviesoje.* — Didelė tiksliųjų mokslų ir technikos pažanga veikia žmogaus padėtį dvejopu būdu. Pirma, vis didėjanti specializacija leidžia jam įsigilinti vis į siauresnę sritį ir pagilinti žmonijos žinojimą. Bet kaip mokslinio žinojimo srityje, taip ir pramonėje žmogaus sugebėjimai vis labiau apribojami siauresnio darbo pažinimu, visa kita paliekant nepažįstama. Tuo būdu specializacija siaurina jo veiklos bei susidomėjimo plotmę.

Antra, technikos ir pramonės pažanga aprūpina žmogų vis naujais ir tobuliau pagamintais gyvenimo reikmenimis, palengvinančiais jo darbą ir susisiekimą ir darančiais jo gyvenimą lengvesnį. Tuo būdu technikos pažanga siaurina žmogaus pažinimo sritis, bet kartu, jį viskuo aprūpindama, daro daug ką jam nebereikalinga jo gyvenimo kovoje. Dėl to jis, nebegalėdamas niekur kitur, išskyrus savo siaurą sritį, pasireikšti, turi viską priimti kaip pasyvus stebėtojas. Jam nebegalint aktyviai kitose srityse dalyvauti, siaurėja ir jo susidomėjimo plotmė. Jam nebėra vidinio paskatinimo būti aktyvesniu įvairiose meno srityse, nes jis jam nebesuprantamas, o savo lėkštą grožio supratimą patenkina pramoniniais gaminiais. Panašiai žmogus yra išskirtas iš dalyvavimo sporte, pasilikdamas tik pasyviu profesinio sporto stebėtoju, tenkinančiu pelno siekiančių bendrovių interesus. Lengvai viską įsigydamas, jis tikrai turi vis lengvesnį gyvenimą, bet kartu yra užgesinamas jo platesnis susidomėjimas. Visokios pasiūlos viskuo aprūpinamas, jis darosi nesuinteresuotas ir pasyvus meno, sporto, mokslo, politikos ir socialinių įvykių stebėtojas, kurio visa tai beveik neliečia ir apie ką jis yra optimistiškai iš šalies informuojamas, ką jam prieinamiausiu būdu atlieka masinės gamybos institucijos ir masinės nuomonės sudarymo centrai. Vis didėjant

materialinei gerovei, bet nesant veiksnių, kurie skatintų bei didintų ir jo dvasinį aktyvumą, susidaro ta perspektyva, kad ateityje žmogus daug ko turės, bus gausiai maitinamas specialistų technikų parinktais malonumais, bet bus skurdžius dvasiniu atžvilgiu. Dvasiniams interesams nekylant ir net menkėjant ir elementariuosius gausiai tenkinant, darosi nebeaišku, ir daug kas kelia labai pagrįstų abejojimų, kuria kryptimi eina modernusis žmogus ir modernioji visuomenė — į pažangą ar į degeneraciją.

4. *Pažanga ir konservatizmas.* — Pažanga reiškia kitimą, artėjant į tobulumo idealą. Kai gyvenimas kinta, neartėdamas į jokį tobulumo tikslą, tokio kitimo nelaikysime turinčiu ką nors bendra su pažanga. Prileisdami pažangos galimumą ir jos buvimą, kartu prileidžiame ir degeneracijos galimumą bei jos buvimą. Tokių galimumų nutolti nuo tobulėjimo tikslo, suprantama, yra daug daugiau, negu artėti į jį.

Gyvenimo pakitimų prasmė paaiškėja iš jų padarinių ir dažniausia negreitai. Lengviau juos įvertinti medžiaginiuose dalykuose, kur pagerinimai ir iš jų kylanti nauda yra aiškiai matomi. Daug sunkiau juos įvertinti dvasiniame gyvenime. Kas tiki dvasinių dalykų amžinumu, tas negali jų iškeisti į kuriuos nors savo laiko madingus ir greitai praeinamus dalykus, kurie neveda į jokį tikslą. Todėl beatodairinis amerikietiško liberalizmo pasinešimas į ko didžiausią kintamumą, laukiant iš to pažangos, tikinčiam tiesos ir kitų dvasinių vertybių pastovumu yra nepriimtinas.

Racionaliai nėra pateisinamas medžiaginio gyvenimo pakeitimų vengimas ar medžiaginių patobulinimų skeptiškas vertinimas. Toks naujybių vengimas yra laikomas užsikonservavimu praeityje įgytose gyvenimo formose, vengiant pažangos. Toks konservatizmas yra apskritai smerkiamas ir laikomas atsilikimu.

Tačiau to paties mato negalima taikyti dalykams, kurie nepareina nuo medžiagos kintamumo, nuo techniškų išradimų ar socialinių santykių pagerinimo. Būtų fatališka klaida visuotinės prasmės turinčias vertybes bei principus sulyginti su nepastoviais materialiniais dalykais, kaip tai daro materialistai. Nesilaikydami vertybių pastovumo, mes negalėtume turėti nei pastovaus religinio tikėjimo, nei pastovios tiesos, nei tautiškumo, nei praeityje sukurtų tautinių bei kultūrinių tradicijų, nei iš praeities

paveldėto ir tolimesnei kūrybai reikalingo dvasinio kapitalo, nes visi tie dalykai remiasi dvasinių vertybių pagrindu. Materialistinio įsitikinimo žmonių tų dalykų laikymas tik užkonservuotais praeities dalykais, nekeičia jų esmės : jie yra tie dalykai, kuriais remiasi didžiosios žmonijos dalies dvasiniai siekimai ir kuriems iki šiol dar niekas nėra suradęs pastoviai ir visuotinai galiojančio pakaitalo. Tuo atžvilgiu tikintieji nebijo jiems prikišamo konservatyvumo dėl jų vertybių pastovumo pripažinimo. Tik jie save laiko nuosaikiai konservatyviais : jie ne tik nevengia, bet visur ir visada siekia bet kurių galimų socialinio gyvenimo ir materialinės aplinkos bei gyvenimo reikmenų pagerinimų bei reformų, tačiau jie nesutinka savo amžinųjų bei visuotinės prasmės turinčių vertybių bei principų iškeisti į laiko dvasios sukurtus, madingus ir greitai praeinančius dalykus.

5. *Laiko dvasios klausimas.* — Kiekvienas laikotarpis turi ne tik savo vyraujančias idėjas, bet ir tam tikras nuotaikas, kuriose yra sprendžiamos to meto problemos. Tą bet kurio laikotarpio vyraujančią nuotaiką vadiname laiko dvasia. Kiekvieno laikotarpio dvasios formavimąsi veikia ir jai kryptį duoda labai įvairūs faktoriai. Iš jų negalėtume išskirti nei istorinio paveldėjimo su praeityje vyravusiomis idėjomis, nei naujos pažangos apraiškų, nei savo meto vyraujančių vertybių, nei to meto politinių ir socialinių įvykių įtakos, nei pagaliau paviršutiniškai madingų dalykų. Taigi, ne visa tai, kas formuoja bei sudaro laiko dvasią, galima įskaityti į pažangą. Analizuodami kurio nors praeities laikotarpio dvasią, mes jame randame daug ko, į ką mes dabar žiūrime kritiškai ir ką laikome praeities gyvenimo vienašališkumais. Panašiai ir mūsų laikų dvasioje ateitis suras gal daug ko nelabai vertinga ar net nevertinga. Dažnai laiko dvasioje prasikiša ir bendrajam gyvenimui toną duoda ne tiek labai svarbios tuo metu kilusios idėjos, kiek madingi ir greitai praeiną dalykai, kurie nustelbia gilesnius principus ir tai, kas nekintama. Laiko dvasia dar nereiškia savo meto dvasinės sintezės. Jau pats laiko dvasios pavadinimas rodo jos laikinumą. Po pirmojo pasaulinio karo laiko dvasia sutapo su demokratizmu, o po dešimties metų ji jau nelabai besipriešino posūkiui į diktatūras. Apskritai moderniųjų laikų dvasiai yra būdinga mažesnis dvasinių principų vertinimas, gyvenimas technolo-

ginės pažangos viltimis, prisitaikymas bei konformizmas, visumos idėjos praradimas, linkimas į sekuliarizmą ir hedonizmą, mažesnis asmenybės vertinimas, didelis imlumas reklamai.

Suprantama, ir mūsų laikai kuria daug be galo vertingų dalykų, tačiau savo laiko dvasioje mes jų neatpažįstame ir jų įtakos nejaučiame pro kitus paviršutiniškesnius ir gyvenime paviršutiniškai vyraujančius reiškinius. Taigi, laiko dvasia nesutampa su pažanga. Eiti drauge su pažanga reiškia suprasti jos siekiamą gyvenimo tobulėjimo kryptį ir siekti to tobulėjimo idealo ; gi eiti su laiko dvasia neretai pakanka eiti mažiausio pasipriešinimo kryptimi. Gali žmogus atsiriboti nuo daugelio laiko dvasios apraiškų, daug dėl to nepralaimėdamas ; bet jis negali be nuostolio sau atsisakyti siekti vispusiškos pažangos idealo.

6. *Materializmas nėra tikroji pažanga.* — Vakarų pasaulyje eilė kraštų yra pasiekę iki šiol negirdėtą materialinio gyvenimo lygį. Jis kas metai kyla ir ateityje kils bei plėsis į atsilikusius kraštus. Tuo būdu materialinė pažanga yra pasiekusi didelę persvarą prieš dvasinę pažangą. Tai atsispindi didelėje daugumoje pažangos klausimų svarstymų šiame krašte. Su tokia nuotaika, atrodo, bręsta ir dauguma šio krašto intelektualų, sutapatindami technikos bei pramonės pažangą su pažanga iš viso ir tikėdami, kad prasideda nauja era, pagrįsta technologine kultūra. Tokių svarstymų įtakoje yra labai plačiai prigijęs įsitikinimas, kad tokia aukšta tiksliųjų mokslų ir technologijos pažanga ir tokia gyvenimo gerovė sudaro šių laikų kultūrai visiškai kitokią padėtį, negu ją turėjo kitos istorijoje žinomos ir ilgai vyravusios kultūros. Dėl to šių laikų tchnologinė pažanga dažnai laikoma kažkuo, kas negali būti sulaikoma ar pakeičiama.

Tačiau istoriosofas Toynbee įspėja, kad toks optimizmas neturi nesugriaunamo pagrindo. Pasak jo, vakarų visuomenė ir vakarų kultūra nėra labiau nepažeidžiamos už jau išnykusias kultūras [187]. Tiesa, istorija praeityje nežino nė vienos materialiniais pagrindais išsivysčiusios kultūros. Visos praeityje didžiosios kultūros buvo išsivysčiusios iš religiškai idėjinių pagrindų ir, pa-

---

[187] Arnold Toynbee, *Civilization on Trial and the World and the West*, New Yorkas, 1958, 37 psl.

siekusios aukštesnį materialinį išsivystymą, perėjo į nykimo stadiją. Aukšta techniškai materialinė pažanga niekur nėra buvusi kultūros pagrindu, o tik viena jos vėlesnių stadijų. Pagrindinis kultūros klestėjimo pagrindas nėra materialinė gerovė, o idėjinis ekspansyvumas. Visuomenės tvirtumą sudaro ne jos turtingumas ar prabangingumas, kurie veda į ištižimą, o turėjimas tikslų, kurie yra verti siekti ir dėl kurių yra verta dirbti bei aukotis. Visų kultūrų sumaterialėjimas vedė jas į išnykimą.

Bet Toynbee nedaro griežtos išvados, kad praeityje kitas iki šiol buvusias kultūras ištikęs likimas tikrai palies ir vakarų kultūrą. Jo manymu, ji galės išvengti kitų kultūrų likimo, jei ji išvengs jų padarytų klaidų [188]. Bet taip pat nėra jokio pagrindo įsitikinimui, kad jos vadovaujamos idėjos ir pagrindinės institucijos nebus kurių nors aplinkybių pakeistos taip, pavyzdžiui, komunistinės revoliucijos keliu, kad ir pati kultūra, pagrįsta dabartinėmis idėjomis ir institucijomis, pasiliaus egzistavusi, ir prasidės nauja kultūra su kitokiais siekimais ir tendencijomis. O šiame laikotarpyje jai gresia ne tik jos vidinis idėjinis sumenkėjimas, bet ir labai reali grėsmė iš rytų, grėsmė, pagrįsta materialistine religija, baisia militarine jėga ir užsimojimu visomis galimomis priemonėmis užgrobti pasaulio valdymą.

Didžiausiais šių laikų kultūrinės krizės kaltininkais ir kartu jos trūkumais Sorokinas laiko dvasinio principo sumenkėjimą bei sumaterialėjimą ir bendrą gyvenimo dezintegraciją [189]. Todėl, jo manymu, vienintelis teisingas šiems laikams kelias — atsisakyti materializmo ir grįžti į gyvenimo pusiausvyrą, kurioje dvasia vyrautų prieš medžiagą. Su jo išvadomis visiškai sutinka ir Dawsonas [190], pasisakydamas, kad dabartinė kultūros krizė galinti būti išspręsta tik radikalaus atsivertimo ir dvasinio atsinaujinimo keliu. Tą pačią išeitį prileidžia ir Toynbee. Jis vakarų kultūros išgelbėjimo svarbiausiu faktorium, greta atitinkamos politinės ir ekonominės organizacijos, laiko religiškai dvasinį faktorių [191].

---

[188] Ten pat, 44-45 psl.
[189] P. Sorokin, *The Crisis of Our Age.*
[190] Ch. Dawson, *Understanding Europe*, 229 psl.
[191] A. Toynbee, *Civilization on Trial*, 45-46 psl.

Didelis šių laikų, ypač šio krašto, optimizmas ir didelis pasitikėjimas naujais išradimais ir kas metai didėjančia ekonomine gerove dar neišsprendžia klausimo visuotinai, o užmaskuoja kai kuriuos žmogiškai esminius trūkumus. Ekonominė gerovė yra vienas esminių bei pagrindinių gyvenimo dalykų. Bet ne viena duona žmogus gyvena. Nepakanka greta duonos turėti dar ir žaislų. Įvairių pramogų šių laikų žmogus turi daug daugiau, negu jis sugeba jomis pasinaudoti. Jos visos ne tik padeda maloniai sunaudoti vis ilgėjantį laisvalaikį, bet kartu atlieka ir tą vaidmenį, kad mes daromės vis skurdesni idėjiškai bei dvasiškai ir kad vis labiau netenkame dvasinės energijos.

7. *Krikščionybės uždaviniai vakarų kultūroje.* — Kalbėdami apie dvasinių principų vaidmenį ir apie idėjos pirmumą prieš medžiagą, neišvengiamai susiduriame su religinės pasaulėžiūros klausimu, nes jokia kita idėja, išskyrus religiją, nėra kada nors pastoviai kėlusi žmogaus dvasią ar davusi jam motyvų bei vilčių gyventi. Visi iki šiolei daryti bandymai pakeisti kuo kitu tą religijos vaidmenį nepavyko. Humanizmas, švietimas, progresizmas, scientizmas, materializmas, socializmas ir kiti panašūs sąjudžiai bei srovės yra buvę tik epizodiniai bandymai išsiversti be religijos, ir nė vienas jų savo tikslo nepasiekė. Jie nė vienas nedavė pasauliui idėjos, kuri apjungtų visus ir galėtų vadovauti žmonijai. Negalės to padaryti nė šių laikų komunizmas, nes jo konstruktyvieji principai yra toli pralenkti destruktyviųjų — materializmo, neapykantos, netolerancijos, žmogaus pavergimo, prievartos. Tik religija gali apjungti bei integruoti šio gyvenimo ir antgamtinius tikslus bei vertybes. Dawsonas tvirtina, kad visuomenė, kuri netenka religijos, anksčiau ar vėliau išvirsta į visuomenę, kuri netenka ir kultūros. Jis religiją aptaria kaip didelę dinamišką jėgą socialiniame gyvenime; visuomenės sekuliarizacija, pasak jo, paliečia ir jos gyvybingumą [192].

Į vakarų kultūrą yra įprasta žiūrėti kaip į krikščionybės sukauptą dvasinį kapitalą krikščioniškaisiais amžiais. Tiesa, jau nebegalima tvirtinti, kad toji kultūra dabar tebėra visiškai krikščioniška. Ji yra jau daug kur nuo krikščionybės nutolusi ir per paskutinius du šimtu metų ji yra įvairiais būdais

[192] Ch. Dawson, *Progress and Religion*, 184-185 psl.

prieštaravusi krikščionybei moksle, filosofijoje, literatūroje, socialiniuose užsimojimuose ir kitose srityse, išbandydama įvairias krikščionybei priešingas tendencijas. Vakarų kultūra yra dariusi praeityje ir dabar tebedaro didelių klaidų, dėl kurių krikščionybė jau negali būti atsakinga. Tačiau lygiai negalima paneigti, kad ji tebegyvena krikščionybės sukaupta energija ir krikščioniškųjų amžių palikimu. Nežiūrint nemažo vakarų visuomenės nureligėjimo ir materialistinių nuotaikų įsigalėjimo, krikščioniškoji tradicija eina iš kartos į kartą kaip kažkas nepakeičiama. Krikščioniškos moralinės normos ir krikščionybės įtaka auklėjime dar nėra žymiai pakeistos ir netikinčiųjų sluogsniuose. Tais atžvilgiais krikščionybės įtaka yra tiek tvirta, kad jos pakeitimas, išskyrus nureliginimą, iki šiol nebuvo labai efektingas. Pašalinimas religinės įtakos iš gyvenimo sudaro tokią tuštumą, kurios niekas kitas nepajėgia užpildyti ir be kurios netenka atramos ir valstybinė tvarka, ir socialinis gyvenimas, ir jauno žmogaus auklėjimas.

Vertinant žmogaus tikėjimą ir religijos bei garbinimo viršines formas grynai racionalumo požiūriu, surandama religijai daug priekaištų, ir ji racionaliniais motyvais pasmerkiama, darant tą klaidą, kad žmogaus santykiai su Dievu bandoma išspręsti vien gamtinėje plotmėje. Bet toks antgamtinių dalykų traktavimas vien gamtinėje plotmėje bei jos santykiuose ir nepaisymas žmogaus antgamtinių santykių bei jo prigimtyje esančio dvasinio prado kartu sugriauna ir tą pagrindą, kuriuo turi remtis ir visi žmogiškieji santykiai.

Prisimenant labai didelį krikščionybės įnašą, sukuriant krikščioniškąją kultūrą, ir susiduriant su vėlesniais prieštaravimais bei priekaištais jai, lyg ir susidaro sugestija minčiai, kad jos laikai yra jau praeityje. Tokios pažiūros įtaigojimų dažnai girdime iš netikinčiųjų, ir juos užtinkame jų raštuose. Bet tai yra prileidimas tų, kurie nėra priartėję prie krikščionybės ar bent stovi nuo jos nuošaliai, jos nepažindami ir neišgyvendami tikėjimo vertybių, ir turi jai nepalankų nusistatymą. Nepažindami krikščionybės integruojančio vaidmens, jie tiki jos pačios dezintegravimu.

Negalima paneigti, kad bet kada krikščionybei daryti priekaištai neturėtų vienokių ar kitokių priežasčių. Kaip žymus teo-

logas K. Adam tai aiškina [193], dieviškieji ir amžinieji dalykai, kai jie įgyvendinami žmogiškoje plotmėje ir laikinomis formomis, nevisada žmonių pritaikomi tobulai ir be vidinių konfliktų. Krikščionybė yra išgyvenusi ir per didelio religinio stropumo ir religinio apsileidimo bei paviršutiniškumo laikotarpių. Prie paskutiniųjų priklauso ir šie laikai su nemaža katalikų duokle sekuliarizacijai.

Moderniųjų laikų bendra dezintegracija nepaliko nepalietusi ir daugelio katalikų gyvenimo. Ji dažnai reiškiasi tendencija siaurinti religijos integruojantį vaidmenį, apriboti religinių reikalavimų įtaką žmogaus gyvenime, išjungti iš religinės moralės tam tikras gyvenimo sritis, leidžiant sau naudotis sekuliarine autonomija, tikėjimą paliekant tik «asmeniniu» reikalu, neliečiančiu žmogaus kitokių santykių. Taip iš religinių principų įtakos išjungiama kultūrinė kūryba, verslo santykiai, politinė veikla ir kitos veiklos sritys. Kai kur pradedama tikėti, kad religiniai principai lyg ir nebegali integruoti žmogaus įsitikinimuose viso gyvenimo pluralizmo. Dievo ir žmogaus santykių sritis, kuri iš esmės turi normuoti visą žmogaus gyvenimą, bandoma apriboti tik tikėjimu, kuris nevaržytų kitokių žmogaus reikalų. Iš vertybių sistemos dingsta religinės vertybės, kurios turėtų būti koordinuojančiu pradu visoms kitoms vertybėms. Religinės normos susekuliarintam žmogui darosi lyg ir per siauros, nebeatitinkančios pragmatinių reikalavimų. Ir taip susiduriame su laipsniškai vykstančia pasaulėžiūrine dezintegracija, su religiniu ir moraliniu reliatyvizmu, kurie yra ne kas kita, kaip nureligėjimas palaipsniui ir dalimis.

Žmogaus ir Dievo santykiai negali apsiriboti vien tik Dievo buvimo pripažinimu. Kaip Dievo kūrybos padaras, įpareigotas gyventi pagal Jo leistus principus ir vykdyti Jo valią, žmogus priklauso Dievui ne tik bažnyčioje ir maldos metu, bet visame savo gyvenime su visu savo veikimu. Maritaino žodžiais sakant, Evangelijos tiesa ir Kristaus gyvenimas mumyse reikalauja visų mūsų, nori apimti mus visus, persunkti viską, kas mes esame ir ką mes darome tiek pasauliniuose, tiek ir dvasiniuose dalykuose [194]. Kaip dieviškosios kūrybos pratęsėjas, kurdamas žemiškoje

---

[193] KARL ADAM, *The Spirit of Catholicism*, New Yorkas, 1963, 230 psl.
[194] J. MARITAIN, *True Humanism*, 290 psl.

aplinkoje, jis nutolsta nuo savo kelio ir uždavinių ir dezintegruoja savo religinius santykius, kai jis prieštarauja amžinosios kūrybos principams. Religijos šviesoje didžiausias modernizmo trūkumas ir pagrindinė šių laikų dezintegracijos priežastis yra bandymas atsipalaiduoti nuo tų principų, kurie integruoja gamtinio ir antgamtinio gyvenimo uždavinius ir reikalavimus. Ir jei krikščionybė dar neatlieka jai vienai skirtų žmonijos atnaujinimo uždavinių, Dawsonas kaltina pačius krikščionis, kurie nesupranta, kaip gili yra krikščioniškoji tradicija ir kokius neišsemiamus naujo gyvenimo galimumus ji slepia savyje.

Kaip jau matėme, pagrindiniai šių laikų krizės faktoriai yra materializmas ir bendra dezintegracija. Tos dvi tendencijos daug kur yra tokios stiprios ir taip gaubia paviršutinį mūsų gyvenimo sluoksnį, kad daug kam atrodo, kad iš viso vargu ar galima, kad jas pakeistų dvasinės tendencijos, kurios kada nors atnaujintų pasaulį. Šių laikų materialinė pažanga yra taip labai pralenkusi dvasinę pažangą ir susidomėjimas medžiaginiais dalykais yra taip toli pralenkęs susidomėjimą dvasiniais klausimais, kad daug kam, ypač šiame krašte, atrodo tiesiog naivu laukti ateityje kurio nors dvasinio atgimimo ir tų abiejų sričių dvasinės pusiausvyros. Į tokią skeptišką pažiūrą atsako Mumfordas [195], kuris pats nėra krikščioniškos pasaulėžiūros, primindamas, kad kartą istorijoje toks neįtikimas dalykas yra jau įvykęs, kai labai materialistiškoje ir dezintegruotoje Romos visuomenėje pirmieji krikščionys atkūrė gyvenimą, pagrįstą dvasiniais principais, nugalėjo iki tol vyravusį negirdėto laipsnio materializmą ir pradėjo naują erą ir naują dvasinėmis vertybėmis pagrįstą kultūrą. Ir dabar nėra pagrindo tikėti, kad šiais laikais ar ateityje tokiam dvasiniam atgimimui būtų galimumų mažiau, negu jų buvo Romos imperijos menkėjimo laikais. Apskritai, kai kalbama apie menkėjimą, krizę ar degeneraciją, tai tuo pačiu prileidžiama, kad gali ir turi būti kuri nors iš to menkėjimo išeitis: tolimesnis nykimas iki visiško sunykimo arba reakcijos ar kitokiu keliu kilęs atgimimas su atsinaujinusia ar ir visai nauja dvasia ir naujomis formomis.

Krikščioniškoje eroje vakarų genijus yra davęs daug naujų idėjų ir parodęs nepaprastą kūrybingumą. Tačiau negalėtume

---

[195] L. Mumford, *The Conduct of Life*, 113 psl.

tvirtinti, kad kuri nors tų idėjų būtų pasidariusi visiškai pastovi ir išsprendusi pagrindinius žmogaus gyvenimo klausimus. Buvo sukurta daug ir įvairių filosofinių sistemų, buvo padaryta nepaprasta tiksliųjų mokslų pažanga, sukurta begalės visų sričių meno kūrinių, bet nesurasta pastovaus žmogaus gyvenimo integracijos principo, kuris pakeistų religiją. Nėra jokios kitos sistemos, kuri galėtų apjungti visus žmogaus gyvenimo atžvilgius, koordinuotų visus jo siekimus, duotų jam vilčių gyvenime ir išlaikytų pusiausvyrą tarp jo dvasinių ir biologinių siekimų, tarp dvasios ir medžiagos, tarp individo reikalų ir pareigų visuomenei. Ta prasme Toynbee, svarstydamas šių laikų krizę ir ieškodamas iš jos galimos išeities tolimesnei ateičiai, prileidžia, kad iš šių laikų krizės žmoniją išgelbės tik krikščionybė.

Nežiūrint, kaip žmogus būtų netobulas ir kokių klaidų jis bedarytų, jo siekimų palenkimas jo santykių su Dievu reikalavimams užtikrina didesnę pusiausvyrą žmonių ir tautų tarpe, negu pasaulis gali duoti. Nurodymas siekti dieviškojo tobulumo, reikalavimas mylėti kiekvieną kitą žmogų ir ieškojimas išsilaisvinimo tiesoje — dar niekada žmonijos nebuvo nei pilnai išgyventi, nei pralenkti. Jie galioja visiems laikams kaip kelias į moralinį heroizmą, į mokslo ir meno kūrybą, į politinių bei socialinių santykių pusiausvyrą. Tačiau gal niekada žmogus nebuvo taip gundomas iš to viso emancipuotis ir išbandyti kitus kelius kaip dabar. Jis yra gundomas eiti pirmyn bei progresuoti be jokių apribojimų, be jokios vadovaujančios idėjos ir net be aiškaus tikslo.

Bet pažangos procesas negali vykti aklai ir jokios idėjos nevadovaujamas. Iš tikrųjų jis visada orientavosi į vienokią ar kitokią idėją bei tendenciją. Tačiau visos laikinos ir greitai praeinančios srovės, sistemos ir tendencijos galėjo pažangai duoti tik laikinų ir greitai praeinančių tikslų. Pastovių tikslų ir pastovią kryptį pažangai gali duoti tik ta sistema, kuri yra sukurta Dievo leistai tvarkai žemėje vykdyti ir kuri orientuojasi ne vien pagal laikinuosius žmogaus reikalus, bet ir pagal visuotinuosius principus ir amžinuosius jo uždavinius.

LITERATŪRA

ADLER, MORTIMER J. and MAYER, MILTON, *The Revolution in Education*. Chicaga, 1958.

AGAR, WILLIAM A., *Catholicism and the Progress*, New Yorkas, 1940.

ANSHEN, RUTH N., *Freedom, Its Meaning*, New Yorkas, 1940.

ARENDT, HANAH, *Between Past and Future*, Clevelandas, 1961.

AUERBACH, MORTON, *The Conservative Illusion*, New Yorkas, 1959.

BAILEY, J. R. A., *National Ambitions*, Oxfordas, 1958.

BAILLIE, JOHN, *The Belief in Progress*, New Yorkas, 1951.

BELL, BERNARD I., *Crowd Culture*, Chicaga, 1952.

BELL, DANIEL, *The Radical Right*, New Yorkas, 1964.

BERDIAJEV, NICOLAS, *Slavery and Freedom*, New Yorkas, 1944.

BERDIAJEV, NICOLAS, *The Destiny of Man*, New Yorkas, 1960.

BERDIAJEV, NICOLAS, *The Fate of Man in the Modern World, Ann Arbor*, 1961.

BERDIAJEV, NICOLAS, *The Meaning of History*, Clevelandas, 1962.

BRINTON, CRANE, *The Shaping of Modern Man*, New Yorkas, 1959.

BUCKLEY, WILLIAM F., *Up from Liberalism*, New Yorkas, 1959.

BURY, JOHN B., *The Idea of Progress*, New Yorkas, 1955.

CAMUS, ALBERT, *The Rebel*, New Yorkas, 1958.

CARR EDWARD H., *The New Society*, Bostonas, 1951.

CLARK, DENIS, *Cities in Crisis*, New Yorkas, 1960.

CLOUGH, S. B., *Basic Values of Western Civilization*, New Yorkas, 1960.

COLLINGWOOD, R. G., *The Principles of Art*, New Yorkas, 1958.

COLLINGWOOD, R. G., *Essays in the Philosophy of Art*, Bloomington, 1964.

CONANT, JAMES B., *Modern Science and Modern Man*, New Yorkas, 1953.

DAWSON, CHRISTOPHER, *Progress and Religion*, New Yorkas, 1960.

DAWSON, CHRISTOPHER, *The Dynamics of World History*, New Yorkas, 1962.

DAWSON, CHRISTOPHER, *The Failure of Liberalism*, išsp. A. C. PEGIS, *The Wisdom of Catholicism*, New Yorkas, 1949.

DAWSON, CHRISTOPHER, *Understanding Europe*, New Yorkas, 1960.

DEMPF, ALOIS, *Die Krisis des Vorschrittsglaubens*, Viena, 1947.

DEWEY, JOHN, *Liberalism and Social Action*, New Yorkas, 1963.

ELIOT, T. S., *Christianity and Culture*, New Yorkas, 1949.

FRANKEL, CHARLES, *The Case for Modern Man*, Bostonas, 1960.

GUARDINI, ROMANO, *The Faith and the Modern Man*, New Yorkas, 1952.

GUARDINI, ROMANO, *The End of the Modern World*, New Yorkas, 1956.

HAYES, CARLTON, *Christianity and Western Civilization*, Stanford, 1954.

HARRISON, GEORGE, *The Role of Science in the Modern World*, New Yorkas, 1956.

HOFFMAN, ROSS, *Tradition and Progress*, Milwaukee, 1938.
HUGHES EMMET J., *The Church and the Liberal Society*, Princeton, 1944.
HUXLEY, ALDOUS, *Brave New World Revisited*, New Yorkas, 1960.
JASPERS, KARL, *Man in the Modern Age*, New Yorkas, 1957.
JASPERS, KARL, *Philosophy and the World*, Chicaga, 1963.
JEFFREYS, M. V. C., *Personal Values in the Modern World*, Baltimorė, 1962.
JOAD, C. E. M., *Decadence, a Philosophical Inquiry*, Londonas, 1944.
KALLEN, HORACE M., *Patterns of Progress*, New Yorkas, 1950.
KIRK, RUSSELL, *Intelligent Woman's Guide to Conservatism*, New Yorkas, 1957.
KIRK, RUSSELL, *The Conservative Mind*, Chicaga, 1960.
KIRK, RUSSELL, *Prospects for Conservatives*, Chicaga, 1956.
KRÖBER, A. L. and KLUCKHOHN, CLIDE, *Culture*, New Yorkas, 1963.
KRUTCH, JOSEPH W., *The Modern Temper*, New Yorkas, 1950.
LASKI, HAROLD, *The Rise of European Liberalism*, New Yorkas, 1962.
LE BON, GUSTAVE, *The Crowd*, New Yorkas, 1960.
MALINOWSKI, BRONISLAW, *Freedom and Civilization*, Bloomington, 1960.
MARCEL, GABRIEL, *Man Against Mass Society*, Chicaga, 1962.
MARCEL, GABRIEL, *The Decline of Wisdom*, New Yorkas, 1955.
MARITAIN, JACQUES, *Art and Scholasticism and the Frontiers of Poetry*, New Yorkas, 1962.
MARITAIN, JACQUES, *Creative Intuition in Art and Poetry*, New Yorkas, 1960.
MARITAIN, JACQUES, *Education at the Crossroads*, New Haven, 1949.
MARITAIN, JACQUES, *Freedom in the Modern World*, New Yorkas, 1936.
MARITAIN, JACQUES, *On the Philosophy of History*, New Yorkas, 1959.
MARITAIN, JACQUES, *Scholasticism and Politics*, New Yorkas, 1960.
MARITAIN, JACQUES, *True Humanism*, New Yorkas, 1938.
MARITAIN, JACQUES, *The Twilight of Civilization*, New Yorkas, 1944.
MAYO, ELTON, *The Human Problems of an Industrial Society*, New Yorkas, 1962.
MCCLOSKEY, ROBERT G., *American Conservatism in the Age of Enterprise*, Cambridge, 1951.
MCGOVERN W. M. and COLIER D. S., *Radicals and Conservatives*, Chicaga, 1957.
MOHAN, ROBERT, *Technology and Christian Culture*, Washingtonas, D. C., 1960.
MOLNAR, THOMAS, *The Decline of the Intellectuals*, New Yorkas, 1961.
MOLNAR, THOMAS, *The Future of Education*, New Yorkas, 1961.
MUMFORD, LEWIS, *Art and Technics*, New Yorkas, 1952.
MÜNSTER, CLEMENS, *Mengen, Massen, Kollektive*, Münchenas, 1952.
ONG, WALTER, S. J., *Frontiers of American Catholicism*, New Yorkas, 1961.
ONG, WALTER, S. J., *American Catholic Crossroads*, New Yorkas, 1962.
ORTEGA Y GASSET, JOSE, *The Dehumanization of Art and another Writings on Art and Culture*, New Yorkas.
ORTEGA Y GASSET, JOSE, *The History as a System*, New Yorkas, 1961.
ORTEGA Y GASSET, JOSE, *The Modern Theme*, New Yorkas, 1961.
ORTEGA Y GASSET, JOSE, *The Revolt of Masses*, New Yorkas, 1962.
READ, HERBERT, *Art and Society*, Londonas, 1956.
READ, HERBERT, *The Grass Roots of Art*, Clevelandas, 1961.
READ, HERBERT, *The Meaning of Art*, Baltimorė, 1963.

READ, HERBERT, *The Philosophy of Modern Art*, Clevelandas, 1953.
RIESMAN, DAVID, *The Lonely Crowd*, New Yorkas, 1953.
RÖPKE, WILHELM, *A Human Economy*, Chicaga, 1960.
RÖPKE, WILHELM, *Civitas Humana*, Erlenbach-Zürichas, 1949.
ROSENBERG, BERNARD, and WHITE, DAVID M., *Mass Culture*, Glenco, 1957.
ROSSITER, CLINTON, *Conservatism in America*, New Yorkas, 1962.
RUGGIERO, GUIDO, *History of European Liberalism*, Bostonas, 1959.
RUITENBEEK, H. M., *Varieties of Modern Social Theory*, New Yorkas, 1963.
SAMPSON, R. V., *Progress in the Age of Reason*, Cambridge, 1956.
SHAPIRO, J. SELVYN, *Liberalism : Its Meaning and History*, Princeton, 1958.
SMITH, DEAN, *Conservatism*, New Yorkas, 1963.
SOROKIN, PITIRIM, *The Crisis of Our Age*, New Yorkas, 1945.
SOROKIN, PITIRIM, *The Reconstruction of Humanity*, Bostonas, 1948.
SUHARD, EMANUEL, *The Church Today*, Notre Dame, 1960.
TEGGART, FR. J., *The Idea of Progress*, Berkeley, 1949.
THOMSON, GEORGE, *The Forseeable Future*, New Yorkas, 1955.
TOYNBEE, ARNOLD, *Civilization on Trial and the World and the West*, New Yorkas, 1958.
VALENTINE, ALAN, *The Age of Conformity*, Chicaga, 1945.
VIERECK, PETER, *Conservatism*, Princeton, 1956.
VIERECK, PETER, *Conservatism Revisited*, New Yorkas, 1962.
VIERECK, PETER, *The Unadjusted Man*, New Yorkas, 1962.
WARD, BARBARA, *Faith and Freedom*, New Yorkas, 1958.
WILSON, FRANCIS G., *The Case for Conservatism*, Seatle, 1951.
WHITE, R. J., The *Conservative Tradition*, New Yorkas, 1957.
WHITEHEAD, ALFRED, N., *The Aims of Education*, New Yorkas, 1955.

SUMMARY

The doctrine of progress prevalent during the eighteenth and nineteenth centuries, developed chiefly by liberals and positivists, declined in this century and was rather obscured by emerging cultural crisis. Its pattern was gradually changed by new influences, new social events, and new social forces. But the main trend of modern progress remained chiefly materialistic. It is expressed more in things than in spiritual endeavours. The increase of knowledge in the material sphere is much greater than the progress in solving spiritual problems. Quantity dominates quality. The fascination of mankind with technical progress exceeds its interest in any other idea.

Material progress is increasingly emancipating itself from the influence of spiritual principles. Technical progress is not controlled by moral and social ideas, but is, rather, motivated by the possibilities of invention. Creative arts, striving to achieve pure creation, lost the guidance of any integrating idea. The significance of the machine is always on the increase, dominating the scene of life and changing the patterns of living. Education, having acquired more technical means, methods, and principles, thus, instead of being a social or cultural process, it begins to appear as a technical process. Individual freedom is decreasing in the interest of society ; to be interested in the questions of spiritual freedom is rather unpopular. Individual is ever more absorbed by the mass, and he becomes a meaningless atom of the masses.

Representing the spiritual exhaustion, materialism seems not to have reached its ebb. Practical materialism is supported by the process of the massing of man, of society, and of culture. Philosophical materialism is spread and indoctrinated by means of the force of world communism. Neither science, nor creative arts, nor social tendencies of our times are factors which could be considered as barriers to the further materialization of man. The only barrier to this materialization is religion, mainly Christianity, whose ideas have been until now neither fully realized nor surpassed.